

Серія II — „ЗАПИСКИ ЧСВВ“ — Секція I
Series II — „ANALECTA OSBM“ — Sectio I

о. Ісидор Нагаєвський

Кирило - Методіївське Християнство в Русі - Україні

Р И М 1 9 5 4

ОО. ВАСИЛІЯНИ — Piazza Madonna dei Monti 3.

„Записки ЧСВВ“ — „Analecta OSBM“
Секція I Sectio

Series II. — «ANALECTA OSBM» — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Серія II.

СЕКЦІЯ I SECTIO

П Р А Ц І — О П Е Р А

ТОМ V

о. Ісидор Нагаєвський

КИРИЛО — МЕТОДІВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО
В РУСИ — УКРАЇНІ

DE DOCTRINA CHRISTIANA A SS. CYRILLO ET METHODIO
IN RUSJ-UCRAINAM INVECTA

Р И М

Серія II — „ЗАПИСКИ ЧСВВ“ — Секція I
Series II — „ANALECTA OSBM“ — Sectio I

о. Ісидор Нагаєвський

Кирило - Методіївське Християнство в Русі - Україні

Р И М 1 9 5 4

ОО. ВАСИЛІЯНИ — Piazza Madonna dei Monti 3.

Можна друкувати

Рим, з Генеральної Курії ОО. Василіян, дня 10. XII. 1954.

о. Павло П. Миськів ЧСВВ

Протоархимандрит

Можна друкувати

Філадельфія, від єпископського Ординаріату, дня 23. IV. 1954.

† **Константин**

Архиєп. Беровський, Єксарх

Дозволяється друкувати

Рим, від Вікаріату Міста, дня 16. XII.

† **Алойсій Тралья**

Архиєп. Кесарійський, заступник

П Е Р Е Д М О В А

Вже в році 1955 Україна та її нарід може святкувати перше тисячоліття свого християнства. Приблизно в тому році її володарка-регентка, княгиня Ольга, охристилась та почала робити заходи про схристиянізування своєї країни. На це вказують її старання як у Візантії, так і на Заході. В історичних джерелах записана її поїздка в Константинопіль та згодом відрядження в Україну першого висвяченого для України єпископа — Адальберта. На жаль, через відомі історичні події, акцію княгині Ольги зачисляють тільки до передісторії християнства в Україні. Її внук — Володимир Великий своїм рішучим зворотом до християнства затьмив діло своєї бабки. Рішучість і розмах, з яким він провів хрищення Руси-України, цілком відповідали і його вдачі і його становищу безспірного володаря держави. Княгиня Ольга, хоч і відзначалася рішучістю, але вона була тільки регенткою країни. По смерті свого чоловіка Ігоря, вона мала виховати малолітнього сина Святослава та в свій час передати йому управу державою, що вона була й зробила. На жаль, Святослав не продовжував і не розвинув розпочатого діла своєї матері, і через те в історії християнізації України приходить до певної офіційної перерви. Але подібне траплялося і в деяких інших країнах, що приймали християнство.

Отже, на нашу думку, Україна може святкувати своє християнське тисячоліття, не ждучи аж 1988 р. За тогочасною бо прагматикою хрищення монарха є вихідним пунктом, від якого народи числять свою приналежність до християнської спільноти народів, помимо того, що таке хрищення володаря ще ніяк не говорило, що ціла країна ставала християнською. Щобільше, навіть пізніша поганська реакція не перекреслювала значення такого акту. Ми знаємо, що, наприклад, Франція числить своє християнство від часів Хлодвіга, що навернувся нагло до християнства. Але ніхто не скаже, що ціле населення його країни стало так само нагло й зразу християнським. Тому коли княгиня Ольга як суверенка Української Держави прийняла св. Хрест, вона була охрищена не тільки як приватна особа, але як володарка держави. Тоді, як і сьогодні, релігія не була і не є справою тільки приватною. А вже ніяк вона такою не була в монархічному устрою тодішніх держав. Ми вважаємо, що офіційльне християнство України треба

числити від княгині Ольги, і то тим більше, що за її регентства християни мусіли бути вже значною і впливовою групою навіть і в державному апараті, коли вони в 944 році творили рівноправну частину посольства, що підписало та запрягло по-християнському договір між Україною та Візантією. З такою значною християнською групою в державі, з християнською володаркою на чолі тієї держави, можемо слушно питати себе: чого ще бракувало, щоб Україну можна було вже від тоді числити державою, яка прийняла Христове благовіщення?

Тому з правдивою приємністю випускаємо в світ твір о. д-ра Ісидора Нагаєвського про «КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО НА РУСИ-УКРАЇНІ», що є тією праісторією християнської України, яка довела до стану часів Ігоря та до хрищення княгині Ольги. В світлі одного і другого та на підставі цікавих зіставлень, хоча і не остаточних, о. Іс. Нагаєвського діло св. Володимира було не революційним, а еволюційним. Воно закінчило процес, що його започаткували св. Брати, та блискуче завершило акт княгині Ольги. Це зовсім не відбирає св. Володимирові його великої заслуги. Навпаки, її йому додає, показуючи, що його діло не було примхою потужного володаря, чи успіхом візантійської династичної політики, але доказом глибокого державного розуму. Володимир бачив, що значить собою християнство, та знав добре його коріння і силу вже навіть у нутрі його володінь та, за Божою благодаттю, зробив відповідні висновки без вагань.

Випустивши друком працю о. д-ра Іринія Назарка, ЧСВВ, про «Св. ВОЛОДИМИРА — ВОЛОДАРЯ І ХРИСТИТЕЛЯ РУСИ-УКРАЇНИ» (Рим 1954) та зараз видаючи в цій самій колекції працю о. д-ра Нагаєвського, ми вважаємо, що до відповідного святкування «Тисячоліття Християнської України» з нашого боку покладено відповідні основи. В наступному році українська християнська спільнота, на жаль тільки на чужині, повинна здобутися на остаточне висвітлення тієї доби з українського погляду та утривалити її так у власній свідомості, як і в світовій публічній і науковій opinio. Тисяча літ християнського життя зобов'язує нас до цього так з огляду на нас самих, як і з огляду на людство і християнство.

Рим, липень 1954

«РЕДАКЦІЯ ЗАПИСОК ЧСВВ»

ВСТУП

Минає одинадцять століть від того часу, коли на українських землях прогомніло Слово Боже, що його сіяли слов'янські Апостоли св. Кирило і Методій. З їх приходом на Русь-Україну наші предки вступили на новий шлях свого історичного життя. Наша батьківщина входила в сім'ю християнського, культурного світу, що саме в тих часах стояв на вершинах розвою та був найбільшим рушієм людського життя та поступу.

Під напором сили християнських народів, одухотворених великим ідеалізмом Христової Правди, падали поганські імперії, що довгими віками поневолювали північно-східні народи Європи, відрізаючи їх від середземно-морських народів, носіїв Христової Євангелії.

Під важкими ударами військ франконського цісаря, неофіта, Карла Великого, впала Аварська держава, що густим туманом заслонювала ці народи, не допускаючи Христових ідей далі на північ.

Хозарська держава, з якою доля наших предків була тісно зв'язана впродовж двох віків, з огляду на пануючу там Мойсееву релігію, була вже останнім етапом у підготованні ґрунту для поширення християнства на Русі-Україні. Завдяки дружнім зв'язкам тієї держави з Візантією, на Русь-Україну продістаються щораз частіше й сильніше християнські впливи. Спершу в південних частинах, згодом через торговельні зв'язки й далі на північ, аж до Києва.

В половині ІХ ст. виїздить на терени Хозарської держави, в склад якої входила і Русь-Україна, візантійська релігійна місія під проводом св. Кирила і Методія, для проповіді Слова Божого. Тим часом Русь чинить грандіозний напад на Константинопіль, що своїми наслідками був незвичайно важним для наших предків. Він не лише розніс їх ім'я по широкому світі, але став безпосередньою причиною християнізації нашої батьківщини. По цьому загрозливому нападі Греки постановили за всяку ціну християнізувати «безбожну Русь», щоб не допустити до подібного у майбутньому. З другого боку, наші завзяті предки по цьому невдалому нападі переконалися, що крім фізично-військової сили є ще в світі вища, моральна сила, що може встоятися проти великої переваги фізичної сили. Тому Русь-Україна стала більше податливою до прийняття християнства. Через місію св. Братів з

Солуня християнство на Русі вже так сильно поступило, що патріярх Константинополя св. Ігнатій висилає туди архієпископа.

Св. Кирило і Методій доконали християнізації Русі-України, але, через дивну мовчанку в сучасних джерелах про їх апостольську працю, ця подія пішла в тінь перед могутнім розвоєм нашої Церкви в часах рівноапостольного князя Володимира Великого. Та коли б не було проповіді св. Братів з Солуня, то не було б тієї величі й могутности самої держави й світлого розвою нашої Церкви, що їх бачимо в X, XI і XII століттях.

Тому довідатися правду про св. Братів, що, на жаль, і досі є за-слонена мряковинням, є для нас річчю незвичайної ваги. Ось це буде головною темою нашої праці. Дотеперішні гіпотези про початки християнства на Русі-Україні не розв'язують задовільно всіх проблем. Вони не можуть відповісти на дуже важні питання: звідки прийшли до нас священники, що проповідували Слово Боже нашим предкам у їх рідному слові? Звідки взявся на Україні в X ст. слов'янський обряд, який створили й започаткували св. Кирило і Методій? Звідки взялися у нас церковнослов'янські книги? Як могло в так скорому часі розвинутися книжне письменство на Русі-Україні? Чому в нас, скорше ніж в інших Слов'ян, почитано офіційально в Церкві пам'ять св. Братів з Солуня? ітд. ітд.

Усіх цих важних справ не можна вияснити задовільно, не прийнявши історичного факту, що св. Кирило і Методій заснували Христову Церкву в нашій батьківщині в половині IX ст.

Постараємося в цій праці проаналізувати джерела, сучасні й пізніші, що мають згадки в цій справі. Вже на вступі згадаємо про деякі, важніші перводжерела.

«Життя і перенесення св. Климента», папи, третього наступника св. Петра на Римському Престолі, написане кардиналом-єпископом Гавдериком з Велетрі біля Риму, в другій половині IX ст., що в науці є знане під назвою Італійської Легенди, потверджує перебування св. Братів в південих частинах Русі-України. В цій пам'ятці говориться про перебування св. Братів у Херсонесі, де вони, проповідуючи Боже Слово, віднайшли на одному прибережному острові мощі папи Климента, що перебував тут на засланні та помер мученичою смертю. Щоправда, головною темою цієї пам'ятки є життя, смерть та перенесення мощів папи Климента та в ньому знаходимо деякі вісті про св. Братів, що їх віднайшли. Його вартість тим більша, що, як виходить із змісту пам'ятки, сам автор був учасником і очевидцем приходу св. Братів до Риму, бо брав участь у торжественній процесії, яку зарядив папа Адріян II, який сам, з усім духівництвом міста Риму, вийшов їм назустріч аж поза мури міста.

В т. зв. Моравській Легенді, радніше «Житії» св. Methodія, написаному слов'янським автором, говориться про Апостольську працю св. Братів між Слов'янами; про заснований ними слов'янський обряд у католицькій Церкві; про впровадження слов'янської мови в богослужбу; про переклад святих книг на слов'янську мову; про заходи св. Братів перед Апостольською Столицею в Римі в справі офіційного визнання отих їх «революційних» новостей у Церкві. Ця пам'ятка написана зразу же по смерті св. Methodія одним з його численних учнів.

Іншим слов'янським перводжерелом є т. зв. Паннонська Легенда, що збереглася до наших часів у двох версіях. Вона також написана одним з учнів св. Methodія, невдовзі по його смерті. Слов'янський автор зачинає цю пам'ятку обширним вступом про Старий Заповіт; говорить про втілення Божого Сина; про Христову Церкву, царство Боже на землі; багато говорить про наступників св. Апостолів Петра і Павла на Римському Престолі, Римських Архидіаконов, називаючи деяких по імені в зв'язку з першими сімома Вселенськими Соборами. Говорячи про II Нікейський Собор (проти іконоборства) автор пише про св. Methodія, Учителя, що жив в тому часі. Ця пам'ятка згадує про місію св. Братів на Русі-Хозарії; описує його поставлення в єпископський сан папою Адрианом II та про офіційне затвердження ним слов'янського обряду. В 13 розділі цієї пам'ятки знаходимо пізнішу інтерполяцію про розмову св. Methodія з імператором та його переклад Номоканону Фотія, чого не потверджує жодне інше перводжерело.

Друга Паннонська Легенда починається описом життя св. Кирила та говорить про його перебування на Русі-Хозарії. Її авторство приписують св. Климентові Охридському, учневі св. Кирила, що був архієпископом в Охриді, в Болгарії. В ній знаходимо більше пізніших інтерполяцій.

Чеська Легенда говорить про навернення св. Кирилом Болгарії; про його подорож на Моравію; про винайдення ним слов'янського письма та переклад св. Євангелії на слов'янську мову. Є описана його подорож до Риму (без св. Methodія) в справі виведення затвердження на впроваджені ним новості в Церкві. Це джерело написане значно пізніше.

Болгарська Легенда, написана також одним з учнів св. Methodія, незадовго по його смерті. Тут також говориться про переклад св. Письма на слов'янську мову; про часи Methodієвого архієпископства на Моравії і Паннонії; про його працю в Болгарії; про його смерть і вибраного ним наступника Горазда, якого прогнав з Моравії єпископ Вішніг. Є в ній незначні сліди пізніших інтерполяцій.

Загально треба б сказати, що «Житіє» св. Methodія було найбільше знане й читане на Русі-Україні, бо ані одна його копія не збереглася

в південних Слов'ян, а всі вісім знайдено на Русі-Україні. Натомість «Житіє» св. Кирила було знане на Русі й у південних Слов'ян.

В цій праці користуватимемось «Повістю Времених Літ», з якої наведемо уступи, що мають безпосереднє відношення до християнства на Русі-Україні в IX ст., мимо її важких переходів упродовж віків, про що буде мова в окремому розділі. Ми користувалися т. зв. Лаврентіївським Літописом.

Будемо наводити також свідоцтва грецьких джерел-хронографів у латинському перекладі, з огляду на утруднений друк грецькими черенками та більш поширене знання латинської мови. Всі ці тексти наводитимемо за «Повним виданням грецької і латинської Патрології», Ж. П. Мінь (J. P. Migne), виданим в Парижі та загально прийнятим в науковому світі. Використаємо також свідоцтва західніх літописів-анналів, напр. бертинського, кольбертинського, Дітмара з Мерзебургу, Косми з Праги, Яна Длугоша і т. д.

Подаємо в цілості або цитуємо частинно листи Римських Архирейів, що мають безпосереднє відношення до Апостольської праці св. Братів з Солуня, їх слов'янського обряду, Моравської Митрополії, під час її існування та по катастрофі.

Від часу до часу подаватимемо важніші уступи з джерел у тексті, для більшої вигоди читача.

Література про св. Братів з Солуня та їх апостольську працю між Слов'янами є незвичайно велика. Спробу скомплетувати її робили: В. А. Билбасов в праці «К. і М. по документарним даним» (1868), А. Д. Воронов в праці «Головніші джерела для історії К. і М.» (Київ, 1887) і того ж самого автора «Науковий поступ в питанні К. і М.» (Праці Київ. Дух. Акад., том II, 1881). В цій останній праці Воронов говорить про папські послання в справі св. Методія.

Дуже цікавий літературний показчик книжок і статей у справі апостольської праці св. Братів з Солуня був зладив А. М. Лісовський 1885 р., що вже тоді начислював їх понад триста, але він не був повний. Від того часу багато дослідників слов'янської старовини писали дуже поважні праці і статті на цю тему так, що їх число зросло значно в дуже короткому часі, напр. Енциклопедія Брокгауза, видана на початку XX ст., подає їх число щось із чотири сотні. Сьогодні, по 50-ти роках, воно ще більше зросло.

З новіших українських праць, що займалися виключно цією темою, треба відзначити працю Івана Огієнка п. з. «Костянтин і Мефодій», та вона неповна, бо не вичерпує всіх вісток, головно з західніх перводжерел.

Автор цієї праці свідомий, що вона не вичерпує всього матеріялу про апостольську працю св. Братів з Солуня, бо на те треба писати довжезні томи та, мабуть, життя однієї людини було б закоротке, щоб це виконати.

Через пізнання величезного діла Перших Христителів Руси-України, св. Кирила і Методія, і через почитання їх пам'яті сповнимо наш великий довг вдячності, за їх, єдине в своєму роді, історичне діло, охрищення нашої Батьківщини та впровадження її в сім'ю християнських народів, єдиної тоді Вселенської Церкви, та започаткування її великого росту.

До трагічного розриву Східньої Церкви від Західньої, що постав в 1054 р., згодом втягнуено й нашу Церкву. В цій людській боротьбі, з притиском треба підкреслити, зроблено велику історичну кривду св. Братам з Солуня, бо через їх непохитне визнання вселенського православ'я і додержання вірності Апостольському Престолові, замовчувано їх роль в процесі християнізації Руси-України, яка двигнула нашу Батьківщину на вершини її великодержавної могутності.

Христова Наука та її проповідь св. Братами з Солуня стала, безсумнівно, основою розвою сили й могутності Руси-України в княжих часах та рушієм її високої культури.

Східня формою й західня своїм змістом, це найважливіша своєрідність української культури і єдине джерело життєдайної сили нашого народу, що його започаткували св. Брати з Солуня на Русі-Україні. Розвивати невідпинно цю нашу своєрідність є нашим найважливішим історичним завданням. Об'єднані любов'ю до св. Апостолів Слов'ян, св. Кирила й Методія, йдімо за їх великим заповітом та з Божим Благословенням, молитвами Пресвятої Богородиці і св. Братів з Солуня здвигнемо нашу славу Батьківщину на ті вершини, на яких вона була в княжих часах.

*

*

*

На цьому місці хай вільно буде авторові зложити сердешну подяку: професорам Київського Університету п. д-рові О. Оглоблину та п-і д-рові Н. Полонській-Василенко за оцінку матеріялу й цінні вказівки при його укладанні; о. д-рові А. Великому, ЧСВВ і о. д-рові І. Назаркові за провірення праці й важні доповнення; доц. Карлового Університету в Грацу д-рові Г. Лужницькому за доповнення матеріялу, д-рові П. Ісаєву за поради та п. Б. Кравцеву за поміч у вишукуванні матеріялів з ділянки слов'янознавства.

Дякуємо також зарядові бібліотек Пенсилвенійського Університету, Семінарії ім. св. Карла Боромея та Темпел Університету, у Філя-

дельфії; Публічній Бібліотеці міста Нью-Йорку, за дозвіл користуватися грецькими, латинськими, німецькими та іншими джерелами та дуже рідкою бібліографією*.

Зокрема: сердешна подяка належиться Хвальному Видавництву «Записки ЧСВВ» в Римі за видрукування цієї книжки.

Кемден, ЗДА, в грудні 1954 р.

А в т о р

* В часі писання й друкування цієї праці показалося конечним писати імена народів з великої букви, з огляду на їх архаїчний характер. Цим однак не уймаємо ніяк сучасному правописові.

ДЖЕРЕЛА І БІБЛІОГРАФІЯ

I. ДЖЕРЕЛА

- Acta Sanctorum**, ed. Bollandistarum, Martii, vol. III: Vita cum translatione S. Clementis, Legenda Sanctorum Cyrilli et Methodii Patronorum Moraviae, Antwerpiae 1668 (AA. SS.).
- Fontes Rerum Bohemicarum**, ed. J. Elmer, Praha 1871 (F. R. B.).
- Ginzel A. J., **Geschichte der Slavenapostel Cyril und Method und der Slavischen Liturgie**, Leitmeritz 1857, Wien 1861: Legenda Bohemica, Bulgarica, Italica, Pannonica.
- Jaffe P., **Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum 1198**, ed. 2, Lipsiae 1885.
- Mansi J. D., **Sacrorum Conciliorum amplissima collectio**, vol. XXXI, Florentiae-Venetii 1758—1798.
- Migne J. P., **Patrologiae cursus completus ...**, Parisiis 1857—1866 Patrologia Graeca — P. G.; Patrologia Latina — P. L.
- Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi, Diplomata, Epistolae, Scriptores, Scriptores Series nova, Scriptores in usum scholarum etc.** Berolini (M. G. H.).
- Monumenta Poloniae Historica**, ed. A. Bielowski, Kraków-Lwów 1864—1893 (M. P. H.).
- Photius, **In Russorum incursionem homiliae**, ed. A. N., St. Peterburg 1867.
- Повесть Временных Лет**. Подготовка текста Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград 1950, т. I—II.
- Scriptores rerum Hungaricarum**, Budapestinis 1938—1940 (S. R. H.).
- Starine**. Akademija Znanosti i Umjetnosti. U Zagrebu 1880, knjiga XII.

II. БІБЛІОГРАФІЯ

- Abraham W., **Organizacya Kościoła w Polsce do połowy wieku XII**, Lwów 1893.
- Абрамовичъ Д. І., **Житіє свв. мучениковъ Бориса и Глѣба**, в «Памят. древн. литерат.» II, С. Петербуръ 1916.
- Allaci (Allatius) L., **Diatriba de Methodiis**, in **Patrologia Graeca**, vol. 100, col. 1231—1240.
- Assemani J. S., **Kalendaria Ecclesiae Universae, in quibus tum ex vetustis marmoribus tum ex codicibus, tabulis parietinis, pictis, scriptis sculptisque, Sanctorum nomina, imagines et festi per**

- annum, dies Ecclesiarum Orientalis et Occidentalis, praemissis uniuscuiusque Ecclesiae originibus, tomi VI, Romae 1755.
- Baronius Caesar Card., *Annales ecclesiastici*, Antverpiae 1603.
- Bartolini D., *Memoriae storico-archeologiche dei Santi Cirillo e Metodio e del loro apostolato fra le genti slave*, Romae 1881.
- Baumgarten N. de, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, in *Orientalia Christiana*, n. 35, 94, Romae 1927, 1934.
- — *Aux origines de la Russie*, in *Orientalia Christiana Analecta*, vol. 119, Romae 1939.
- Beck E., *Die Russische Kirche. Ihre Lehre und Liturgie, mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zur Römischen Kirche*, Baden 1922.
- Braun, *Rußland und die Deutschen in der alten Zeit*, 1925.
- — *Das historische Rußland*, in *Nord. Schrifttum*, 1924.
- Brueckner A., *Die Wahrheit über die Slavenapostel*, Tübingen 1913.
- Buczek K., *Pierwsze biskupstwa polskie*, in *Kwartalnik Historyczny*, Lwów 1938.
- Cankow-Derizan Ch., *Sbornik Kyryll i Metodi*, 1937.
- Caspar E., *Geschichte des Papstums*, Tübingen 1928.
- Chalupecky V., *Česká hranice východní koncem XI století*, in *C. H. R.*, sv. 32, Praha 1926.
- Чаев Н. С. — Черепин Л. В., *Русская Палеография*, 1946—1947.
- Хойнацкій А., *Борба уніатовъ между православними и латинниками*, 1867.
- Cibulka J., *Václavova rotunda sv. Víta*, Praha 1934.
- De Boor, *Der Angriff der Rhos auf Byzanz*, in *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig 1895.
- Державин Н. С., *Солунскето братия Константин і Методии*, 1945.
- Dobrovsky J., *Cyryl a Metod apostolove slovansti*, Praha 1948.
- Dölger F., *Rom in der Gedankenheit der Byzantiner*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1937.
- Dvornik F., *The making of Central and Eastern Europe*, London 1949.
- — *The Photian Schisma. History and Legend*. Cambridge 1948.
- — *The Kiev State. Its relations with Western Europe*, in *Trades of R. hist. Soc.*, vol. 129, 1947.
- Ebert M., *Südrußland in Altertum*, 1921.
- Edinger K., *Rußlands älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der Römischen Kurie*, 1911.
- Friese Chr. Got. von, *Kirchengeschichte des Königreichs Polen*, Breslau 1786.
- — *De episcopatu Kioviensi eiusque Praesulibus brevis commemoratio*, Vratislaviae 1763.

- Gelzer H., *Der Patriarchat von Ochride. Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1903.
- — *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumsverzeichnisse der Orientalischen Kirche, in Byzant. Zeitschrift*, 1892.
- Георгиев Е., *Две произведения на св. Кирилла*, 1938.
- Georgiev E., *Die Italienische Legende. Verfasser, Entstehungszeit, Quellen und Bedeutung für die Kyrill- und Method-Frage. Entstehungszeit der Pannonischen Legende des heiligen Kyrill*, 1939.
- Gerland E., *Die Vorgeschichte des Patriarchats von Konstantinopel*, 1932.
- Gnodovec F., *Vpliv sv. Cirila i Metodija ter na njumi Zitji*, 1942.
- Götz L. K., *Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Rußlands*, Passau 1904.
- — *Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrußlands*, Stuttgart 1905.
- — *Staat und Kirche in Altrußland. Kiever Periode 988—1240*, Berlin 1908.
- Graaf H. J., *Zum Namen „Rus“*.
- Грацианский Н. П., *Деятельность Константина и Мефодія в великоморавском княжестве, в Вопросы истории*, М. 1945, т. I.
- Grives F., *Vitae Constantini et Methodii. Versio latina, notis dissertationibusque de fontibus ac de theologia SS. Cyrilli et Methodii illustrata*, in *Acta Academiae Velehradensis*, vol. XVII 1941.
- Gromnicki T., *Święci Cyryl i Metody*, Kraków 1880.
- Gutzeit *Die Nachricht über die Rhos des Jahres 839*, 1882.
- — *Untersuchungen über die Gegenstände der ältesten Geschichte Rußlands*, 1890.
- Haase F., *Die religiöse Psyche des russischen Volkes*, Leipzig 1921.
- Гандев Х., *Делото на Кирил и Методій, глаголица, кирилица, петровско писмо*, 1945.
- Гаркави А., *Сказанія мусулманскихъ писателей о словянахъ и русскихъ*, Спб. 1870.
- Harasiewicz M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862.
- Hennig R., *Die Namengebung der nordeuropäischen Länder bei den mittelalterlichen Arabern*.
- Herberger G., *Kurze Geschichte der altgriechischen Kolonisation*, 1892.
- Heuwieser M., *Geschichte des Bistums Passau*, 1939.
- Голубинский Е., *Исторія канонизації святихъ въ русской Церкви*, Москва 1903.
- — *Исторія Русской Церкви*, Москва 1901.
- — *Свв. Кирилль и Мефодий первоучители словянские*, 1886.
- Греков Б. Д., *Кіевская Русь*, Москва 1946.

- Грушевський М., **Історія України-Руси**, Львів-Київ.
- Истрин В. Н., **Хроника Георгия Амартола в древнем словянорусском переводе**, Ленинград, Изд. Ак. Наук, 1920—1930.
- Ісаїв П., **Звідки Русь-Україна прийняла християнство**, Філядельфія 1952.
- Jagić V., **Die neuesten Forschungen über die slavischen Apostel Cyril und Methodius**, in *Archiv für Slavische Philologie*, IV (1920—1930).
- Jordanes, **De origine actibusque Getarum (Getica)**, in M. G. H., V.
- Карській Е. Ф., **Руская Правда по древнейшему списку**, Ленинград, Изд. Ак. Наук, 1930.
- Koch H., **Byzanz, Ochrid und Kiev 987—1037**, in *Kyrios*, 1938.
- Коморович В. Л., **История русской литературы**, 1941.
- Kulczynski Ig., **Specimen Ecclesiae Ruthenicae, Romane 1733**.
- Лавров П. А., **Материалы по истории возникновения древнейшей словянской письменности**, Ленинград, Изд. Ак. Наук, 1930.
- Лавровский П. А., **Былъ ли св. Кириллъ солунскій епископъ?**, 1885.
- — **Кириллъ и Мефодий**, 1863.
- Ламанскій В. И., **Словянское Житіе св. Кирилла какъ религиозно-эпископское произведение и какъ историческій источникъ**, Петроград 1915.
- Leo P. P. XIII, „**Grande munus**“, litterae encyclicae, Romae.
- Лужницький Г., **Українська Церква між Сходом і Заходом**, Філядельфія 1954.
- Мавродин В. В., **Образование древне-русского государства**, Ленинград 1945.
- — **Древняя Русь**, Л.
- Marković G., **Gli Slavi ed i Papi**, Zagreb 1897.
- Миллер В., **Материяли до изученія еврейско-татского языка**, 1892.
- Мошин В. А., **Варяго-русской вопрос**, в *Slavia*, 1931.
- Назарко Ір., ЧСВВ, **св. Володимир Великий — Володар і Христитель Руси-України**, Рим 1954.
- Niederle L., **Počatky Karpatské Rusi**, in *Vest. Národ. Muzea, Praha* 1922.
- Markwart I., **Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge**, Leipzig 1903.
- Никольскій Н. К., **Известия по русском языку и слове**, Изд. Ак. Наук, 1928.
- — **О древне-русском крестиянстве**, в *Русская Мысль*, 1913.
- — **История Руской Церкви**, 1931.
- Обнорскій С. П., **Очерки по истории русского литературного языка древнейшего периода**, 1946.
- — **Русская Правда как памятник русского литературного**

языка, 1934.

Огієнко І., **Костянтин і Мефодій**, Варшава 1927-28.

— — **Українська Церква**, Прага 1942.

Ostir K., **K predslovanske etnologiji Zakarpatja**, in *Etnolog.* 1926-27.

Пархоменко В., **Начало християнства Руси IX—X вв.**, Полтава 1913.

Pelesz J., **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom**, Wien 1878—1880.

Петрушевичъ А. С., **Краткое историческое извѣстіе о введеніи християнства въ Прикарпатскихъ странахъ**, Львів 1882.

Polkowski F., **Cześć Cyryla i Metodego**, 1885.

Potkanski K., **Kraków przed Piastami**, 1897.

Pekár J., **K. sporu o zakladací listine biskupstva Pražského**, 1904.

Pelegrinetti E., **Catechesi christologica dei SS. Cyrillo e Metodio**, 1939.

Pichler A., **Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart**, München 1864-65.

Приселковъ М., **Очерки по церковно-политической исторіи Киевской Руси X—XII вв.**, Спб. 1913.

Розен В. Р., **Императоръ Василій Болгаробойца**, Спб. 1883.

Rus J., **Slovanstvo in Vislanski Hrvatje VI do X stoletja**, 1933.

Sakač S., **De dignitate episcopali S. Cyrilli Thesalonicensis**, in *Orient. Christiana Periodica*, Roma 1950.

Šafarik P. J., **Slawische Altertümer**, Leipzig 1843—1844.

Schäfer D., **Die Ungarnschlacht von 955**, in *Pr. Akad. Phil. Hist. Kl.*, 1905.

Schiffmann, **Die Zollurkunde von Raffelsteten**, in *Mitteil. d. Inst. für Österreichische Geschichte*, Bd. 37, Wien 1917.

Schramm P., **Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen**, in *Historische Zeitschrift*, Bd. 129 (1929).

Шайтанъ М. Е., **Германія и Киев в XI. в.**, в *Летоп. Истор. Ком. I*, т. 34 (1927).

Шахматовъ А. А., **Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ**, Спб. 1906.

— — **Повѣсть временныхъ лѣтъ и его источники**, Петроградъ 1916.

Slatarski N. W., **Geschichte der Bulgaren**, Leipzig 1918.

Соболевскій А., **Церковно-словянскіе тексты моравского происхождения**, 1900.

— — **Мученіе папы Стефана по русскому списку XV вѣка**, в *Извѣстія отд. древне-русского языка и словесности Имп. Ак. Наукъ*, Спб. т. 10 (1905).

— — **Мученіе св. Вита въ древнемъ церковно-славянскомъ пере-**

- водѣ, в *Извѣстия, отд. русск. языка и словесности Имп. Ак. Наукъ*, т. 8 (1903).
- — *Русскія молитвы съ упоминаніемъ западныхъ святыхъ*, в *Сборникъ отд. русск. языка и словесности Имп. Ак. Наукъ*, Спб., т. 88 (1910).
- Соколовъ І., *Состояніе монашества въ Византійской Церквѣ съ полов. IX до начала XIII в.*, Казань 1894.
- Spuler В., *Ibrahim ibn Ja'Qub: Orientalische Bemerkungen*, in *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. III, Breslau 1938.
- Срезневскій И., *Похвала Владиміру*, в *Истор. древ. русской литературы*, Имп. Ак. Наукъ I, 1897.
- Суворовъ И., *Слѣды западно-католическаго церковнаго права въ памятникахъ древне-русскаго права*, Ярославль 1888.
- Томашівський С., *Історія Церкви на Україні*, в *Записки ЧСВВ*, Жовква 1932.
- Успенскій Ф. И., *Значеніе походовъ Святослава в Болгарию*, в *Вестник*, 1939.
- — *Очерки по исторіи византійской образованности*, 1892.
- Vasiliev А., *The Gots in the Cremea*, 1936.
- — *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge 1946.
- — *The second Russian Attack on Constantinople*.
- Vernadsky G., *Goten und Anten in Südrubland*, in *Südostdeutsche Forschungen*, 1938.
- — *Kievan Russia*, New Haven 1948
- Vimina Alberto, *Historia delle guerre civili di Polonia, Venetiis 1671*.
- Вороновъ А., *Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла и Мефодія*, Кіевъ 1877.
- Wasmer M., *Die Urheimat der Slaven*, 1926.
- Weingart M., *Bizancke Kroniky v literature cirkevne-slovenske*, Bratislava 1922—1924.
- Wattenbach W. — Holtzman R., *Methodius und die Mähren*, in *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. II (1937).
- Westberg F., *Ibrahim's Ibn Jakob's Reisebericht über die Slavenländer aus dem Jahre 965*, *Zapiski Imp. Ak. Nauk, Ist.-Fil. otd. Ser. VIII, t. III, nr. 4*, St. Petersburg.
- Welykyj A. G., OSBM, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953-1954, vol. I-II.
- Wojciechowski T., *Szkice historyczne IX wieku*, 1925.
- Wojciechowski Z., *Ustrój polityczny ziem polskich w czasach przedpiastowskich*, 1934.
- Zajączkowski A., *Ze studyów nad zagadnieniem chazarskim*, Kraków 1947.
- Ziegler A., *Dillingen und Schwaben*, 1951.

КИРИЛО-МЕТОДІВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО В РУСІ-УКРАЇНІ

РОЗДІЛ I.

КИЇВСЬКА РУСЬ НАПАДАЄ НА КОНСТАНТИНОПЛЬ ТА ПРИЙМАЄ ХРИСТІЯНСТВО

Справа поширення християнства на Русі-Україні ще й досі не належно висвітлена через брак документальних пам'яток нашої сивої давнини. Є, щоправда, дуже рані згадки в хроніках та творах стародавніх письменників про християнство між Скітами, що були завоювали й довгі століття жили на нашій етнографічній території, але ці згадки дуже неясні й баламутні.

От хоч би згадати про стародавню легенду, що збереглася в нашому народі, в якій говориться про проповідь св. Апостола Андрея Первозванного між Скітами. Історичною основою цієї легенди є факт, що св. Андрей Первозваний проповідував віру Христову в околицях Чорного моря, на північних берегах Малої Азії. На берегах південної України було в тому часі багато грецьких колоній, що вели жваву торгівлю з іншими народами Босфорської держави. Отже, можливо, що св. Андрей, проповідуючи Боже Слово в Малій Азії, довідався там про нарід Скитів та забажав піти до їх краю, щоб і там поширити Христову Євангелію. Перебуваючи на територіях тодішньої південної України, міг був дістатися Дніпром аж до околиць сьогоденного Києва та поблагословити київські гори, як про це й оповідає легенда¹. Тим більше, що перебування св. Андрея Первозванного між Скітами потверджує церковний історик Євсевій, що в своїй історії, в третьому розділі, виразно говорить, що св. Андрей проповідував між Скітами, а потім вернувся до Ахаї, де проконсул Егей наказав розп'яти його в місті Патрасі².

Ст. Томашівський припускає³, що ця легенда постала на основі апокрифічних творів гностиків. Грецький хронограф Єпіфаній, що

¹ Порівняй: Ст. Томашівський, Вступ до історії Церкви на Україні, «Записки ЧСВВ», т. IV, вип. 1—2, Жовква 1932. — Ів. Огієнко, Українська Церква, Прага 1942, т. I.

² Eusebius, Ep., *Historiae ecclesiasticae libri X, lib. III, cap. I*, ed. Coloniae Allobrogum 1612, pag. 51; Migne, P. G., vol. 20. coll. 214—215.

³ Ст. Томашівський, *цит. твір*, ст. 8.

жив при кінці VIII ст., подає аж три місійні подорожі св. Андрея в околиці Чорного моря, але думає, що він був розп'ятий в Патрасі в Ахаї, на Пелопонеському архіпелазі. Та Андріївські апокрифи розуміють не Патрас, а Патрай, город недалеко Фанагорії (біля пізнішого Тматороканя), де жило ахайське, грецьке плем'я, що промишляло морськими розбоями. Цілком імовірно, що св. Андрей Первозваний там проповідував і загинув мученичою смертю. А проповідуючи там, він міг відвідати й Україну.

В нашій Антології під днем 30 листопада, в Синаксарі про св. Апостола Андрея, говориться, що він поплив у Скітію і ведений Божим Провидінням прийшов на Русь та, вийшовши на київські гори, поблагословив їх і сказав до своїх учнів: «Чи бачите ці гори...?» На цей уступ Синаксаря покликується український історик першої половини XVIII ст. Ігнатій Кульчинський, говорячи про факт існування Києва вже в VIII ст. Так само думає Ассемані⁴.

Св. Еронім, якому помилково приписували деякі західні письменники укладення слов'янської азбуки, в своєму листі до Лети між іншим каже так: «Гуни вивчили Псалтир, холодна Скітія огрівається вогнем правдивої віри; військо червоноволосих і ясних Готів і Дакійців всюди возить з собою пересувні святині»⁵.

Цей натяк св. Ероніма про християнство в Скітії в IV ст. потверджує історія арабських династій⁶, де виразно пишеться, що Русь прийняла була віру Христову за Константина Великого. Там, очевидно, не говориться про Русь, а про Скітів, які, як вже згадано, займали тоді нашу етнографічну територію та змішалися з тубільним населенням.

Теодорит пише про св. Івана Золотоустого так: «І ще іншу подібність маєш до св. Апостолів; ти ж бо перший заснував святий престіл для кочівних Скітів; і той, хто ніколи не злавив з коня, навчився згинати своє коліно до землі. І ті, що їх слъози полонених не могли зворушити, навчилися оплакувати свої гріхи...»⁷.

Сам св. Іван Золотоустий каже: «Скіти, Тракійці та Сармати хвалять Христа...»⁸

Усі ці згадки про християнство між Скітами вказують, що вже в перших віках по Христі воно з різних сторін предіставалося і в нашу батьківщину. Цю думку в деякій мірі потверджує 28 канон Халке-

⁴ Assemani, J. S., *Kalendaria Ecclesiae Universae*, t. IV, pag. 8 (гл. Додаток, ч. I).

⁵ Hieronymus S., *Epist. ad Laetam*, M.P.L., vol. XXII, p. 870.

⁶ J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Bd. I, Einleitung.

⁷ Theodoretus, Ep., *Ecclesiasticae historiae*, lib. V, cap. 3, ed. Coloniae Allobrogum 1612, vol. II, pag. 170; Migne, P. G., vol.

⁸ S. Joannes Chrysostomus, *Adversus Judaeos et gentiles... quod Christus sit Deus*, in *Opera Omnia*, ed. Parisiis 1718, vol. I, col. 566; Migne, P. G., vol. 48, col. 821—822.

донського Собору, в якому, між іншим, св. Отці дають право Константинопольському єпископові висвячувати єпископів для новонавернених варварських народів, під якими дослідники сивої давнини розуміють у першу чергу Скітів.

З огляду на те, що наша праісторія зв'язана з іменем Скітів і, як ми бачили, з ними зв'язані перші проблески християнства в нашій батьківщині, згадаємо про них дещо більше.

Скіти це було велике і войовниче плем'я іранського походження, що появилася на наших землях в VII ст. ще до народження Христа, вигнавши звідти Кімерійців. Володіння Скітів сягало від Дону по Дунай, а на півночі доходило по Київ. Дослідники давнини ділять Скітів на три групи: кочовиків, що нападали й грабували своїх сусідів; хліборобів, це т. зв. Скіти-орачі; та т. зв. царські Скіти, що правили цілою зайнятою територією. Знаємо, що перський король Дарій (513 р. до Христа) вирушив був походом проти Скітів і примусив їх заперестати нападати на Малу Азію. Згодом Скіти, живучи в безпосередній близькості з грецькими колоністами на берегах Чорного моря, стали цивілізуватися. Їх називають історики «напів-Греками».

Грецький історик Геродот подав докладний опис краю Скітів, його підсоння та характеристику самих мешканців. Він каже, що в Скітії є такі ріки: Істер (Дунай), з його п'ятьма гирлами: Тірас (Дністер), Гіпаніс (Бог), Бористен (Дніпро), Танаїс (Дон). Про Дніпро він пише так: «Бористен це найбільша річка по Істрі, і я думаю, що вона найкорисніша з усіх, бо наводнює пасовища для тварин та має в собі множество доброї риби. Його вода дуже добра й значно чистіша, як в інших каламутних річках Скітії. Вздовж Бористену тягнеться гарна рілля, на якій сіють збіжжя, а де його не сіють — росте велика трава. В гирлі Бористену добувають сіль та ловлять рибу, що її насолюють»⁹.

Інший грецький письменник, Гіпократ (V—IV ст. до Христа), у своїй історії каже, що Скіти не мають будинків, а живуть у возах-хатах, чотири- або шестиколісних, які з боків покривають дуже щільно повстю так, що дощ не може туди зайти. При переїзді з місця на місце жінки їдуть тими возами, а з боків чоловіки на конях. До возів запрягають дві або три пари безрогих волів¹⁰.

За Геродотом Скіти одягалися в сорочку й каптан, деколи підшитий хутром. Штани носили вузькі, зроблені з шкіри або матерії. Чоботи мали м'які, та прив'язували їх ремінцями до ноги (як гуцуль-

⁹ Геродот, *Історія в IX книгах*. В IV кн., спочатку, говорить про похід Дарія на Скітів і дає докладний опис Скітії. Видання: Stein'a, Berlin 1879—1881; Hude, Oxford 1908; російський переклад Ф. Г. Мищенко, Москва 1888.

¹⁰ Пор. Крип'якевич І., *Історія української культури*, Львів 1937, розділ I; — *Велика історія України*, Львів-Вінніпег 1948, стор. 37.

ські постолі). На голові носили хутрянні гостроверхі шапки. Зате жінки любили вбиратися вибагливо. Сукні носили довгі з вузькими рукавами, а на головах мали діядеми з дармовисами. Жінки й чоловіки носили ковтки в ухах. Взагалі Скити любили золоті прикраси, а їх шаблі були оздоблені золотою різьбою. Найбільші скарби скітської старовини відкрито на Україні на Чортомлицькому кургані та Луговій могилі, а поблизу Керчі в Кульобському кургані.

В деяких стародавніх письменників приходиться також назва Сармати, що жили також на наших землях. Щодо цієї назви маємо свідоцтво стародавнього письменника Страбона, який говорить про Скитів і Сарматів так:

«За Бористеном (Дніпром) живуть останні із Скитів, Роксоляни. Від них дещо на південь, вище від Меотиди (Озівське море) живуть Сармати і Скити, аж до східних Скитів... По такому розселенню в першій частині, зверненій до півночі й до океану, живуть Скити, себто мандрівники, які живуть у ліп'янках; нижче від них живуть Сармати, що також є Скитами...».

«Стародавні грецькі письменники звикли називати Скитами всі північні народи, або також Кельто-Скитами. Найстарші з них ділять ці народи так: тих, що живуть вище від Евксину (Чорного моря), Істру й Адрія, називали Гіпербореями, Сарматами й Арімастами; тих, що жили поза морем Гірканум (Каспійське море) називали Саками або Масагетами...¹¹.

Письменник Пліній також потверджує, що назва «Скити» стосувалася до наших предків. Він навіть думає, що ця назва перейшла на Сарматів і Герман. Це, правдоподібно, натяк на мандрівку Готів, що були дуже короткий час у чорноморських степах¹².

Ассемані є тої думки, що вже від дуже давніх часів, ще перед Птоломееями, письменники розрізняють на сході Європи три народи: Росів, Москів та Тибаренів¹³.

Щодо Росів, він каже, що вони жили над рікою Рос або Араксіс, та згодом пересунулися на південь, ближче Чорного моря, поза Меотидою, і змішалися там з Алянами так, що створили одну спільну назву Роксоляни (Рос-аляні). Це свідоцтво є найстарше, бо його вже знали св. Отці. Під час нападу Гунів, за царювання римського імператора Теодосія Молодшого й Валентіяна, патріарх Прокл у своїй історії, глава 43, говорячи про пророцтво Єзекіїла про «Рос», Месех і Тобел, стосує його до «Рос», себто Руси. Участь наших предків у цьому наїзді Гунів на римську імперію сьогодні є доведена й приймається

¹¹ Strabo, *Geographia*, liber XI, cap. 114 (гл. ч. II).

¹² C. Plinius minor, *Historiae mundi libri XXXVII*, ed. Venetiis, 1844 lib. IV, coll. 435—443, VI, 555—558, та інші місця.

¹³ Assemani J. S., *Kalendaria*, vol. I, p. 221 (гл. ч. III).

істориками. Цей наїзд був такий сильний, що Римська імперія врятувалася лише завдяки смерті головного вождя Ройла. Вернадський¹⁴ припускає, що Прокл був змушений думати про біблійного «Рос»-а, саме через участь Росів у нападі. В такому разі це була б перша історична згадка про назву Рос-Русь у візантійській літературі.

Є деякі сліди в джерелах, що вже при кінці VII ст. була на Русі державна організація, напр. у грецького письменника Теофана говориться, що за царювання імператора Константина V Копроніма, в травні 12 індікта (774 р.), він вислав був свою флоту проти Болгарів, а сам з другою частиною вирушив проти Росів в околиці Дунаю¹⁵.

Деякі дослідники стародавньої минувшини мали сумніви щодо вірогідності цієї вістки з огляду на брак підтвердження в інших джерелах, але вона каже нам здогадуватися, що Русь вже мала якусь державну організацію, коли важилася на спілку з Болгарами нападати на Візантійську імперію. Загально знаємо, що наші етнографічні території входили тоді в склад Хозарської імперії. Отож цікаво було б знати, чи Русь, користуючись своєю автономією, сама зорганізувала цей напад, чи в порозумінні з Хозарами. Останню можливість важко припустити, бо відомо, що в тому часі Хозари жили в дуже приязних стосунках з греками, а сам Константин V Копронім був одружений з дочкою хозарського хана, Чічак-Іриною. Також годі допустити, щоб Теофан не відрізняв Хозарів від «Росів».

Дальшу важливу згадку про Русь, знаходимо цим разом вже в західньому джерелі. В т. зв. Бертинських Анналах під 839 роком говориться, що до Інгельгайму, столиці короля Людвика, прибули послы візантійського імператора: халкедонський митрополит Теофіль та цісарський спатар Теофіль, які привезли Людвикові листа від імператора. Людвик прийняв їх 15 червня 839 р. з великими почестями. Грецькі послы приходили, каже анналіст, у справі договору приязні. Разом з ними прибули люди, що називали себе іменем Рос, яких володар (в оригіналі «рекс») вислав був до Константинополя. Грецький імператор просив Людвика, щоб він дозволив їм переїхати через німецьку територію, бо дорогу, якою вони приїхали були до Константинополя, відтяли їм варвари, напавши на їх батьківщину. Король Людвик, каже анналіст, не вірив, що вони були послами руського короля, а підозрівав, що це норманські або шведські «експлоратори» (тобто, розвідники або шпигуни), хоч вони самі вперто твердили, що вони є послами Руси¹⁶.

¹⁴ Vernadsky G., *Goten und Anten in Südrubland* (Südostdeutsche Forschungen) 1938; — *Kievan Russia*, New Heven 1948.

¹⁵ Assemani S. J., *op. cit.*, vol. IV, p. 6 (гл. ч. IV).

¹⁶ *Annales Bertiniani*, ad annum 839. *Mon. Germ. Historica SS.*, I, 434 (гл. ч. V).

Що було причиною місії руських послів до візантійського імператора, невідомо. Мабуть, якась неприємна для Греків справа, бо хронографи не занотували цієї події. Можна здогадуватися, що Греки не полагодили цієї справи позитивно, бо за двадцять літ Русь доконала грандіозного нападу на саму столицю Візантійської імперії, Константинопіль. Саме цей напад Руси розніс її славу по цілому культурному світі та став переломовою датою в історії нашої батьківщини. З цим нападом безпосередньо є зв'язана й справа першого масового поширення християнства на Русі-Україні.

Досі в нас приймалося й частинно приймається ще й сьогодні т. зв. варязьку теорію¹⁷ про початок нашої державности, а разом з нею припущення, що перше поширення християнства сталося щойно за рівноапостольного князя Володимира Великого, аж по його хрищенні.

Такий погляд спирався головню на нашому джерелі «Повісті Временних Літ», але вона впродовж довгих віків зазнавала так багато поправок та перерібок, що на сьогоднішньому її тексті годі будувати якусь певну гіпотезу. Про важку долю цього нашого перводжерела говоритимемо в окремому розділі.

Правдою є те, що рівноапостольний князь Володимир проголосив християнську віру державною релігією Руси-України та з великою ревністю ширив її по всіх закутинах своєї великої й могутньої держави. За те ж вдячний нарід назвав його Великим, а наша Церква проголосила святим, незадовго по його смерті¹⁸.

Та правдою є й те, що до Володимира вже було багато християнських громад і церков на Русі-Україні. Про те, на жаль, не збереглося багато згадок в «Повісті Временних Літ». За ними треба оглядатися в інших джерелах.

Мабуть, ці згадки примусили істориків, напр. Голубинського, Приселкова, Пархоменка, Полонську-Василенко та інших, шукати за початками християнства на Русі-Україні ще в перед-Володимировій добі. Крім цих згадок, порозкиданих в чужих джерелах, дослідники нашої старої давнини натрапляли на різні явища й події в добі Володимира, яких без існування сильного християнства перед Володимиром не можна ніяк в'яснити. До таких подій належать: присутність великого числа слов'янських священиків на Русі, що майже блискавично доконали хрищення цілої Руської імперії; масове поширення

¹⁷ Про варязьку теорію порівняй праці таких авторів: М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. I (1913); В. А. Мошин, *Варяго-руський вопрос*, в «Славвія» X (1931); М. Кордуба, *Найновіші теорії про початки Руси*, в ЛНВ XII (1929), Львів; В. Заїкин, *Спір про початки Руси*, а «Записки ЧСВВ», т. III, та інших авторів.

¹⁸ Назарко Ір., ЧСВВ, *Володимир Великий — Володар і Христитель України*, Рим 1954, ст. 171; Лужницький Гр., *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філадельфія 1954, ст. 25 і далі.

церковно-слов'янських книг і закріплення слов'янського обряду св. Кирила і Методія і т. д. і т. д. Про всі ці речі «Повість Временних Літ», поза незначними згадками, мовчить.

Ціла дотеперішня теорія про хрищення Руси-України за рівноапостольного князя Володимира занадто ґрунтувалася на «аргументі з мовчанки». На нашу думку такий аргумент є недостатній, а ціла теорія, побудована на ньому, невірна й суперечить історичній правді, бо, або зовсім не зважає на згадки в чужих перводжерелах, або тенденційно нагинає їх до згори обдуманого плану, при рівночасному зменшенні або переключенні їх значення¹⁹.

Саме в тому часі (IX ст.) Русь-Україна вийшла на світову арену, тому частіше знаходимо про неї згадки в творах вірогідних письменників. І одною з таких перших і найважливіших згадок є свідoctва про перше хрищення нашої батьківщини в половині IX ст. Маю на думці свідoctва грецьких хронографів та західніх анналістів, сучасної й пізнішої доби, що виразно потверджують перше поширення християнства на Русі-Україні, яке відбулося більше як сто років перед Володимиром Великим.

Треба сказати, що мовчанка «Повісти Временних Літ» про цю справу, зіставлена з отими свідoctвами, видається дивною й незрозумілою або навіть навмисною, бо не можна допустити, щоб авторам «Повісти» не були відомі всі ці свідoctва. Щобільше, уважний розгляд деяких уступів «Повісти» вказує, що первісно там була згадка про перше поширення християнства, але або сам автор не хотів про нього з якихсь причин говорити, або, що найправдоподібніше, рука пізнішого редактора «дуже пильно» його поправила, щоб прийдешні покоління не дізналися про те, що до нього вважалося за правду²⁰.

Ми вище згадали, що напад Руси-України на Константинопіль був першою більшою подією, яка зробила нашим предкам великий розголос у світі, та що з цим нападом було зв'язане перше масове поширення християнства в нашій батьківщині. Отже, вже з цих причин ця подія заслуговує на докладне обговорення.

Щодо докладної дати нападу, то хронографи в цьому дещо різняться; тому подекуди ще й сьогодні між дослідниками відбуваються на цю тему дискусії. Одні з них твердять, що напад відбувся влітку 860 р., а інші кладуть його аж на 866 рік. Та вже сьогодні загально приймається вченими, що він відбувся таки влітку 860 р.

¹⁹ Назарко Ір., ЧСВВ, вищезгаданий твір.

²⁰ Пор. Ст. Томашівський, цит. твір, ст. 75; Ір. Назарко, вищезгаданий твір, ст. 7—8.

Отож улітку цього року, як описують усі сучасні хронографи, імператор Михайло III вирушив у похід до Малої Азії проти Ізмаелітів-Агаренів (Сарацинів). У Константинополі залишився був префект Орифас з невеличкою залогою. Саме цей, дуже пригожий до нападу, час використала Русь, що в силі двохсот легких чайок з'явилася спершу на побережжях, а згодом на островах, що були розкидані на Мармуровому морі, та сплюндрувала і спалила їх доценту, вбиваючи їх мешканців у дуже жорстокий спосіб. Поницивши острови й побережжя, Русь-Україна підійшла під саму столицю, Константинопіль. Опанувавши морську пристань, наші предки вдерлися до міста та зайняли його частину, що називалася «Гіерос», і звідти зачали атакувати ціле місто.

Одержавши вістку про напад Руси на столицю, імператор Михайло III рушив з усією грецькою армією назад до столиці. Та, як свідчать хронографи, навіть присутність усієї армії в столиці не перехилила перемоги на бік Греків, бо і патріарх Фотій і імператор Михайло постановили вдатися по рятунок до Пресвятої Богородиці. Вони кожного дня уряджували всенародні урочисті процесії й богослужби в усіх церквах Константинополя, просячи Її відвернути це велике нещастя від цісарського міста. При тих богослужбах патріарх Фотій виголошував свої проповіді-гомилії, з яких дві частинно збереглися досьогодні.

Коли ж і ці всенародні богослужби не помагали, тоді патріарх і імператор постановили відбутися всенародню процесію з церкви Богоматері у Влахерні, де зберігався, привезений давно з Єрусалиму, омофор Пресвятої Діви Марії. Серед побожних співів народу вони, взявши омофор Богоматері, пішли на беріг моря та занурювали його кількакратно у воду, благаючи в Неї рятунок. Незабаром, пишуть усі хронографи, зірвалася велика буря, що затопила багато руських чайок, а багато з них відступили назад. Унедовзі по тому, з'явилися в столиці послы руського князя, що в його імені просили імператора вислати на Русь місію для проповіді Христової Євангелії та хрищення руського народу.

Ось такий коротенький опис нападу Руси-України на Константинопіль. Про нього говорять такі хронографи: Монах Георгій, Симеон Магістер, Микита Давид, Теофан, Константин Порфірородний та інші²¹.

²¹ Georgii Monachi, Vitae recentiorum imperatorum, nr. 21. In Migne, P. G., vol. 109, col. 887, nr. 21 (гл. ч. VI).

Theophanes Continuatus, liber IV, 33 Migne, P. G., vol. 109, col. 210, nr. 33 (гл. ч. VII).

Симеон Магістер в дечому різниться від інших, кажучи, що на 9-тому році царювання Михайла III він рушив походом проти Агаренів, а на царське місто напали «Рос-и» в силі двохсот чайок. Цісар завернув вже з Мавропотаму, щоб їх прогнати. Щойно в десятому році царювання Михайла III Русь вдерлася до Гіеросу, повбивавши усіх мешканців. Тоді імператор і патріярх, каже Симеон, занурювали у воду омофора Богоматері. Небавом після того буря затопила чайки Руси²².

Це свідоцтво Симеона Магістра, що сам жив тоді в Константинополі на цісарському дворі, виразно вказує, що Русь облягала місто майже два роки і, якщо б не ця чудесна поміч Богоматері, то хтозна що сталося б тоді з містом і цілою імперією.

Микита Давид, біограф патріярха Ігнатія, описує дещо докладніше напад Руси на прибережні острови, бо на одному з них, Стенос, в монастирі був замкнений патріярх Ігнатій. Він говорить в одному місці так: «Кривавий напад Скитів, т. зв. «Рос-ів», які прийшли через Евксін до Стеносу та понищили там усі людські оселі й монастирі, а також сплюндрували всі острови довкруги Візантії. Вони розграбували весь священний посуд, ризи й церковні оздоби, та повбивали всіх полонених. В їх варварському гоні вони не пощадили монастиря самого патріярха, забравши двадцять двох його слуг та порубавши їх на кусні на носі корабля»²³.

До закінчення війни й облоги Константинополя Руссю причинилося не лише чудо над морем, але й інші чинники. Константин Порфірородний говорить, що Русь вдалося злагіднити та прихилити до укладення договору з Греками щойно за Василя Македонця, який обіцяв їм великі дари. При тому імператор Василь Македонець, каже Порфірородний, переконав Русь прийняти хрищення, а патріярх Ігнатій висвятив для них архієпископа, якого вони прийняли.

При цьому Константин Порфірородний оповідає, як цей архієпископ, прийшовши на Русь, станув перед князем і його радою й народом. Він у своїй проповіді доводив їм, що їх поганська віра неправдива, та заохочував прийняти нову, правдиву, християнську віру й охреститися. Архієпископ розповідав їм, каже Порфірородний, про велику силу нової віри та підпірав свої слова прикладами з Старого й Нового Завітів. Він говорив їм про чуда. На них зробило найбільше враження чудо про врятування трьох молодців в огненній печі.

Зацікавлені словами архиерея, вони до нього так відізвилися:

²² Порівняй попередню замітку.

²³ Nicetae Paphlagonis, Vita S. P. N. Ignatii, in Migne, P. G., vol. 105, col. 515.

— Якщо ти нам не покажеш якогось чуда, то ми не повіримо в твої слова.

— Що ж ви хочете бачити? — запитав їх архиерей.

— Кинь книжку, з якої проповідуєш, в огонь і якщо вона не згорить, тоді повіримо в твої слова й охрестимося, — відповіли йому руські слухачі.

Архиерей, нагадавши Господні слова: «Чогонебудь попросите в мое ім'я, одержите,» і «Хто вірить в мене доконає великих діл, які я творю, він ще більші творитиме». Тому, що причиною домагання чуда було спасення численних людських душ, архиерей їм відповів:

— Хоч не повинні ми випробовувати Бога, але тому, що від нього ви узалежнюєте своє приступлення до нової віри, годжуся виконати ваше прохання.

Зараз розпалено було великий вогонь, і архиерей кинув до нього св. Євангеліє, вимовляючи при тому такі слова:

— Прослави, Господи наш Ісусе Христе, Твоє ім'я в очах усього народу цього. По дуже довгому часі всі переконалися, що горюча полумінь ані не торкнулася Євангелія. Воно лишилося неушкоджене. Варвари побачивши це, каже Константин Порфіроподібний, були так захоплені чудом, що всі вирішили негайно покинути стару віру й охреститися. Охрестився князь, його старшина і всі люди.

З огляду на велике значення цього свідчення, подаємо нижче дослівний зміст, як він звучить у латинському перекладі²⁴.

Відгомін хрищення Руси-України за імператорів Михайла III і Василя Македонця знаходимо і в західних сучасних джерелах; напр. аннали Андрея Дандулло, описуючи пробування св. Кирила і Методія в Далматії та хрищення ними короля Далматії, Одрілла, каже, що св. Кирило охрестив не лише ці околиці, але й Болгарію і Русь. При тому твердить, що це сталося за царювання імператора Михайла III.

Натомість анналіст Плятіна твердить, що це сталося за Василя Македонця. Про всі ті справи дуже докладно говорить анналіст-коментатор Анзельм Бандурій у своїх коментарях до творів імператора Константина Порфіроподібного, наводячи при тому свідчення західного літопису, т. зв. Колбертинського.

У цих анналах говориться про навернення Руси-України, що, бажаючи прийняти віру Христову, звернулася спершу до Риму. Посли руського князя, приїхавши до Риму, перевіряли там докладно всі звичаї, пишеться в Колбертинських анналах. Вони оглядали святині, їх

²⁴ Theophanes Continuatus, liber V, nr. 97. Migne, P. G., vol. 109, col. 359 (гл. ч. IX).

внутрішні прикраси, звичаї й обичаї єпископів і священників, а також самого патріярха, якого називали папою.

Ось так переглянувши все та поговоривши з усіма, руські послы вернулися до дому та про все докладно розповіли своєму володареві, не пропустивши нічого з того, що бачили й чули. Володареві й старшині все це дуже сподобалося, та все ж таки вони вирішили на своїй нараді ще вислати послів і до Константинополя, щоб і там придивитися пильно до всіх церковних обрядів, звичаїв та обичаїв духовних, бо вони, каже літопис, вже дещо чули, що там місто краще і все краще.

Отож руський володар, по нараді з старшиною, вислав до Константинополя чотирьох послів, щоб все там гаразд простежили.

Послы без труда заїхали до цісарського міста, оповідається в анналах, та представилися імператорові Василеві Македонцеві, що панував тоді над Ромеями, оповівши йому про мету свого прибуття. Імператор прийняв їх з великою радістю та почестями, а для їх вигоди приділив їм царських провідників, наказавши все показати, чого тільки руські послы забажають побачити на цісарському дворі й у всьому місті.

Руським послам, подають аннали, найбільше сподобалася церква св. Софії. Саме тоді відправлялася в ній богослужба, бо було свято св. Івана Золотоустого або Пресвятої Богородиці. Цього напевно не можу сказати, пише анналіст. Одне знаю, що було тоді велике торжество. Руські послы гляділи з великим подивом на освітлення нутра церкви та уважно прислухувалися побожним співам народу.

Відправлялася Всеношна. Імператор Василь Македонець бажав, щоб вони взяли участь у торжественній св. Літургії та на власні очі приглянулися Божим Таїнствам і, пізнавши силу Божої любови, могли скорше рішитися на прийняття правдивої віри.

З великим зачудованням дивилися руські послы на похід свіченосців, піддияконів, дияконів, священників, єпископів, а на самому кінці — самого патріярха. Тоді люди співали: «Господи помилуй». Цісарські провідники-перекладачі все докладно пояснювали руським послам, які при кінці так відізналися:

— «Могутне й величне все це та переходить людське поняття».

Коли хор юнаків заспівав: «Свят! Свят! Свят!», то це впровадило руських послів у ще більший подив, а їм сказали цісарські провідники: «Ви ще не знаєте християнських Таїнств. Ви не знаєте, що й янголи Божі сходять з неба і служать разом із священниками Святі Тайни.

Руські ж послы відповіли: «Все, про що говорите, є правдиве і не треба нам інших доказів, бо все ми бачили на власні очі. Ми про все це доповімо нашому князеві».

Повернувшись на Русь, каже анналіст, вони так розповідали своєму володареві:

«Величаві і чудові речі ми бачили в Римі — цього не перечимо; але те, що ми бачили в Константинополі, переходить всяке людське поняття».

Одержавши докладний звіт від своїх послів, руський король (в оригіналі «рекс») вислав негайно інших послів до Константинополя, щоб вони просили в імператора і патріярха єпископа, що міг би запровадити таку саму віру й на Русі та охристити цілий руський нарід.

Саме тоді, каже анналіст, держав скіпетр влади в своїх руках Василь Македонець. Він удруге прийняв руських послів з великою радістю та негайно вислав на Русь єпископа та двох святих мужів, КИРИЛА І АТАНАСІЯ, що відзначилися мудрістю, святістю, второпністю, та були вчені не лише у святому письмі, але й у всіх світських науках, як про це свідчать письма, додає анналіст.

Ось ці мужі вчили всіх про нову віру, христили їх та утверджували в християнській побожності. Коли ж цей твердолобий і варварський нарід не міг вивчити двадцять чотири грецькі букви, то вони винайшли йому нові тридцять дві букви. Тут західний анналіст вичисляє докладно всі глаголицькі букви і каже: Це є тридцять дві руські букви, які вони вивчили та пізнали правду. Оповідають також, каже анналіст, що там сталося чудо, бо нарід той ще держався поганських забобонів. Вони просили єпископа, який проповідував про чуда, щоб і їм показав якоесь чудо, бо інакше вони не повірять його словам.

Анналіст, розказавши про чудо з Євангелієм, закінчує так: «Вони ж просили кинути Євангеліє в огонь. Єпископ, помолившись Богу, так зробив. По кількох годинах воно було неушкоджене. Вони, побачивши це, хвалили Господа Спасителя, якому хай буде слава і царство тепер, і завжди, і на віки вічні. Амінь»²⁵.

Коментар Анзельма Бандурія про свідцтво Константина Порфіродного в справі хрищення Руси-України, ствержує, що Русь прийняла християнство з Греції, бо воно їм там найбільше сподобалося. Він зазначає, що деякі письменники помиляються твердячи, що це сталося за князя Володимира, під час царювання імператорів Василя Молодшого і Константина, які видали за нього свою сестру Анну. Можливо, що він вислав туди послів, але це були військовики, напівварвари, а не люди, що цікавилися справами віри.

²⁵ Constantini Porphyrogeniti, *De administrando Imperio*, Anselmi Bandurii notae. Migne, vol. 113, col. 304—311 (гл. ч. X).

Щодо згадки в Колбертинських анналах про святого мужа Кирила, каже Бандурій, то це був єпископ і Апостол Слов'ян, брат св. Методія, єпископа Оломуцу і Моравії, чия пам'ять відзначено 9. березня. Св. Кирило, уродженець Тессалоніки, називався передніше Константин, а через свій великий розум був прозваний Філософом. Він за згодою папи став монахом, як виходить з Блявдуранського манускрипту (тут має на думці Бандурій Життя св. Кирила).

Закінчуючи свій коментар про хрищення Руси-України, Бандурій додає, що існують два роди слов'янської азбуки. Автором однієї є св. Кирило, а другу, як каже один анонімний письменник, мав би винайти св. Єронім. Та Бандурій рішуче відкидає таку думку, мотивуючи її тим, що він сам дуже пильно розглянув усі писання св. Єроніма та не знайшов у них жадного сліду будь-якого слов'янського письма.

Отож Бандурій приймає свідцтво Константина Порфірородного про хрищення Руси-України за Василя Македонця як певний історичний факт та обґрунтовує його свідцтвами інших хронік, напр. Колбертинських Анналів та хроніки Дандулла. Важливим є також його твердження, що згаданий в Колбертинських анналах місіонер Кирило, якого вислав патріарх Ігнатій, був св. Кирило, брат св. Методія, архієпископа Моравії.

Чезаре Бароній, кардинал і папський бібліотекар²⁶, у своїх анналах має при кінці сьомого тому спеціальний додаток п. з. «De Ruthenis». Там, говорячи про християнство на Русі-Україні за Володимира Великого, під час царювання імператорів Василя Молодшого і Константина. Бароній каже, що всі автори помиляються, бо Русь прийняла християнство не за Василя Молодшого, що царював з Константином, а за Василя Старшого, званого Македонцем, що царював зараз по Михайлі III, у 867 р. Таке своє ствердження Бароній спирає на свідцтвах грецьких хронографів Івана Куропалія, Зонара та Никифора.

Про це він каже в одному місці дослівно так: «Та послухай що говорить благородний Куропалія про історію навернення Руси за Василя Македонця: Рос (так він називає Русь), що уклала союз з Греками, привів до хрищення імператор Василь та вислав до них Архієпископа. Сам князь, його старшина та нарід просили, щоб Архієпископ вкинув св. Євангеліє в огонь і т. д. і т. д. ... Так оповідає Куропалія, каже Бароній, але про це оповідає також без будь-якого сумніву Зонар. Куропалія називає їх «Рос», Кедрен «Руссі», а Никифор «Рутені», щоб усі були певні, що ця історія стосується до Рутенів²⁷.

²⁶ Baronius Caesar, *Annales ecclesiastici*, Antverpiae 1603, vol. VII; Appendix: *De Ruthenis*, p. 721 sq. (гл. ч. XI).

²⁷ *Assemani, op. cit.*, I, pars II, pag. 233 (гл. ч. XII).

Симеон, Йосиф Ассемані, за національністю Сирієць, довголітній папський бібліотекар, в своєму монументальному творі п. з. «*Kalendaria Ecclesiae Universalis*», також приймає свідоцтво Константина Порфірородного про хрищення Руси-України за царювання імператора Василя Македонця як певний історичний факт, бо Константин Порфірородний згадує про це дуже докладно і з великою певністю в двох своїх творах: «*De administrando Imperio*» і в «Житті Василя Македонця», твердячи дослівно, що Русь охристилася за нього (Василя Македонця) та що одержала архієпископа, якого висвятив патріярх Ігнатій.

Ассемані стверджує факт, що Русь напала була на Константинопіль за Михайла III і патріярха Фотія і дещо згодом прислала своїх послів до імператора, просячи хрищення, а це вже сталося за Василя Македонця, як кажуть Константин Порфірородний і Зонар, бо він привернув Ігнатія на патріярший престіл.

Отже, від нападу у 860 р. до приходу руських послів у 867 р. минуло сім літ і цей протяг часу означають слова Аноніма чи Константина Порфірородного «дещо згодом»²⁸.

Треба прийняти історичний факт, що Русь-Україна одержала архієпископа за Василя Македонця, мабуть, у тому самому часі, коли патріярх Ігнатій святив єпископа для Болгарії, себто по закінченні Собору 869—870 р. Константин Порфірородний називає його архієпископом, а це означає, що він одержав від патріярха Ігнатія митрополічі права.

Ігнат Кульчинський допускає можливість, що це мусіло статися за князювання Рюрика, якщо він дожив до того часу.

Деякі письменники (напр. Пагій)²⁹ намагалися погодити джерельні свідоцтва про два намагання Греків охристити Русь, одне за царювання Михайла III, зараз по нападі на Константинопіль — а друге за царювання Василя Македонця — пояснюючи це в той спосіб, що справа йшла про дві Русі, чи, радше, про двох руських князів. Ассемані таку думку рішуче відкидає, бо, хоч Русь була велика простором і числом своїх мешканців, то вона вже тоді була об'єднана в одній державі та у відношенні до Греків виступала як одна цілість³⁰.

²⁸ „Nec multo post“. Cfr. Theophanes Continuatus, *Chronographia*, lib. IV, nr. 33; in Migne, P. G., vol. 109, col. 211. Авторство приписують Константинові Порфірородному.

²⁹ Pagius, порівняй Assemani, *op. cit.*; — *Critica historico-chronologica...*, Antv. 1727.

³⁰ Хрищення Руси-України в часах патріярха Ігнатія й імператора Василя Македонця приймає Альберт Віміна, посол Венецької Республіки при дворі гетьмана Хмельницького, стверджуючи, що Русь підлягала святим Кирилові й Методієві, Апостолам Слов'ян (гл. ч. XIII). Порів.: Amman A. M., *op. cit.*, ст. 12—13, Ostrogorsky G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1940, ст. 208.

Русь була охрищена найраніше від усіх слов'янських народів, каже Ассемані, раніше від Чехів і Поляків. І невірне є твердження Пагій, що Русь, охрищена за Василя Македонця, знову впала в ідолопоклонство. Такий погляд є незгідний з історичною правдою, бо, хоч від охрищення Руси до княгині Ольги нема докладних згадок про життя Церкви, то через те ще не можна твердити, що Русь впала в ідолопоклонство. Можна говорити про поганство членів династії Рюриковичів, а не про поганство цілого народу. В жодному джерелі нема найменшої згадки, щоб Русь прогнала архієпископа, висланого імператором Василем Македонцем і патріархом Ігнатієм. Нема також ніде сказаного, каже Ассемані, щоб сам Рюрик, чи якийсь інший член династії, прогнали цього архієпископа. Знаємо, що мир Руси, укладений за Василя Македонця, протривав до Олега, а потім до Ігоря, які знову йшли походом на Візантію. На думку Ассемані, Пагій помиляється твердячи, що в X ст. Русь була поганська, крім княгині Ольги, бо ані вона, ані її син Святослав уже не дожили до 988 р.³¹

*

* *

Ми вище згадали, що під час облоги Константинополя Руссю, патріарх Фотій, який по усуненні патріарха Ігнатія рядив Грецькою Церквою, уряджував кожного дня всенародні богослужби та виголошував при тій нагоді свої проповіді-гомилії. З цього першого його патріярхату залишилися фрагменти з його двох гомілій, в яких є згадка про сам напад та про наших предків. Нас, насамперед, цікавить гомілія, в якій він на взір свого попередника з IV ст. Прокла, цитує те саме пророцтво Єзекіїла, кілька стихів з 38 глави, які звучать: «І слово Господа прийшло до мене, кажучи: ,Сину чоловічий, зверни своє лице в сторону Гога і землю Магога, князів Рос, Мосек і Юбал... І ти, Гог, прийдеш з крайньої, північної сторони, ти, і багато людей з тобою, всі на конях, велике множество і сильна армія... і всі впадуть на землю'»³²

Ці самі слова цитував чотири сотні літ тому Прокл³³ під час нападу Гунів на римську імперію за царювання імператора Теодосія Молодшого (434—437). Участь Руси в тому нападі, про що сьогодні вже знаємо докладно, дала йому притоку до зачитування цього пророцтва. Чи патріарх Фотій мав на думці слова Прокла, невідомо. На всякий випадок він офіційно відносить слово «РОС» — Русь до Київської Руси. Подібно Лев Діакон, грецький хронограф, говорячи про напад Руси на Константинопіль, цитує це саме пророцтво, кажучи, що воно по цьому нападі справдилося.

³¹ Порівняй: *Assemani, op. cit., vol. IV, p. 10* (гл. ч. XIV).

³² Єзекіїл, глава 38, стих 1—3, 14—16.

³³ *S. Proclus, Opera omnia, in Migne, P. G., vol. 65, col. 651—888.*

Тут згадаємо, що деякі письменники, напр. Голубинський, Василевський, Вестберг та інші, висували думку, що нападу dokonala Тмутороканська Русь. Та цей погляд нестійкий, бо патріарх Фотій виразно говорить про Русь, що підбила всі сусідні племена, чого про Тмуторокань не можна сказати, бо, мабуть, там ще в тому часі були Хозари, які жили з Візантією в дружніх зв'язках і мали над Доном свої твердині. Цього могла dokonati лише Київська Русь³⁴.

Патріарх Фотій, прикладаючи пророцтво Єзекіїла до нападу Руси, грозить Грекам Божими карами та подекуди вияснює причину цього великого нещастя. Він в одному місці каже: «численні й визначні з-поміж вас були звільнені з полону через милосердя; а ми немилосердно обернули молотільників (алоейс') на наших рабів»³⁵.

На іншому місці гомілії каже: «Жадоба крови варварів у відношенні до горожан мусіла бути викликана їх обуренням і мала принести оправдану надію на добру відплату; бо Греки, попавши в панику, показалися немічними».

Отож з наведених місць виходило б, що напад Руси-України на Константинопіль не був звичайним грабіжницьким нападом, але відплатою обуреного народу за злочини Греків, учинені проти старого, неписаного, міжнароднього права, за ганебне трактування руських полонених і «молотільників» (алоейс). На підставі докладної аналізи тексту гомілії Фотія, замість слова «алоейс»-молотільників, повинно б бути слово «аллюс»-інших, людей, правдоподібно руських купців, що перебували в Константинополі. Отже, можна б догадуватися на основі цих слів, що напад Руси на Константинопіль був відплатою за зламання міжнародніх прав. І за це зламання Греки заплатили дорогою ціною.

Ось тут, правдоподібно, треба б шукати розв'язки першого посольства Руси до Константинополя в 839 р., яке, мабуть, Греки злегковажили, не давши бажаної сатисфакції київському князеві.

* * *

Мабуть, найважливішим та найцікавішим свідоцтвом про поширення християнства на Русі-Україні за імператорів Михайла III і Василя Македонця, є інше офіційне свідоцтво патріарха Фотія.

В розпалі боротьби за патріярший престіл у Константинополі, на який, ще за життя правного патріярха Ігнатія, був висвячений та посаджений Фотій, він намагається боронити правности свого становища і в тій справі пише окружного листа до всієї ієрархії, що була в межах Візантійської держави, отже, майже до цілої Східньої Церкви.

³⁴ Огієнко І., *Українська Церква*, I, стор. 29, (гл. ч. XV).

³⁵ Photius, *Opera omnia*, Homilia, III—IV, Cfr. Migne, P. G., vol. 102, col. 541—576.

Безпосереднім поштовхом до написання цього окружного листа був спір Фотія з папою Миколою I за юрисдикцію над Церквою в Болгарії. Болгарський князь Борис-Михайло³⁶ охрестився в Константинополі 865 р. Його хрестив сам Фотій, а імператор Михайло III був за хресного батька. По охрищенні Бориса Фотій, виславши до Болгарії священників, підпорядкував цю молоду ще Церкву своїй юрисдикції та взявся запроваджувати нові звичаї в Болгарії через своїх єпископів. Така поведінка Фотія не подобалася князеві Борисові, тож він домагався висвятити для Болгарії самостійного патріарха. В тій справі він писав до імператора й Фотія та вислав спеціальні посольства. Але справа не увінчалася успіхом. Патріарх Фотій відповів йому дуже вченим листом, але не пішов назустріч його домаганню. Тому вже по двох роках від охрищення, Борис прогнав грецьких місіонерів з Болгарії та звернувся до папи Миколи I. з проханням прислати до Болгарії римських місіонерів.

Досі Рим стояв на становищі, що Фотій неканонічно зайняв патріарший престіл, бо ще жив правний патріарх Ігнатій, якого жодний канонічний суд не позбавив престола, як вимагали постанови Вселенських Соборів. Вже з тієї причини римські місіонери, прийшовши до Болгарії, стали повторяти св. Тайну Миропомазання, яку уділили грецькі місіонери, бо відомо, що св. Миро міг святити лише правний Єпископ, за якого Рим Фотія не уважав. Таке поступовання дуже обурило Фотія, і він намагався використати це в обороні правности свого становища. Тому він пише окружного листа, в якому перед цілою Східньою Церквою свідчить про прийняття Руссю християнства. Він говорить про це дослівно так:

... «*Certe non modo gens universa antiquam suam impietatem pro fide in Christo commutavit; sed insuper. quod multorum vocibus decantatur, cum post se omnes, quod crudelitatem attinet et sanguinis fundendi cupiditatem, in secundis relinquerint, et illud quod vocatur RHOS apud eos ita obtinuerit, ut Romani imperii subditos sibi quaqua-versum proximos, in servitatem redigerent, atque animis ultra modum elatis manus injecerent violentas: illi ipsi in praesenti sinceram et impermixtam religionem Christi pure profitentes, pro pagana impietate illa, quam prius possessi detinebantur, in numero semet et ordine reposuerunt subditorum, adeo ut, cum non ita pridem praedarentur nostra audacia summa, nunc satis habeant si acquiescant.*

Et eo quidem usque fidei amor et zelus intendit (de qua re cum Paulo dixerim. Benedictus sit in saecula Deus) ut PASTOREM ET EPISCOPUM sibi propositum admittent, et Christia-

³⁶ Князь Борис княжив в рр. 852—889.

nos ritus religionis sedulo suscipiant, et amplexentur libentissime.»³⁷

Як бачимо, Фотій пише в листі, що не лише той нарід (цебто Болгари) змінив своє старе й нечисте на віру Христа, але й інший нарід, згадуваний часто численними людьми через свою жорстокість та кровожерність, також пішов тією самою дорогою.

«Я говорю, каже патріярх Фотій, про Рос, що, підбивши всі сусідні народи і думаючи з гордістю про себе, важився підняти зброю проти Ромейської держави. Тепер вони самі змінили нечестиве поганське марновірство на чисту й непорочну християнську віру та поводяться з нами чесно й по-дружньому тоді, коли ще до недавна непокоїли нас своїми розбоями і чинили нам велике лихо. Їх віра так сильно скріпилася, що вони дуже радо прийняли запропонованого їм Пастиря і єпископа, а також християнські обряди і звичаї.»³⁸

Це свідоцтво Фотія в його урядовому листі-енцикліці є незвичайно важним свідоцтвом, бо перед цілою християнською Церквою стверджує факт, що Русь-Україна прийняла Христову віру і, що також прийняла висланого до неї єпископа, а Константин Порфірородний твердить, що архієпископа, себто митрополита, якого, на жаль, ніхто не назвав на ім'я.

Хто знає стиль і спосіб писання Фотієвих листів, цей мусить здогадуватися, що сам Фотій не вислав цього єпископа на Русь, бо, якщо б так було сталося, то він був би підкреслив це: Я вислав єпископа на Русь... Якщо ж Фотій не вислав, то хто інший міг його вислати?

На манускрипті цього окружного листа патріярха Фотія не знайдено жодної дати, яку, мабуть, пропустив котрийсь переписувач. Тому ця обставина стала причиною, що дослідники не годяться щодо часу його написання. Одні з них кладуть дату написання під кінець його першого патріярхату, деь близько 867 р., а інші кажуть, що Фотій написав його вже по усуненні зо свого патріярхату, коло 870 р. Ще інші переносять час його написання аж по смерті патріярха Ігнатія, деь у роках 879/80. Ці останні мотивують свою думку тим, що під час проти-Фотіянського Собору 869/70 р. те послання перечитане не було, принаймні, всі представники східних патріярхів твердили, що жодного листа від Фотія не одержали. Нам здається, що вже саме твердження представників східних патріярхів про неодержання цього листа від Фотія доказує, що вістка про те послання була дійшла до

³⁷ Photius, *Epistula encyclica ad orientales thronos*, in Migne, *Patrologia Graeca*, vol. 102, col. 735.

³⁸ Вищезгаданий твір.

.Риму, бо інакше не було б про нього жодної мови на цьому Соборі, що судив Фотія.

Для нас саме усталення точної дати написання цього послання не має такого значення як те, що всі дослідники годяться на тому, що воно вийшло з-під пера самого патріярха Фотія. Також не має для нас жодного значення, чи його одержали всі східні патріярхи, чи ні, але важним є для нас те, що Фотій, пишучи до них в справах Східньої Церкви, урядово стверджує охрищення Руси-України та що в часі писання того послання в Києві вже був єпископ.

Нам видається найбільш правдоподібним, що це послання було написане таки при кінці першого патріярхату Фотія, бо тоді спір за Болгарію був на своєму вершці, а в ньому говориться саме про це найбільше. Подруге, Фотій по своїй реабілітації та реінституції папою Іваном VIII не хотів би роз'яструвати старої рани та писати так гостро про події, що не були йому милими й погіршували б його дуже приязні взаємини з папою Іваном VIII, до якого він до своєї смерти зберіг щирю вдячність і правдиве прив'язання.

Думку, що Фотій міг написати це послання зо свого заслання в монастирі, треба відкинути тому, що сам зміст листа вказує, що його писав не в'язень, а власть імуций єпископ.

Тут може постати позірна трудність. Якщо Фотій сам не вислав на Русь єпископа, то хто його вислав? Усталивши дату написання листа під кінець першого патріярхату Фотія, отже ще перед поверненням Ігнатія на престіл 867 р., стане нам ясно, хто його міг вислати: той патріярх, що був перед Фотієм, отже — патріярх Ігнатій. Ми пригадуємо собі свідоцтво Колбертинського літописця, де він говорить про побут єпископа на Русі разом з Кирилом Філософом, якого вислав на Русь імператор на прохання руського князя. В дальших розділах говоритимемо про місійну подорож св. Кирила і Методія на Русь ще за першого патріярхату св. Ігнатія, себто близько 848 р. Саме цю місію і єпископа мусів мати на думці Фотій, згадуючи про хрищення Руси. Фотій став перший раз патріярхом восени 858 р., а напад Руси на столицю мав місце 860 р. Виходило б, що єпископ був висланий на Русь ще перед нападом. Очевидно, тут йде мова про єпископа, начальника місії, або Апостольського Легата, а не Ординарія, про якого говорить Константин Порфірородний, називаючи його архієпископом. Ми ще вернемося до тієї справи при обговорюванні єпископського сану св. Кирила.

*
* * *

Ми вже обговорили найважливіші свідоцтва в справі нападу Руси на Константинопіль та зв'язане з ним перше хрищення Руси-України.

Варто б приглянутися ближче, що говорить про цю справу наше перводжерело, «Повість Временних Літ». Про самий напад на цісарське місто говориться там так:

... «Въ лѣто 6.374 (866). Иде Аскольдъ и Диръ на греки, и прииде въ 14 лѣто Михаила цесаря. Цесарю же отшедшо на огаряны, и дошедшо ему Черные рѣки, вѣсть епархъ посла к нему, яко русь на Царьгородъ ідетъ, и вратися царь. Си же внутрѣ Суду вшедше, много убийство крестьяномъ створиша, и въ двою сотъ корабль Царьградъ оступиша. Цесарь же едва въ градъ вниде, і с патрєярхомъ съ Фотѣемъ къ сущей церкви святѣй богородицѣ Влахѣрнѣ всю ноцъ молитву створиша, та же божественую святы богородиця ризу с пѣсними ізнесъше в мори skut омочивше. Тишинѣ суци и морю укротившюся, абѣ буря вѣста с вѣтромъ, и волнамъ вельямъ вѣставшемъ засобъ, безбожныхъ Руси корабля смяте, и к берегу приверже, и изби я, яко мало их от таковыя бѣды избѣгнути и въ свояси возвратишася»³⁹.

Отож Повість, згадавши про напад, нічого не говорить про події, про які говорять наведені нами джерела. Які були цьому причини, обговорюватимемо в іншому розділі.

Натомість зачитуємо дуже цікаве оповідання про хрищення Руси-України, що, на щастя, збереглося досі в т. зв. Ніконівському літописі. Там літописець, говорячи про часи князювання Асколда й Діра в Києві, говорить про них під роком 6.384 (875) таке:

«О князе рустемъ Аскольде. Роди же нарицаемїи Руси, іже і кумани, живяху в Ексинопонте, і начяша пленовати страну римлянскую, і хотяху поїти і во Константин град; но възбрани їм важний промисел, паче же і приключися іли гнев божїй і тогда возвратишася тцїи князи іх Аскольдъ і Дир. Василие (грецькі імператори) же много воїнства на огаряни і маніхеї. Сотвори же і мирное устроєніє со преждереченними Руси, і преложи сих на христіянство і общавшеся хреститися, і просиша Архїєрея, і посла ко ним царь. І внегода хотяху креститися, і паки униша, і реша ко Архїєрею: Аще не видим знаменіє чюдно от тебе, не хоцємъ бити христіяне...»⁴⁰. І дальше переказується там історію чуда з Євангелієм, як у Константина Порфіродного.

Стільки Ніконівський літопис про перше хрищення Руси. В інших літописних списках ця вістка пропущена. З цього виходить, що автор Ніконівського літопису мусів мати перед собою первісний рукопис-

³⁹ Лихачев Д. С., *Повесть временных лет*, Москва — Ленинград 1950, стор. 19.

⁴⁰ *Ніконівський Літопис*, вид. *Полное собрание русских лѣтописей*, Спб. 1862, т. IX.

редакцію нашого Початкового літопису, в якому була згадка про це перше хрищення Руси, але під час пізніших подій її пропущено.

Та мимо тієї важкої долі, яку проходила Повість Временних Літ, все таки там залишилися сліди до-Володимирового хрищення Руси-України, напр., під роком 6.390 (882) там читаємо таке:

«Поиде Олегъ, поимъ воя многи, варяги, чюдъ, словѣни, мерю, весь, кривичи, и приде къ Смоленську съ кривичи, и прия градъ, и посади мужъ свои, оттуда поиде внизъ, и взя Любець, і посади мужъ свои. И придоста къ горамъ къ киевськимъ, и увѣда Олегъ, яко Осколдъ и Диръ княжита, и похорони вои в лодяхъ, а другия назади остави, а сам приде, нося Игоря дѣтска. І приплу подъ Угорское, похоронивъ вои своя, и присла ко Асколду и Дирови, глаголя, яко „Гость есмь, и идемъ въ Греки от Олга и от Игоря княжича. Да придѣта к намъ к родомъ своимъ”.

Асколдъ же и Диръ придоста, и вискакаша вси прочии изъ лодья, и рече Олегъ Асколду и Дирови: „Вы нѣста князя, ни рода княжа, но азъ есмь роду княжа”, и вынесоша Игоря: „А се есть сынъ Рюриковъ.” И убиша Асколда и Диру, и несоша на гору, и погребоша и на горѣ, еже ся нынѣ зоветъ Угорское, где ныне Ольминъ дворъ; на той могилѣ поставилъ Ольма церковь святого Николу; а Дирова могила за святою Ориною.»⁴¹

Ця згадка і свідоцтво Ніконівського літопису потверджують, що князі Києва, Асколд і Дір, були християнами. Щобільше, на Асколдовій могилі було побудовано церкву, а після старої християнської традиції церкви ставлено лише над гробами мучеників за св. віру.

⁴¹ *Повесть Временных Лет*, видання Лихачева, стор. 20; лист проф. О. Оглоблина до автора; Фундуклеев Ів., *Обозрѣніе Києва въ отношеніи къ древностямъ*, Київ 1847: «Асколдовою могилою називається збіччя Печерської гори над Дніпром понижче Пустинно-Миколаївського монастиря. Тут похований перший київський князь-християнин Аскольд, убитий Олегом 882 року. В часах Нестора це місце називано також Угорське, від угрів (мадярів), що 988 р. йдучи горою біля Києва, побудували там були свої вежі. Над могилою Аскольда була збудована церква св. Миколи і в час Нестора був там двір Ольмин. З цієї назви пізніші літописці придумали ім'я Олми і приписали йому будову церкви; та, що найправдоподібніше, як виходить з Київського Синописа, цю церкву збудувала Ольга; бо ж і сама назва „Олмин двір” — по думці Київлянина — була помилково ужита замість „Ольжин двір”. Як би не було, то вже в XI ст. тут був жіночий монастир, замінений в наступному столітті на чоловічий...» (ст. 7--8).

«В Лаврентієвськiм і других старих Несторового Літопису немає зовсім „Олминъ”; також в Іпатієвськiм списку воно дописане між рядками. Правдоподібне київське передання в Київськiм Синописі (гл. 9), де говориться, що Асколдова могила не Олми, а „велика княгиня Ольга, охристиньшися, первою церкву святого Николі во Києві востави”. Видавець „Київлянина” додає (кн. I, стор. 52), що „для княгині Ольги, як нової християнки, було важною справою збудувати церкву для вшанування пам'яті і могили першого руського князя-християнина, що пострадав від свояка Олега. Існування жіночого монастиря при церкві св. Миколи свідчить також про правдивість тієї думки”» (стор. 99).

Цікаво, що в т. зв. Якимівському літописі князя Асколда називається «блаженним», значить святим, за яких уважано всіх мучеників за віру.

Зі слів, які автор Повісти вкладає в уста Олега, коли він говорить до Асколда і Діра, «ви ніста князя, ні рода княжа», можемо догадуватися чому промовчано їх християнство. Автор повісти насамперед мав на меті написати історію династії Рюриковичів, якої кульмінаційною точкою мало бути офіційне визнання віри Христової за князування рівноапостольного Володимира, через що він був уважаний святим і Великим. Отож авторові було незручно писати про поширення християнства ще перед Володимиром, бо тоді й заслуга його не була б така велика. Пишучи про поширення християнства за Асколда і Діра, він мусів би написати про діла поганських предків Володимира, що не підтримали й не розвинули цього християнства. Тому автор Повісти пропустив цю згадку Початкового літопису.

Другою, не менше важною причиною тієї мовчанки про поширення християнства перед Володимиром було те, що це поширення, як згодом побачимо, було тісно зв'язане з іменами св. Кирила і Methodія, які доконали цього поширення, проповідуючи Христову віру на Русі-Україні впродовж довгого часу і, як думає Оглоблин, побували там більше як один раз. Автор Повісти, як відомо, користувався при її писанні переважно грецькими перводжерелами, які зовсім промовчують про величезну місійну працю св. Братів з Солуня, що навернула до християнської віри численні слов'янські народи та стала переломовою датою в їх історичному житті, і впродовж короткого часу причинилася до великого зросту і значення державно-політичної сили тих народів, які, прийнявши християнство від Візантії разом з її державним досвідом і культурою, стають поважною загрозою для могутньої тоді франконсько-німецької імперії. Найкращим прикладом є зріст Моравської держави князів Ростислава і Святополка, а згодом Руси-України.

Причину мовчанки про Апостольську працю св. Братів з Солуня між Слов'янами в грецьких джерелах можна легко вияснити тим, що обидва св. Брати в спорі між Візантією і Римом зайняли виразне про-римське становище. Щобільше, вони не визнали над собою юрисдикції Фотія під час його першого патріархату, як, зрештою, зробили всі грецькі монахи. Св. Брати, визнаючи й проповідуючи православ-но-католицьку науку, підпорядковували також новонавернені краї юрисдикції Апостольського Престола, напр. західніх Слов'ян. Зрозуміла річ, що грецькі хронографи, керуючись національними почуттями, не могли їм цього простити, тому мовчали. Мабуть, з тих самих причин Грецька Церква й досі не зачислила св. Братів з Солуня в почет своїх святих.

І патріарх Фотій, і імператор Константин Порфірородний, очевидно, найкраще були поінформовані про працю св. Братів між Слов'янами, але не згадують про це виразно, а говорять лише про сам факт прийняття тими народами християнства та вислання туди єпископа чи архієпископа. За Константином Порфірородним, патріарх Ігнатій вислав на Русь-Україну архієпископа на бажання Василя Македонця, а це він міг зробити щойно по своєму поверненні на патріарший престіл 867 р. Ця обставина підтверджує переконання, що на Русі вже бодай кільканадцять літ мусіла бути проповідувана Христова Євангелія, бо архієпископа, який за канонами Східної Церкви мав у своїй провінції права майже рівні з патріаршими, не висилалося ніколи на свіжий, місійний терен, але туди, де християнство вже зробило великий поступ. Про це можемо переконатися з довгого листа патріарха Фотія до болгарського князя Бориса-Михайла, якому він відмовляє вислати архієпископа, мотивуючи дуже незначним поступом Болгарської Церкви. Таку саму відповідь тому ж князеві Борисові дав папа Микола I, обіцяючи прислати архієпископа тоді, коли Болгарська Церква зробить належний поступ. Зрештою таке поступування було загальною практикою Католицької Церкви.

Отож щераз підкреслимо, що факт вислання на Русь архієпископа патріархом Ігнатієм, виразно свідчить про великий поступ християнства на Русі, а це могло статися по кільканадцяти роках інтенсивної місійної праці св. Братів з Солуня та великого, неопітського запалу самих мешканців Руси-України.

Ось тут маємо докладну й найкращу відповідь на т. зв. подвійне хрищення Руси-України, яке видавалося деяким письменникам незрозумілим (напр. Пагій)⁴².

Взявши під увагу свідоща перводжерел, головню Житія св. Братів, де говориться, що вже 843 р. прибуло до Константинополя посольство хозарського хана з просьбою вислати туди місіонерів, можемо припустити, що місіонери могли бути вислані на Русь-Хозарію близько 848 р., тобто під час першого патріархату Ігнатія, а довершилося за царювання імператора Василя Македонця і другого патріархату Ігнатія, коли-то він вислав туди архієпископа.

Патріарх Фотій стверджує у своєму листі, що на Русь був висланий єпископ, але не каже хто його вислав, ані не називає його імені. Він, очевидно, мусів мати якусь важну причину це замовчати. Коли б Фотій був написав свого листа по смерті патріарха Ігнатія, то цілком певно був би приписав вислання єпископа Ігнатієві, бо обидва вони перед смертю останнього були помирилися. Ото ж лист Фотія був написаний при кінці його першого патріархату. Чому ж він не назвав

⁴² Порівняй Ассемані, *цит. твір*, т. II, стор. 230 і далі.

імени висланого єпископа? І це замовчання має свою важну причину. Треба догадуватися, що особа єпископа мусіла бути йому «інграта», себто до нього неприхильна. Цитовані нами Колбертинські аннали згадують два імена — Кирила і Атанасія. Тому можемо дуже правдоподібно припустити, що цим неназваним у Фотієвому листі єпископом був не хто інший, як сам св. Кирило. Такий здогад підтверджує ще й та обставина, що св. Кирило, повернувшись з місії на Русі, відмовився прийняти від патріярха Фотія будь-яку духовну посаду, а замешкав у монастирі Поліхрон, у цісарському місті. Це саме зробив і св. Методій. Нам відомо, що всі грецькі монахи в тому часі були в опозиції до Фотія, визнаючи правним патріярхом св. Ігнатія, запротореного тоді в тюрму-монастир на острові Стенос. Отож замешкання св. Братів в монастирі Студитів, що був осередком опозиції проти Фотія, вказує на їх становище супроти його особи. Тому й він не згадав їх імені в своєму листі.

Всі ці обставини допускають можливість, що св. Кирило ще перед своїм висланням на Русь-Україну міг бути поставлений св. Ігнатієм в єпископський стан, про що говоритимемо обширніше. Це вже веде нас на сліди, що започаткування єпископської катедри в Києві має деякий зв'язок з місійною працею св. Кирила і Методія в нашій батьківщині.

Постає нове питання: хто був архієпископом Ординарієм, якого вислав на Русь св. Ігнатій, найправдоподібніше, по проти-Фотіянському Соборі 869—70 р.? Ця справа цікавила колись і цікавить дослідників ще й сьогодні. На актах т. зв. Реституційного Собору в Константинополі 879—880 р., що відбувся за зарядженням папи Івана VIII на прохання імператора Василя Македонця, з метою оправдання й повернення на патріярший престіл Фотія, вже по смерті патріярха Ігнатія є, між іншим, підписи єпископів: Агатона з Моравії, Гавриїла з Охриди та Симеона з Дебельти. Виходило б, що перший був єпископом Моравії, а два дальші з Болгарії.

Та знаємо, що в тому часі Моравським архієпископом і Апостольським Легатом для всіх Слов'ян був св. Методій. Отже, не могло там бути двох архієпископів рівночасно. Постає можливість, що він міг бути архієпископом Руси, зв'язаним юридично з Апостольським Престолом через Архієпископа Моравського, що був Апостольським Легатом для всіх Слов'ян. На цей Собор міг був делегувати його св. Методій.

Щодо Гавриїла з Охриди і Симеона з Дебельти, як виходить з свідоцтва хронографа Теофана, також справа неясна, бо в Дебельті від 812 р. вже не було жодного єпископського престолу, його переніс звідти князь Крум в якесь інше, точніше неозначене місце. Також і в

Охридї в тому часі взагалі не було жодного єпископського престола. Він постав там значно пізніше й першим Охридським єпископом був Юстиніян.

Сильвестр Скоропул в актах Флорентійського Собору⁴³ вписав, що патріярх Ігнатій висвятив на єпископа Болгарії Теофілакта (870 р.), а автори Аллатій, Пагій, Бароній і Ассемані кажуть, що Агатона. Знаємо також, що по Реституційному Соборі патріярх Фотій вислав до Болгарії єпископа Георгія.

Отож бачимо свого роду натовп єпископів у Болгарії і Моравії. Тому, дуже правдоподібно, між ними був архієпископ Руси, якого письменники подають за єпископа Болгарії, або Моравії.

В анналах Фулди під 873 роком є коротка записка: «В місяці листопаді архієпископ Агатон, Легат грецького імператора Василя, прибув до короля Людвика з листами й дарами, щоб відновити стару приязнь. Король прийняв і відпустив його з великими почестями»⁴⁴. Ця згадка потверджує, що Агатон був таки архієпископом, як на це вказує підпис на актах Реституційного Собору. Болгарським, ані Моравським архієпископом він не був. Чи не був він архієпископом Руси?

Його перебування в короля Людвика можна б вияснити важкими відосинами, які заіснували між св. Методієм і німецькою ієрархією. Відомо, що десь у тому часі німецькі єпископи засудили св. Методія та посадили його в тюрму-монастир. Що тут йшлося більше про церковні справи, як державні, свідчить те, що Василь Македонець вибрав саме Агатона на свого посла.

Варто б тут згадати коротенько про припущення Тавбе⁴⁵ в цій справі, на що звернув мою увагу проф. Оглоблин. Тавбе ставить гіпотезу, що першим архієпископом Києва міг бути Михайло, про якого згадує анахронічна вставка в Повісті Временних Літ, кажучи, що св. Володимирові вислав патріярх Фотій архієпископа Михайла. Тавбе допускає можливість, що це саме той архієпископ, якого вислав на Русь патріярх Ігнатій по проти-Фотійському Соборі. Цю свою гіпотезу Тавбе підтверджує згадкою т. зв. Якимівського літопису, де каже, що «Михайл пішов (з Руси) до Болгарії». Тавбе гадає, що Михайло, єпископ Коркири (Корфу) був присутній на Соборі 869—70, і, що в тому часі його єпархія була окупована якимсь слов'янським племенем з Епіру⁴⁶. Ледви чи можна це прийняти за правду, як врешті згоди

⁴³ Sylvester Syropoulos, *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos et s. Concilii Florent. exacta narratio*. Ex graeco in lat. trad. Rab. Creighton, Hagae-Comitis 1660, pag. 336—337, sec. XII, cap. V.

⁴⁴ *Annales Fuldenses*, an. 873.

⁴⁵ Таубе М., *Римъ и Русь в домонгольскій періодъ X—XIII вв.*, Майнць 1927.

⁴⁶ Mansi J. D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. XVI, col. 195.

інших учених⁴⁷. Отже, є можливість, що Михайла, який не міг був вернутися до своєї єпархії, патріярх Ігнатій вислав на Русь.

З тих джерельних свідоцтв, що їх маємо сьогодні, важко усталити хто був першим архієпископом Русі-України. Ця справа є відкритою для дальших дослідів. Натомість сам факт заснування Київської Митрополії в другій половині IX ст. має інше потвердження в перводжерелах, напр. в грецькому Шематизмі, зладженому під час царювання імператора Лева VI Мудрого, одного з синів Василя Македонця (помер 911 р.) п. з. «Діяти позіс», руське архієпископство є вже поміщене на 60-му місці. Про існування руської митрополії в IX ст. свідчить також Партей Гієрокліс у творі п. з. «Synecdemus et notitiae graecae episcopatum», у главах 27, 230 і 241⁴⁸.

«Ектезіс» з часів Андроніка Старшого кладе руську митрополію також на 60-те місце. Згодом її пересунено на 71-ше місце. Письменник Гельцер в своєму творі п. з. «Недруковані й мало знані єпископства Східної Церкви»⁴⁹ кладе нашу митрополію з того часу на 70-те місце.

Всі ці свідоцтва вказують, що на Русі-Україні в IX ст. була заснована митрополія. Та які були митрополити і яка була їх діяльність до Володимира Великого — покищо невідомо.

В Ніконівському літописі згадується, що до Володимира до Херсону прибули папські послы та принесли йому в дарі моцці святих, голову св. Климента папи⁵⁰. Це стало причиною, що деякі дослідники здогадувалися, що Володимир Великий просив папу прислати до Києва митрополита⁵¹. Знову інші думають, що йому прислано митрополита Олексія з Охриди (Коструба, Ісаїв), разом з священниками та церковними книгами.

Про якісь заходи Володимира Великого в Римі потверджує Ніконівський літопис, згадуючи про вислання послів до Риму, які вернулися до Києва 994 р.

З Життя св. Войтіха-Адалберта знаємо, що саме в тому часі (988—89) перебувала в Римі жінка німецького цісаря Оттона II, вже вдова Теофано, в державно-політичних справах, як пише анналіст з Гільденгайму під роком 990. Княжна Анна, візантійська дружина

⁴⁷ Dvornik F., *Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle*, Paris 1926, стор. 52.

⁴⁸ Parthey G., *Hieroclis Synecdemus et notitiae graecae episcopatum*, Berlin 1866, cap. 27, 230, 241. Cfr. T. Honigmann, *Studies in Slav. Church History*, in *Byzantion* 17 (1944-1945), ряд. 128—182; Ісаїв П., *Митрополит поставлений наново в Києві 1021 р.*, в «Ковчег», ч. 2, Стамфорд 1953.

⁴⁹ Gelzer H., *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*, in *Byzantinische Zeitschrift*, München 1900, vol. I, pag. 254.

⁵⁰ *Ніконівський Літопис*, в *Полное собрание русских лѣтописей*, т. IX, Спб. 1862.

⁵¹ Baumgarten N., *Saint Vladimir et la conversion de la Russie*, Roma 1932, in „*Orientalia Christiana*“, vol. XXVII, 1, pag. 100.

Володимира Великого, була дочкою Романа II та дуже близькою своячкою німецької імператриці Теофано. Вона навіть була нареченою Оттона II, але з невідомих причин не стала його дружиною, а її місце зайняла Теофано. І тут насувається можливість, що Анна, через свою близьку своячку Теофано, намагалася виклопотати в папи Івана XV незалежного патріярха для Русі-України. Тим більше, що під час понтифікату папи Івана XV знову стала актуальною справа християнського союзу держав. Теофано мала великий вплив на Заході, бо під час малолітності свого сина, Оттона III, була регенткою німецького царства. Може, в порозумінні з папою, вона намагалася приєднати Русь до союзу християнських держав⁵².

На всякий випадок ті згадки не вказують на жодні старання про заснування руської митрополії, бо в «Житті» Бориса і Гліба, двох авторів, Нестора і Якова Мніха, згадується про архієпископа Івана і Юрія. Нестор називає його митрополитом. Пізніша анахронічна вставка, що його святив патріярх Фотій, зробила цю вістку сумнівною. Все ж таки вона потверджує факт, що в Києві вже був якийсь митрополит.

Дітмар з Мерзебургу в своїх анналах⁵³ пише, що 1018 р. при в'їзді князя Святополка до Києва, його вітав Митрополит столиці. Отже, митрополит у Києві вже був.

На нашу думку, митрополит у Києві вже був давно, тому не треба було його позичати. Прибуття легатів папи Сильвестра II і царя Оттона III до Києва, про що згадує Ніконівський літопис під 1001 р., треба віднести, радше до переговорів у справі приступлення Русі до союзу християнських держав, ніж у справі заснування митрополії в Києві. Безперечно, що при тих переговорах могла виринути справа тісніших зв'язків нашої Церкви з Римом, бо незадовго потім бачимо на дворі Володимира архієпископа-дипломата Бруна-Боніфатія з Кверфурту⁵⁴, якого Володимир приязно відправив до Печінігів, а вже 1007 р. бачимо його в Польщі, звідки він пише листа до царя Генрика II⁵⁵.

Думку про шукання Володимира за архієпископом відкидає також свідоцтво «Життя» Бориса і Гліба, де згадується, що перенесення їх мощів зарядив і сам доконав архієпископ Іван.

Живий зв'язок Української Церкви за Володимира з католицькою Церквою доводить, що наша Церква в тому часі вважалася Римом за католицько-православну, звідси й намагання папи

⁵² *Annales Hildesheimenses*, in *Monumenta Germaniae Historica*, III, an. 990. Cfr.

⁵³ *Thietmarus Merseburgensis, Chronicon*, lib. VII, cap. 16, in *Monumenta Germaniae Historica*, vol. III, p. 530.

⁵⁴ *Migne, Patrologia latina*, vol. 144, col. 977.

⁵⁵ *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, p. 224; Назарко Ір., *Св. Володимир Великий — Володар і Христитель Русі-України*, Рим 1954. Додаток; Лужницький Г., цит. твір, стор. 44, де і вичерпна бібліографія.

Сильвестра II і цесаря Оттона III, що був вихований своєю матір'ю Теофано в грецьких традиціях і грецькій культурі, приєднати Київ до союзу християнських держав Заходу. Що при тому Володимир Великий міг домагатися від папи заснування патріархату в Києві не є виключеним. Кожний ревний володар, неофіт, бувши на місці Володимира, зробив би так само, з огляду на занадто близьке сусідство з Грецією, з якою він мав вже багато клопотів через грецькі колонії на півдні України, які скінчилися його перемогою та одруженням з візантійською Анною. Наближення до Риму і церковні зв'язки з Західною Церквою відсували вмішування Греків у внутрішньо-українські справи.

Та з огляду на сильний вже тоді ліквідаційний процес слов'янського обряду в західних Слов'ян (Моравії, Чехії й Польщі) Володимир, очевидно, діяв у цій справі обережно, щоб на випадок прийняття латинської ієрархії не опинитися в тому самому становищі. Мабуть, з тієї причини він не прийняв латинського архієпископа. Русь-Україна пішла дорогою, що її визначили св. Кирило і Методій, а їх слов'янський обряд, що взяв свій початок у нашій батьківщині, вже там так глибоко закоренився, що всі сучасні письменники і сам папа Іван VIII ще перед охрищенням Володимира називають його руським обрядом.

РОЗДІЛ II.

РУСЬ І ХОЗАРІЯ

Досі ми подали низку джерельних, вірогідних вісток про хрищення Русь-України за царювання імператорів Михайла III і його наступника Василя Македонця, та про прийняття нею архієпископа, якого вислав патріярх Ігнатій.

Ми навели також деякі свідоцтва (головно з Колбертинського літопису), що приписують навернення Русь св. Кирилові, з яким, як знаємо з інших джерел, що їх подамо далі, був також і його брат св. Методій. У дальших розділах приглянемося докладніше їх апостольській праці на підставі їх «Житій», званих Легендами тому, що імена їх авторів були невідомі.

Треба сказати, що ці джерела, говорячи про місійну працю св. Братів з Солуня на Русь-Хозарії в половині IX ст., вживають ще стару назву на означення наших етнографічних територій. Ця обставина примушує нас висвітлити дещо ширше справу відношення Русь до Хозарії і навпаки.

Доля нашої батьківщини в добі її державно-політичного дозрівання була тісно пов'язана з Хозарською імперією впродовж двох сот літ. Тому, що політична емансипація і поширення християнства є тісно пов'язані з тією імперією, ця доба для нас має велике значення. На жаль, про цю добу нашого історичного життя, як і про самих Хозарів, маємо дуже скупі відомості.

Є історичним фактом, що Хозарська імперія вже існувала на сході Європи при кінці VII ст. Хозари вперше виринають на історичній арені як союзники Візантії в боротьбі проти Персів. Дуже можливо, що вони сусідували з надволзькими Болгарами вже в V ст. під назвою Акацирів і тоді також воювали разом з Візантією проти Гунів, аж доки не скорилися перед ними. Та наприкінці VI ст. Хозари підкорили останки Болгарів над Доном, опанували побережжя Волги й Каспія та стали воювати з Арабами на Закавказзі. Сама Хозарія дожила аж до кінця X і початку XI ст. До неї належали наші етнографічні території.

По Хозарах не залишилося жодних писаних, ані інших тривалих пам'яток. Вісті про них, що їх сьогодні маємо, є доривочні й часто суперечні та не змальовують вірно цього дивного народу та його могутньої держави. Ці вістки черпаємо з різних пам'яток: грецьких, арабських, жидівських, латинських, а також і слов'янських. Мало є в людській історії таких народів, по яких пропала б усяка згадка так, як це сталося з Хозарами.

Хозарську імперію розбили у другій половині X ст. наші предки, а її рештки дожили в забутті історії до першої четвертини XI ст. Це, мабуть, було нашою великою історичною помилкою, що стала причиною великих нещасть, бо по зліквідуванні цього чинника в надволзьких степах, наша батьківщина стояла отвором для всіх азійських варварів, що впродовж довгих віків шарпали її безнастанно та остаточно причинилися до упадку нашої державности.

Спрунер і Менке в своїй мапі Європи (ч. 3. — Європа в часах від 768 до 874) визначають границі Хозарської імперії так: на сході море Гірканум (Каспійське) і річка Ра (Волга); на півночі ця держава сягала аж до Суздалю; на заході по річку Данастріс (Дністер); на півдні по Понтус Евксінус (Чорне море) та річку Танаїс (Дін). Вже в VIII ст. більша частина Криму належала також до Хозарів.

У грецькій хронографії Теофана під одинадцятим роком царювання Константина Погоната є записано, що «численний нарід Хозарів з внутрішньої Берзелії, що перед тим називалася Сарматією, вдерся над береги Чорного моря і, підбивши всі провінції, розташовані поза рікою, примусив Бетарабію, першого болгарського князя, платити йому данину»¹. З цього Теофанового свідoctва можна б робити висновок, що границі хозарської держави посунулися були ще далі на південний захід, бо аж в над-Дунайську Болгарію

Башматов думає, що Хозари належали до Турко-Фінів з дуже сильною домішкою жидівського, арабського, а головню слов'янського елементів. Він також думає, що хозарська держава була закавказького походження, яку у важкій та безнастанній боротьбі випхали Араби аж у надволзькі степи. Їх столицею спершу був Семендер, згодом Баламжар, а вже в IX ст. Итиль над Волгою, в околицях сьогоднішнього міста Астрахані².

Ананій Зайончковський розрізняє їх назву на родово-племінну та на означення цілого союзу різних споріднених з собою племен, що творили цю державу. Почавши від VII ст. назву Хозарів треба розу-

¹ Theophanes Continuatus, liber III, nr. 28, Migne, P. G., vol. 109, col. 185 sq.

² Bashmakoff A., *Etude sur l'origine des Avars*, Alençon 1929; Теж 50 siècles d'évolution ethnique autour de la Mer Noire, Paris 1937.

міти як державно-політичний союз чи федерацію, що об'єднувала кілька народів, а яку очолювала королівська династія³.

Щодо етнічного походження Хозарів, то воно ще досьгодні не усталене вченими. За турецьку теорію, проти фінської, промовляє сама етимологія слова «Хозар», очевидно, якщо вона правильно розв'язана. Назагал треба сказати, що племінний зв'язок Хозарів, який злучив і влитнув головно турецькі племена, був турецькою державною організацією. Тому у візантійських письменників крім родової назви «Хазарой», виступає часто однозначна назва «Туркой».

Також приймається, що розмовною мовою більшості Хозарів була турецька мова, зближена до мови надволзьких Болгарів. У легенді Івана з Ефесу (855 р.) сказано, що Булгаріоз і Чазаріб, були два брати, від яких походять Болгари й Хозари.

Грецькі й арабські письменники подають, що хозарський король називався «каган» (хаганос) або Гакан, але також і «Таргангакан», що лучиться з первісним значенням «дархан», себто коваль. Як відомо, ковалям на сході приписувано сливе надприродну силу, з огляду на їх вміння послуговуватися вогнем, молотом і ковадлом.

Константин Порфірородний називає хозарського хана «пехос». Інші грецькі письменники називали його «тудунос» — намісник, а це слово є хінського походження⁴. Важним титулом у Хозарів був «жарагич» — жараж значить миритися, а гич, — це нарід. Отже, «миротворець», це, мабуть, титул найвищого судді держави. Намісник Хозарії у Босфорі має титул «Балгачі» (703 р.). Безсумнівно, що деякі хозарські слова залишилися в нашій мові, яких ми уживаємо досьгодні, напр. наше історичне слово каган-князь, чи козар, тарган, курган тощо, дуже нагадують нам хозарські слова.

Вчені назагал годяться на тому, що Хозари уживали жидівського письма. Це остаточно доказав учений ан-Надім так, що досі ніхто не міг знайти іншої, сильнішої аргументації. За ан-Надімом сьгодні приймається, що вся хозарська вища верства й державна адміністрація говорили жидівською мовою.

Вірменський письменник Мойсей Калантатуачі каже, що Хозари визнавали культ Найвищого Бога, якого називали «Тингрихан». В «Жигії» св. Кирила говориться, що під час його перебування в хозарського хана, хан, узявши чарку вина в руку, сказав до св. Кирила: «Випиймо в ім'я одного Бога, Сотворитетя всіх речей».

³ Zajączkowski A., *Ze studyów nad zagadnieniem chazarskim*, 1947.

⁴ Vasiliev A., *The Gots in the Crimea*, 1936.

Академік Лавров у своїй праці п. з. «Кирило і Мефодій»⁵ пише про Хозар таке: «Академік В. Міллер⁶ каже, що за хана Абадії (підкреслення моє), (кінець VIII ст.), який обрізався перший, Хозари прийняли Мойсееву віру. Це потверджує жидівський історик Грець, кажучи, що Абадія і його наступники відзначалися віротерпимістю до не-юдейської людности своєї держави та керували нею на основі повної рівности. Найвищий суд складався у Хозарів з 7 суддів: двох для Юдеїв, двох для Мусулман, двох для християн, і один для поганських Русів та Болгар. Визнавець кожної релігії був суджений згідно з її законами»⁷.

Ніде в писаних пам'ятниках Хозарів не називано варварами, як називано всі поганські народи. З цього видно, що їх віра в одного Бога не вважалася поганською. Письменники називають часто Хозарів «Юдеями», отже, видно, що там мусіла бути панівна Мойсеева релігія.

Хозари жили на грані трьох світів і трьох різних культур: християнської, мусулманської та поганської. Хоч в них панівною вірою була Мойсеева релігія, то жаден письменник не записав, щоб вони переслідували будь-яке плем'я, навпаки, є згадки, як ми бачили, що вони керувалися повною толеранцією. Вони навіть мали окремих суддів для кожного народу, що судили їх згідно з вірою та звичаями. І, мабуть, завдяки цій великій віротерпимості їм вдалося так довго вдержати стільки народів в одній імперії та протиставитися дуже сильному напорові мусулман, які, перебравши багато жидівських та християнських культурних елементів та перетопивши їх в горнилі власного фаталізму, нищили все по дорозі.

Це стало причиною, що Хозарія зблизилася вже дуже рано до культурної Візантії, з якою в'язала її одна ідея, боротьба проти мусулман, які з неменшою силою напірали на грецькі краї в Малій Азії та Єгипті. Візантійський імператор, іконоборець, Константин V Копронім (741—775) був одружений з дочкою хозарського хана, Чічак-Іриною. Відтоді аж до упадку Хозарії в X—XI ст., ці зв'язки Хозарії з Візантією стають щораз тісніші та поширюються і на військову співпрацю.

Згаданий хронограф Теофан у III книзі, глава 28, каже, що хан-пехос Хозарів прислав до імператора Теофіля своїх послів з проською, щоб Греки збудували їм над Доном твердиню, Саркел, для оборони проти кочових печенігів. Імператор вислав туди спатарокандидата Петрону

⁵ Лавров П. А., *Кирилл и Мефодий*, Киев 1926, стор. 27.

⁶ Міллер В. Ак., *Материалы до изучения еврейско-татского языка*, 1892.

⁷ Grätz H., *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Bd. V (500—1027), ed. 3., Leipzig 1895; Лужницький, *цит. твір*, стор. 616—617.

з цісарською фльоотою, з якою той заїхав аж над Дон та побудував там твердиню⁸.

*
* *
*

Повість Временних Літ згадує про Хозарів під роком 862 так: «И бяста у него (Рюрика) 2 мужа, не племени его, но боярина и та испросистася ко Царюгороду с родомъ своимъ. И пойдоста по Днѣпру, и идуче мимо и узрѣста на горѣ градок. И упрошаста и рѣста: „Чий се градокъ?“ Они же рѣша: „Била суть 3 братья, Кий, Щекъ, Хоривъ, иже сдѣлаша градокъ съ, и изгибоша, и ми сѣдимъ родъ ихъ платяче дань ко заромъ”»⁹

Цю історію-легенду про заснування Києва наш літописець подає за вірменським письменником з VII ст. Зенобом Глаком, що писав про заснування Куара (Києва) в краю Полуні (Поляни) трьома братами: Куаром, Ментеєм і Хореаном. Як ця легенда про заснування Києва дісталася вже в VII ст. до Вірменії, важко сьогодні сказати. Її могли занести туди наші дружинники, що вже тоді воювали разом з Хозарами на Закавказзі проти Арабів. Її могли також занести до Вірменії руські мешканці північного Кавказу, що жили зосереджено в околицях Тамані¹⁰.

Наш літописець записав також цікавий факт, що кидає деяке світло на русько-хозарські відносини. Він оповідає, що Хозари наложили данину на Полян, які вирішили заплатити її мечами, по одному від кожного «диму» (хати). Хозарські збірачі занесли ці мечі ханові, але хозарська старшина перелякалася руської войовничості, кажучи: «Не добра данина, княже. Ми здобули її зброєю гострою з одного боку, тобто шаблями, а в них зброя, гостра з обох боків, тобто — мечі; вони колись братимуть данину і від нас і від інших народів.»¹¹

На іншому місці літописець пише: «Въ лѣто 6392 (884). Иде Олегъ на сѣверяне, и побѣди сѣверяны, и възложи на нь дань легьку, и не дасть им козаромъ дани платити, рекъ: „Азь имъ противень, а вамъ не чему...»

...Въ лѣто 6393 (885). Посла къ радимичемъ, рька: „Кому дань даете?“ Они же рѣша: „Козаромъ”. И рече имъ Олегъ: „Не дайте козаромъ, но мнѣ дайте”. И въдаша Ольгови по щялягу, яко же и козаромъ даяху.»¹²

Усі ці вістки вказують виразно про свого роду зверхність Хозарів над Руссю в дуже давній давнині так, що літописець говорить про це

⁸ Theophanes Continuatus, lib. III nr. 28, in Migne, P. G., vol. 109, col. 135 sq. (гл. ч. XVI).

⁹ Лихачев, Пов. Вр. Л., стор. 18.

¹⁰ Там же, II, стор. 11, 220.

¹¹ Лихачев, Пов. Вр. Л., стор. 16.

¹² Лихачев, Пов. Вр. Л., стор. 20.

немов би у формі приповідки. Одне є певне, що емансипаційний процес наших предків за часів їх приналежності до Хозарської імперії був уже в останній стадії свого завершення. Зовсім певно, що по розбитті Аварів Карлом Великим цей емансипаційний процес значно прискіпшався. Хозарія, що створила була сильну державну організацію на сході Європи, помало тратить своє значення, а вже в першій половині IX ст. наші предки стають рівновартним чинником у хозарсько-руській державі. При кінці ж IX ст. вони спихають Хозарів на другий плян, а в X ст. проганяють їх із сходу Європи так, що по кільканадцяти роках важко дошукатися сліду по них.

Живучи в Хозарській імперії, наші предки самі організували своє внутрішнє життя, приймаючи багато культурних елементів не лише від самих Хозарів, але й від усіх тих культурних народів, з якими Хозари жили в близькому сусідстві.

Під кінець VIII ст. і на початку IX ст. на наших етнографічних територіях постає своєрідний державний устрій, що його сучасною нам мовою можна б назвати державним дуалізмом, хоч цей політичний симбіоз був знаний тодішньому культурному світові під одною назвою Хозарської імперії.

У першому розділі ми згадали про Теофанову записку, про похід імператора Константина V Копроніма проти Болгарів і Русі в наддунайську околицю. Хоч ця вістка декому може видаватися відірваною та непевною, все ж таки вона потверджує свого роду коаліцію Болгарів з Руссю проти могутньої Візантійської імперії. Це, подекуди, може насувати думку, що державно-політичний процес Русі-України зближався до свого закінчення, інакше Русь не могла б на свою руку цього зробити в тому часі, коли візантійсько-хозарські політичні стосунки були найбільш приятні.

Цікаво, що Константин Порфірородний в своїй книжці «De administrando imperio» має окремих трактат про Хозарію і Русь. Він називає сьгоднішні українські етнографічні території руською землею¹³.

Дуже влучну гіпотезу про відношення Хозарів до Русі і про творення нашої державности в старовині подає Михайло Грушевський в своїй капітальній історії¹⁴.

Саме в тому часі, коли наші предки створили вже свою державну організацію, зачинається вплив нових імігрантів на наші території, цим разом варязького елементу з півночі. Вже десь у половині IX ст. цей елемент входить у безпосередній зв'язок з автохтонним населенням, що, живучи в культурній державі, витворило було вже свою

¹³ Constantinus Porphyrogenetus, *De administrando Imperio*, cap. 42, in Migne, P. G., vol. 113, col. 327 sq. (гл. ч. XVII).

¹⁴ Грушевський М., *Історія України-Руси*, I, ст. 353; (гл. ч. XVIII).

власну високу культуру через торговельні взаємини з культурними краями середземно-морського басейну.

З хвилиною напливу на Русь Варягів, які займалися виключно військовим ремеслом та своїми нападами непокоїли численні народи, історія Русі повертається на зовсім інший шлях. Ми є свідками цікавого явища. Варягам сподобалася руська земля і руський наріз. Вони зразу врастають у нову батьківщину, так сказати б, тілом і душею. Завзяті войовники півночі приймають назву, мову, звичаї, а згодом навіть віру автохтонного населення та денаціоналізуються блискавично. З тієї мішанини витворилася на Русі-Україні сильна військова верства, що винесла Київську Русь у дуже скорому часі на вершини її державно-політичної могутності. Русь опановує своїми легкими чайками спершу чорноморські побережжя, а згодом нападає на столицю Візантійської імперії Константинопіль.

Цей напад відбувся за князювання Асколда і Діра, і є хронологічно скорший від приходу Рюриковичів на Русь. Отже, славний шлях «З Варягів на Греки», був знаний ще перед їх приходом до Києва. Напр. в «Житті» Юрія Амастридського (поч. IX ст.) оповідається, що по його смерті варвари «Рос» напали на місто та пограбували навіть гріб святого. Коли ж їх вождь довідався дещо про християнську віру, то наказав все пограбоване звернути та, обдарувавши церкву, уклав з християнами договір приязни. Подібно в «Житті» Степана Сурождського (помер при кінці VII ст.) є опис нападу руського князя Бравлина, що також пограбував гріб святого, але йому об'явилася з'ява-старець, що вдарила його по обличчі, з чого він попав у важку недугу, з якої ви-здоровів у чудесний спосіб, звернувши все пограбоване. Його, Бравлина, та його дружинників охрестив єпископ Сурожа Філарет.

Історична доля веде народи різними шляхами до їх історичного призначення. Наші предки, будучи поганями, через напади стикались з християнським світом та щораз більше зближались до пізнання найбільшої цінності отого культурного світу, до пізнання християнства.

На закінчення цього розділу про хозарсько-руську добу нашої історії скажемо, що, як виходить з свідочств сучасних письменників, майже всі наші племена (з винятком земель т. зв. Білої Хорватії, цебто сьогоднішніх західньо-українських земель) входили в склад Хозарської держави, яка впродовж майже трьох століть була порядкуючим чинником на сході Європи.

Великий вклад людського потенціалу та важкі зусилля, що їх вклали наші предки у спільну оборону руського й хозарського народів проти азійських орд та фанатичних мусулман, дає нам слушне право називати цю добу нашого історичного життя, Русько-хозарською добою. Тим більше, що в другій половині цього періоду Русь

стає рівновартним партнером, а вкінці усуває Хозарів із сходу Європи так, що важко по них дошукатися будь-якого сліду.

Для дальших думок про поширення християнства на Русі-Україні в IX ст. є важним ствердження, що хозарський нарід, головню його верхівка та адміністрація, не були поганями, а визнавали релігію Мойсея, розмовляли й писали по-жидівському та що жодне перводжерело не називає їх варварами, тобто поганями, а навпаки підкреслюється їх віру в одного Бога, Сотворителя всіх речей у світі.

Іншим, важним для нас фактом є те, що Хозари від давніх часів, а головню в VIII і IX ст., жили з Греками в дружніх стосунках і що в тому часі жодне перводжерело не згадує про будь-яку війну Хозарів з Греками. Навпаки, їх приязнь поширювалася навіть на військову ділянку; щобільше, Греки будують Хозарам твердиню Саркел над Доном¹⁵.

Отож, якщо були які напади в околицях Чорного моря на Греків, то їх робили руські князі на власну руку. Разом з нападами продістається на Русь християнство.

Трапляються вже, як ми бачили, випадки охрищення князів разом з їх дружинниками. В цей спосіб наша батьківщина помало дозрівала до важного моменту, коли на наших землях стала діяти релігійна місія Греків під проводом св. Кирила і Методія. Думаємо, що вияснення русько-хозарських відносин причиниться в деякій мірі до кращого пізнання місійного терену св. Братів з Солуня в роках безпосередньо перед нападом на Константинопіль і по цьому нападі.

¹⁵ Порівняй: Греков Б. Д., *Киевская Русь*, М.—Л. 1949, стор. 433—4; Артамановъ М. М. *Очерки древнейшей истории хазар*, Ленинград 1936; Якубовский А. Ю., *О русско-хазарских и русско-кавказских отношениях в IX—X вв.*, ИОтд. А. Н., 1946, ч. 5.

РОЗДІЛ III.

СВ. КИРИЛО І МЕТОДІЙ НА РУСІ-УКРАЇНІ

Висвітлити перебування св. Кирила і Methodія на Русі-Україні є, мабуть, одною з найцікавіших, а zarazом найважчих проблем ранньої історії нашого народу й нашої Церкви. Треба сказати, що головною трудностю у висвітленні цієї справи є брак виразних свідочств у наших джерелах, а чужі джерела, що правда, мають деякі вістки, але вони дуже поплутані та неясні.

Назагал скажемо, що сьогодні дослідники старовини, головню за-хідні, приймають перебування св. Братів з Солуня на Русі-Україні як історичний факт. Та з огляду на те, що деякі джерела, говорячи про перебування св. Братів на Русі, кажуть, що їх запросив туди хозарський хан, виникає складне питання: в яких саме околицях нашої широкої батьківщини вони проповідали Слово Боже?

До нападу Руси на Константинопіль в половині IX ст. деякі письменники ще мішають нашу батьківщину з Хозарією, а деякі вже називають її модерним словом «Рос». Це явище трапляється ще до кінця IX ст. І саме через те мішання назви Хозарії й Руси виникав поважний сумнів, чи були св. Брати на Русі, а як були, то де саме.

Іншою, дуже важною причиною, що ще більше затемнила цю справу, були специфічні церковні відносини на християнському Сході, що своїм коренем сягають саме в часи Апостольської праці св. Кирила і Methodія. Це спір Візантії з Римом, що зачався під кінець першої половини IX ст. за першого, неканонічного патріархату Фотія, та притих аж до половини XI ст., коли знову вибухнув за патріархату Михайла Керуларія, 1054 р. Зрозуміла річ, що Візантійська Церква, увійшовши в затяжний спір, насамперед намагалася потягнути за собою всі Церкви, що були в будь-якому канонічному зв'язку з нею. Це ми найкраще бачимо на нашій Церкві під кінець XI і на початку XII ст.

Як ми бачили в попередньому розділі, на Русь був висланий св. Ігнатієм, патріархом Константинополя, архиепископ. Через цей факт Церква на Русі увійшла в канонічну залежність від Константинопільського Патріархату. Треба сказати, що і наслідники цього першого Архиепископа-Митрополита Києва були присилані з Константи-

нополя. Через них Грецька Церква поширювала свої впливи в нашій батьківщині, які не завжди йшли по лінії добра нашого народу. Тому бачимо намагання за князювання св. Ольги та її внука Володимира Великого, щоб заснувати в Києві Митрополію-Патріархат, на взір болгарської Охриди, щоб у той спосіб позбутися небажаного втручання грецьких ієрархів у внутрішні справи Української Церкви й народу. Цього міг доконати лише Апостольський Престіл у Римі, тому бачимо в тому часі дуже жваві зв'язки України з Римом. Чому цього не вдалося зробити, це становить окрему проблему, що ще жде свого розв'язання.

Отож під кінець XI ст. грецькі ієрархи на Україні почали свої явні виступи проти Апостольського Престола в Римі, бо, перервавши всякі зв'язки з Римом, константинопільські патріархи намагалися потягнути на той самий шлях і нашу Церкву. В ім'я історичної правди треба сказати, що наша Церква аж до наїзду Монголів на Україну ставилася до тих намагань представників грецької ієрархії дуже стримано. Нижче духовництво і нарід розуміли, що цей роздор Церкви Христової, доконаний амбітними константинопільськими патріярхами, не провадився в інтересі нашої Церкви й народу, але під кутом зверхности Константинопільського Патріярха над всіма Східними Церквами, які через цей роздор були цілком залишені на ласку й неласку грецької ієрархії. Відомо, що в княжій добі, про яку йде мова, наше книжне письменство стояло на вершинах, але на похвалу нашим предкам мусимо сказати, що не появився ані один полемічний твір з-під пера українця, в якому б був пропагований чи підтримуваний церковний роздор. Це дуже важна обставина, що говорить сама про себе та не потребує жодних вияснень.

З хвилиною ж утрати власної державности через наїзд Монголів, а ще більше через схвалення Москвою ідеї створити по упадку Константинополя в Москві «Третій Рим», наша Церква перестає бути підметом, а стає предметом історії. Церковна ієрархія на Україні встановлюється чужими чинниками, які дбали більше про добро тих, що їх туди посилали, як про добро нашого народу. Теперішні відносини в Церкві на Україні є клясичним приміром того, що там діялося в помонгольських часах упродовж довгих століть аж до найновіших часів. Та це не належить до теми цієї праці.

Очевидно, що такий довговіковий, невідрадний стан у церковних справах нашої батьківщини не дозволив безсторонньо висвітлити початкову добу нашого релігійно-церковного життя, а зокрема справу апостольської праці св. Кирила і Методія на Русі-Україні. Навпаки, упродовж довгих віків робилося все, щоб цю справу якнайбільше затемнити.

В «Житії» св. Кирила і Methodія, написаному первісно слов'янською мовою та збереженому на Україні, оповідається, що за імператора Михайла III жив муж Константин, через свій глибокий ум званий «Філософом», уродженець Тессалоніки, який щойно перед своєю смертю прийняв схиму і за згодою папи змінив своє ім'я на Кирило.

Десь у тому самому часі приїхали послы від хозарського хана до імператора та просили вислати до них ученого мужа, щоб навертав нарід Хозарської держави на Христову віру; казали вони «і Жиди і Сарацини намагаються їх навертати на свою віру». По нараді з патріархом, оповідається в «Житії», імператор вислав до них згаданого Константина Філософа¹.

Перебування хозарських послів на дворі імператриці Теодори, матері Михайла III, яка під час його малолітства рядила імперією, потверджують грецькі хронографи. Вони кажуть, що хозарські послы були в Константинополі 843 р., на самому початку регентства Теодори.

Отже, послы просили прислати до них вченого мужа, що головив би в них Христову віру, бо... «і Жиди і Сарацини намагаються їх навертати на свою віру». Ця обставина вказує, що послы мусіли бути поганями, а з цього треба висновувати, що вони не були послами Хозарів, або, що не просили місіонерів для хозарського народу, який визнавав Мойсееву віру. Вони могли бути послами поганського князя, на що вказують слова: «нас намагаються навертати Жиди і Сарацини на свою віру». Очевидна річ, що Хозари самі про себе не могли так говорити. Їх не треба було навертати до жидівської віри, бо вони вже її давно прийняли.

В «Житії» св. Methodія говориться, що Кирило був у Хозарії та йдучи туди, він прохав свого брата, св. Methodія, піти з ним, бо він (Methodій) знав слов'янську мову. Обидва вони, оповідається там, обійшли всю країну і силою Христовою всіх людей утвердили у вірі. Прохали ж також і Слов'яни охристити їх, Хозари — дати вчителя, Морав'яни — єпископа, а Болгари — навчителя і наставника. Цікаве степенування цього «Житія» св. Methodія, в якому хрищення Слов'ян Хозарії ставиться на першому місці, перед Болгарами й Моравами.

Академик Лавров² каже:... «Відомості про сарацинську та хозарську місію коротенькі й чимало поступаються тим, що їх дають „Житія”. Але заслуговує на увагу вказівка на те, що Хозари на вернулися були до жидівської віри ще перед тим, як удалися до Греків... В. І.

¹ Ginzell A. J., *Geschichte der Slavenapostel Cyril und Method und der Slavischen Liturgie*, Wien 1861. *Legenda Moravica*, p. 12, nr. 1 (гл. ч. XIX).

² Лавровъ, П. А., *вищезгаданий твір*, стор. 125—6.

Ламанський надавав ваги й тій вказівці у „Житті” Методія, що за нею Кирило прохав Методія йти з ним разом, бо той знав слов’янську мову. Ця вказівка наче б то справджувала, як він гадав, його думку, що Хс-зарська місія це Слов’янська».

Цікавий текст «Життя Константина Філософа», проложного типу, знайшов А. І. Яцимірський³, де називається св. Кирила, архиепископом Катанським. Там також його величається мудрим філософом, і вчителем Слов’ян, Болгарів та РУСІВ».

Ці слова автор «Життя» розумів у звичайному змислі, тобто, що він навчав особисто, своїми словами Словен, Болгарів і Русів, бо цей пам’ятник написаний, як вчені думають, під кінець життя св. Методія. Отже, вже при кінці IX ст., майже на сто років перед хрищенням св. Володимира.

Деякі сліди перебування св. Кирила і Методія знаходимо в іншому пам’ятнику. Це «Життя і перенесення св. Климента», написане кардиналом-єпископом Гавдериком з Велетри, який у листопаді 867 р. був очевидцем і учасником процесії, зарядженої папою Адріаном II з нагоди принесення св. мощів папи Климента св. Братами до Риму, які вони відкрили в Херсонесі, в Криму.

Описуючи як св. Брати відкрили ці мощі, Гавдерик згадує про їх місійний терен, куди їх вислав був імператор.

Приготувавши все, каже, Гавдерик, св. Кирило вирушив до Хозарії. Першою його зупинкою був Херсонес, що сусідував з (руською) частиною Хозарії. Він там довго затримався, бо вчився мови того народу, до якого вибирався проповідувати Слово Боже. При тій нагоді відкрив мощі св. Климента, керуючися записками в хроніках та усним переданням місцевого населення⁴. З інших пам’яток, про які буде мова, виходить, що всю свою довгу зупинку в Херсонесі св. Кирило використав на вивчення свого майбутнього місійного терену. В Херсонесі він знайшов Євангеліє і Псалтир «писані руськими писмени», як твердить «Житіє» Константина. І ця згадка про першовзір руського письма вказує, що це не сталося випадково, але було зв’язане з його місією в ті сторони. Іншими словами, що його місійним тереном мала б бути Русь, і до цієї місії він пильно готувався.

Таку думку підтверджує аргумент з мовчанки в іншому пам’ятнику, написаному значно пізніше якимсь Болгариним. Це т. зв. «Успіння св. Кирила Філософа», в якому оповідається про його життя, сон про Софію (Мудрість), диспути з іконоборчим патріархом Іваном Схо-

³ Яцимірській А. І., в *Извѣстія отдѣленія русс. языка и словесности И. А. Н.* Йдеться про т. зв. другу Паннонську легенду, що заключає «житіє Константина Філософа». По одному московському списку видав у Празі в 1851 р. Шафарік. Зміст передає Ів. Мартинов, у *„Annus ecclesiasticus”*, Брюссель 1865.

⁴ Bolland., *Acta Sanctorum*, vol. II, pag. 13 sq. (гл. ч. XX).

лястиком, про Сарацинську та Хозарську місії, щоб повернути людей на православну віру.

Цікаво, що автор «Успіння св. Кирила Філософа», який користувався «Житієм Константина» при писанні свого пам'ятника, пропускає в ньому вістку про віднайдення Кирилом руського Євангелія в Херсонесі. Чому? Розуміючи руські «письмени» як слов'яно-руські, подання такої згадки не відповідало б цілі автора, який хоче перенести початок слов'янської письменності на Болгарію. В нього навіть сам св. Кирило виходить Болгарином. Климент, учень Кирила, називається єпископом Лікії, замість Великі (Моравії), згадується там також Горазда, Ангелярія і Наума.

В «Житії» св. Братів, знову під назвою Моравської Легенди, якого автором був правдоподібно св. Климент, учень св. Кирила, говориться про вислання грецьких місіонерів, про їх перебування в Херсонесі та про вивчання мови «сусіднього» народу. Щойно по віднайденні мощів Климента папи, оповідається там, св. Брати вирушили до того сусіднього народу з проповіддю, щоб навертати людей від поганського ідолопоклонства на дорогу правди. Навертав їх св. Кирило не лише своїми проповідями, але, що найважливіше, прикладом свого святого життя. В той спосіб він виривав їх від ідолопоклонства та від драконського вогню. Вони ж слухали його наук з великою увагою та набожністю.

Отож місійний терен св. Кирила був чисто поганський. Цього ні в якому випадку не можна віднести до Хозарів-Жидів, яких автор називає Юдеями, визнавцями віри Мойсея. Слова «погани та ідолопоклонства» могли відноситися лише до слов'янської частини хозарської держави, себто руського народу.

На іншому місці оповідається про останні хвилини Кирилового перебування на своєму місійному терені, безпосередньо перед його від'їздом до Константинополя. Автор оповідає, що багато його духовних дітей зійшлося, щоб з ним попрощатися. Прощаючися з ним, вони принесли зі собою багато цінних дарунків, на доказ їх правдивої вдячності й любови до нього. Та св. Кирило як правдивий філософ не прийняв від них тих дарів. Натомість він прохав у них однієї ласки: випустити на волю всіх полонених християн, що в тому часі в них перебували. Вони так і зробили. По довершенні цього діла любови ближнього св. Кирило від'їхав до Константинополя⁵.

Тут виразно стверджується, що духовні діти св. Кирила мали в себе християнських полонених. По свідоцтву ж усіх грецьких хронографів Хозари в тому часі не провадили жодних воєн з християнськи-

⁵ Bolland., Acta Sanctorum, vol. II, pag. 13 sq; Ginzell, Legenda Moravica, pag. 12 (гл. ч. XXI).

ми краями, а навпаки, загрожені зі сходу ордами Печенігів, а від Кавказу мусулманськими Арабами, вони жили у приязні з своїми чорноморськими сусідами, де могли бути християни, а з Константинополем жили у великій дружбі.

Звідки ж тоді Хозари мали б взяти полонених християн? Отож автор мав на думці Русь, яка робила часті наскоки на грецькі чорноморські колонії та брала полонених. Про такі напади руських князів, між іншими Бравлина, ми вже згадували. Саме через ці часті напади Руси на Греків, що жили на берегах Чорного моря, Грекам йшло більше про повернення Руси, як спокійних Хозарів. Войовничі і жорстокі вояки Руси були більше небезпечні для Греків, як хозарські Жиди, які робили Грекам велику прислугу, захищаючи їх колонії перед нападами Печенігів і Арабів. Хитрість візантійської дипломатії була незвичайно проворна і треба б дивуватися, якщо б вони були не вжили всіх заходів, щоб поганську Русь християнізувати. Лише християнська Русь, юридично залежна від Константинопільського патріарха, могла б припинити ці грабіжницькі напади на грецькі колонії. Коли взяти під увагу дуже грізний напад Руси на сам Константинопіль в 860 р., який загрожував упадком не лише самій столиці, але й цілій імперії, то ця загроза мусіла вдесятеро збільшити намагання Греків охристити «безбожну» Русь. Що воно так було, це бачимо дещо пізніше в Болгарії, де вони так само зробили з князем Борисом, охрестивши його і цілий нарід, а спір за юрисдикцію над нею протягався довгі роки.

*
* *

Наведені пам'ятки не були писані в хронологічному порядку, тому вони не подають дати виїзду св. Братів на Русь, як також не маємо там жодних даних про те, як довго вони там були. Щоб бодай приблизно це усталити ми мусимо користуватися зіставленням інших відомостей, які стояли в близькому зв'язку з св. Братами і їх місійною працею на Русі-Україні.

Знаємо, що рік по смерті імператора Теофіла, себто 843 р., коли регенткою в імені малолітнього Михайла III була імператриця Теодора, прибули до Константинополя послы з Хозарії просити вислання грецьких місіонерів. Можна гадати, що з хвилиною прибуття послів до Константинополя зачалися приготування до місії. Справа вислання місії на новий, поганський терен, що його мова та звичаї були мало знані в тодішньому культурному світі, становила неабиякі труднощі, які треба було розв'язати. Цю трудність подвоювало ще й те, що нарід цього терену не мав книжного письменства, ані розвиненої мови, яку можна було використати в місійній праці. Щоб розв'язати всі ці труд-

нощі треба було увійти спершу в ближчий контакт з тим, незаним досі тереном. І ось маємо досі згадку в усіх перводжерелах про довшу зупинку св. Кирила в Херсонесі, де він вивчав мову «сусіднього народу» та знайшов руського чоловіка і Євангеліє та Псалтир писані «руськими письмени».

Патріярх Ігнатій та імператриця Теодора, станувши перед такою проблемою, насамперед мусіли підняти таких людей, що знали б руську мову. Їх вибір впав на двох братів з Солуня, що не лише походили й жили між Слов'янами, але й були ними по своїй матері, яка мала бути Слов'янкою. Погодін і Іречек думають, що їх батько, Лев, був також Слов'янином. Methodій був найстаршим, а Константин-Кирило наймолодшим з восьми братів. Methodій був спершу військовим намісником слов'янського князівства в Тессалії (як думає Дринов). Кирило ж вже змалку виявляв свій нахил посвятитися духовному станові. Він, маючи п'ятнадцять літ, уже читав важкі теологічні твори св. Григорія Богослова. Про ці його великі здібності дійшла вістка до Константинополя і його забрано на царський двір, де він, як каже традиція, вчився в царській Авлі, найвищій грецькій школі тодішнього часу. Учителем Константина-Кирила між іншими був Фотій. Там Константин-Кирило вивчав античну літературу, філософію, реторику, математику, астрономію й музику. Слабкий здоров'ям, він по скінченні царської Авлі, був висвячений на священника та став бібліотекарем патріярха. Зайняття бібліотекаря в тому часі було дуже важким, бо він не тільки, що писав усі листи патріярха, але мав кожночасний вгляд у всі найтаємніші справи Церкви і держави. Та це зайняття не було до вподоби св. Кирилові. Він нишком постригся в ченці, а згодом став учителем філософії і тому, мабуть, одержав ім'я Філософа. Він, як згадується в його «Успінні» виступав проти патріярха Івана Схолястика в обороні шанування св. образів. Є також вістки, що на просьбу єміра з Мілету, він їздив туди в товаристві Георгія Асинкрита проповідувати віру Христову.

Св. Methodій недовго виконував свій уряд військового намісника в Македонії. Він також постригся в ченці і був ігуменом монастиря Поліхрон у Константинополі, де задержалися були обидва Брати по своєму повороті з місії на Русі, та звідки виїхали на місію до Моравії.

Отож вибір імператриці Теодори і патріярха Ігнатія впав на людей, що походили від Слов'ян, знали їх мову та були найкраще підготовані до довершення християнізації Русі-України. Не є виключеним, як гадає Оглоблін, що св. Брати могли відбутися дві подорожі на Русь-Україну, одну незадовго по прибутті послів, що була призначена для докладних студій місійного терену, а друга, це — властива місія. За

такою думкою промовляла б легка комунікація між Константинополем і грецькими колоністами на правобережжях Чорного моря.

Маємо вірогідну, джерельну вістку, що св. Кирило близько 848 р. був у Константинополі. Зберігся лист папського бібліотекаря Анастасія, родом Грека, що його він написав до папи Адріяна II, перебуваючи в Константинополі під час проти-Фотіянського Собору 869—70 р., де він перекладав усі акти Собору з грецької на латинську мову.

У своєму листі бібліотекар Анастасій рапортує папі Адріянові II про прилюдні диспути, що відбулися коло 848 р. між св. Кирилом-Константином і Фотієм, його учителем і приятелем. Темою тієї диспути була наука Фотія про подвійну душу чоловіка. Св. Кирило, як оповідає Анастасій, виявив безпідставність і неправовірність такої науки так, що Фотій остаточно признався прилюдно, що своєю наукою він хотів випробувати патріярха Ігнатія, а саме як він поводився б, якби виникла дійсна ересь через силогізми філософів⁶. Фотій і т. зв. ліберальна партія, що рекрутувалася з найбільш вчених людей його доби, були в опозиції до Ігнатія, уважаючи його замало вченим на становищі патріярха. Чи ця диспута мала місце по першій подорожжі св. Кирила до Русі, чи його патріярх Ігнатій стягнув спеціально для неї, невідомо. Можна також догадуватися, що ця славна диспута з найбільш вченим чоловіком тієї доби, Фотієм, могла вплинути на рішення патріярха і імператриці Теодори, що св. Кирила призначено головою місії на Русь та поставлено його в сан єпископа, про що говоритимемо пізніше. Ця диспута також вияснює в деякій мірі негатиwне ставлення св. Братів до особи Фотія під час його першого, неканонічного патріярхату, коли Ігнатія було ув'язнено в монастирі. Обидва св. Брати додержали вірність св. Ігнатієві та Апостольському Престолові в Римі, що завжди боронив канонічності патріярхату цього останнього.

Дослідники Стредовський, Коліус та інші, гадають, що св. Брати виїхали були на Русь зараз по приїзді хозарського посольства⁷.

За Блявбуранським рукописом та Оломуцьким Бревіярієм виходило б, що св. Брати виїхали на місію аж по 848 р. Спершу до Херсонесу, де віднайшли моці папи Климента, а згодом пішли на Русь, щойно потім були в Болгарії й Моравії та Чехах⁸.

Історик Генскеній гадає, що цісар Михайло III в порозумінні з своєю матір'ю і патріярхом Ігнатієм вислав спершу св. Кирила до

⁶ Athanasii Bibliothecarii, *Epistula ad PP. Hadrianum* in Mansi, *SS. Concil. collectio*, vol. XVI, Venetis 1771, pag. 6 (гл. ч. XXII).

⁷ Stredowskius J. C., *Sacra Moraviae Historia, sive Vita SS. Cyrilli et Methodii, Solisbaci* 1710, pag. 92; Kohlius, *Introductio in Historiam et rem literariam Slavorum, imprimis sacram etc.*, pag. 135 (гл. ч. XXIII).

⁸ Assemani J. S., *op. cit.*, vol. III, pag. 8 (гл. ч. XXIV).

Херсонесу, щоб вивчав докладно слов'янську мову, та, правдоподібно, перекладав там св. Письмо на цю мову, як і інші літургічні молитви. Св. Кирило знайшов там зразок слов'янської азбуки, на основі якої зложив своє глаголичне письмо, бо первісне слов'янське письмо ні в якому разі не надавалося до перекладу св. Письма на слов'янську мову, чи то через численність тих знаків, чи то через брак альфабетичного порядку. Отож на думку Генскенія, св. Кирило удосконалив це письмо та переложив ним святі книги на слов'янську мову і щойно потім вирушив на Русь. Там проповідував слов'янською мовою, бо Хозари, на його думку, говорили слов'янською мовою. По їх наверненні до Христової віри, св. Кирило залишив на своєму місці священиків, які знали цю мову, щоб уділяли св. Тайни неофітам⁹.

З таким способом аргументації не погоджується Ассемані. Він визнає, що св. Кирило був на Русі, але на його думку, не треба мішати хозарської і слов'янської мови, бо Хозари розмовляли турецькою мовою, а Русь — слов'янською. Вже Теофан і Константин Порфірородний, каже Ассемані, називали Хозарів Турками, тому неможливо, щоб св. Брати вчилися слов'янської мови щойно в Херсонесі, або, щоб її розумів хозарський хан. Св. Кирило вже передтим знав слов'янську мову і проповідував нею Слово Боже не Хозарам, але Русичам. Херсонес був грецькою колонією, з якою сусідували Слов'яни. Тому Кирилове знання слов'янської мови було одною з причин, що його туди післано з місією. Через своє народження в слов'янському місті, св. Кирило мусів знати слов'янську мову. І лише завдяки цьому ця місія на Русь мала такий великий успіх¹⁰.

Ми навели думки цих двох дослідників Кирилової доби, щоб виявити, яку велику суперечність крили в собі слова «хозарські послы просили прислати до них мужа, щоб проповідував св. Євангелію».

Отож хозарські послы просять, а імператор і патріярх висилають св. Кирила, який спершу розглядається в новому терені, знаходить там слов'янські знаки-азбуку, на їх основі укладає нову азбуку-глаголицю, перекладає на неї св. книги і відправляє нею богослужби, а тимчасом... Хозари зовсім не розуміють цієї мови.

Зваживши всі ці факти треба припустити, що ціла річ не йде про Хозарів, але про Русь, що входила ще тоді в склад Хозарської імперії. Всі ці міркування мають тісний зв'язок з свідцтвами патріярха Фотія і Константина Порфірородного. Обидва ці вірогідні свідки кажуть, що не хозарський, а руський князь просив прислати місіонерів і охристинився сам з своєю старшиною і народом. Тут, щоправда, сповидно могла б виникати хронологічна трудність, бо обидва достойні свідки говорять

⁹ Henschenii, *Commentarii in Vitam SS. Cyrilli et Methodii, liber IV, nr. 30; in Acta SS. Bolland., Martius, vol. II. (гл. ч. XXVI).*

¹⁰ Assemani J. S., *op. cit.*, vol. III, pag. 13 (гл. ч. XXVI).

про дещо пізніший час і при іншій нагоді. Та ніщо не противиться думці, що руських послів перший раз назвав хронограф «хозарськими» послами, маючи на думці приналежність Руси до тієї імперії, а обидва достойні свідки, маючи на думці друге посольство руського князя зараз по нападі на Константинопіль, вже докладно знали, що це Русь виконала напад, тому уживають слово «Рос». Свідокство Колбертинських анналів називає св. Кирила на ім'я, кажучи, що він брав участь у місії на Русі. Цілком зрозуміло, що імператор Константин Порфірородний та патріарх Фотій, дві найвище поставлені особи на цілому християнському Сході, знали найкраще, хто просив місіонерів і котрий князь охрестився з своєю старшиною і народом, та куди вислано архієпископа.

*
* *
*

Для нас важне є ствердження, що з св. Кирилом був на місії його брат Methodій, пізніший архієпископ Моравії. Дотепер розглядані пам'ятники про це не згадували виразно, мабуть тому, що він був лише помічником св. Кирила. Натомість у «Житті» св. Methodія, т. зв. Паннонський Легенді маємо один уступ, де говориться про участь св. Methodія в місії на Русі. Ця легенда говорить про його молодий вік, чернече життя, організаційні здібності, побожність, ревність і милосердя. Автор Легенди збирає всі духові прикмети св. Methodія в коротке речення, яке він запозичив собі в св. Апостола Павла, кажучи: «Св. Methodій став усім для всіх, щоб усіх привести до Христа.»

Автор цього пам'ятника бачить Божу волю в тому, що св. Methodій замолоду був військовим намісником Слов'ян, щоб, пізнавши їх, міг стати першим архієпископом Слов'ян. Він, замінивши блиск земних почестей на суроре, чернече життя, покинув все та пішов на Олімп, де живуть святі Отці, і, надягнувши рясу, в покорі піддався гострим правилам чернечого життя. Коли ж надійшла хвилина потреби, він поїхав разом з своїм братом Кирилом на місію, щоб йому допомагати¹¹.

Тимчасом, оповідається там далі, Моравський князь Ростислав прислав своїх послів до імператора, щоб і до нього вислав таких самих місіонерів, що проповідують Слово Боже слов'янською мовою, бо були вже в його краю проповідники грецькі, латинські і німецькі, але їх науки ніхто з людей не розуміє.

З західніх джерел знаємо, що вже в тому часі було на Моравії і Паннонії багато місійних станиць, що їх позакладали латинсько-німецькі місіонери. Всі ці новонавернені християни підлягали юрисдикції єпископа Пассава. Зрозуміла річ, що латинська мова в богослужбі й проповідях була незрозуміла моравським християнам. Другою, дуже

¹¹ Ginzell, *Legenda Pannonica*, pag. 23, nr. 2—3; Bartolini D., *op. cit.*, p. 23—24. (гл. ч. XXVII).

важною причиною отого посольства князів Ростислава і Коцеля до імператора було втручання Німців у внутрішні справи Моравії і Паннонії, яке йшло через німецько-латинське духовництво, що перебувало на місійних теренах.

Вістка про місію св. Кирила на Русі та його проповідь слов'янською мовою могла дійти до Ростислава й Коцеля через торговельні зв'язки, які тоді були досить розвинені, чи то морською дорогою, як вказують документи з Рафельштетену, чи то сухопутною дорогою, через Перемишль, чи Краків, бо ціла Галичина входила в склад Велико-Моравської держави під назвою Білої Хорватії.

У всякому разі, моравський і паннонський князі довідалися про місію на Русі, як свідчить «Житіє» св. Методія, бо інакше не просили б місіонерів, що відправляли й проповідували слов'янською мовою.

Імператор, каже Паннонська Легенда, закликав до себе Константина Філософа та так до нього промовив:

— «Чуеш, Філософе, їх слова? Хто ж може це краще виконати, як не ти? Даю тобі все потрібне, і ти бери з собою свого брата Методія, ігумена, і рушай в дорогу. Бо ви обидва походите з Солуня, а всі Солуняни дуже добре знають слов'янську мову.»¹²

У цій пам'ятці згадується також, що св. Брати вже мали готові книги, написані церковнослов'янською мовою.

П. І. Шафарік видав 1851 р. іншу версію Паннонської Легенди, якої авторство приписується архієпископові Охриди, св. Климентові, учневі св. Кирила. Її перевидав П. І. Мартінов в «*Annus ecclesiasticus Graeco-slavus*». Там також в одному уступі говориться, що Константин Філософ, прийшовши до Херсонесу, перекладав там св. Письмо і віднайшов св. Євангелію та Псалтир, писані «руськими письмени»¹³.

*
* *
*

Можна припустити, що т. зв. хозарські послы прибули до Константинополя не скорше як 843 р. (Стредовський, Коліус). Присутність св. Кирила коло 848 р. в Константинополі, як про це свідчить бібліотекар Анастасій, насуває припущення, що він або готувався ще до місії, або був часово відкликаний патріярхом Ігнатієм з якоїсь невідомої ближче причини, може навіть для переведення оцієї диспути з Фотієм та його прихильниками з цісарської Авлі, які загрожували Грецькій Церкві роздором, який стався аж 858 р., коли-то усунено Ігнатія з престолу й замкнено в тюрму. Ми вже згадали про можливість, що по цій диспуті

¹² Ginzell, *Legenda Pannonica*, pag. 23; Bartolini, *op. cit.*, pag. 25 (гл. ч. XXVIII).

¹³ Martinov I., *Annus Ecclesiasticus Graeco-Slavus*, Antverpiae 1865, pag. 168 (гл. ч. XXIX).

патріярх Ігнатій, мабуть, поставив св. Кирила в єпископський сан і зробив начальником місії на Русі, де він перебував аж до свого повороту до Константинополя близько 862 р.

Загально приймається істориками, що в наслідок просьби моравського і паннонського князів, імператор і патріях відкликали св. Братів з Русі та вислали їх 862 р. до Моравії через Болгарію.

З такого зіставлення історичних фактів можемо зробити такий висновок: тривання грецької місії на Русі треба поставити між роки 843 і 862. Жодне джерело не згадує про будьяку іншу місійну працю св. Братів в тому часі, крім коротенької згадки апокрифічного «Успіння» св. Кирила, що згадує про його перебування в еміра з Мілету. Та це дуже пізна пам'ятка, що не має жодного хронологічного порядку, тому не знати коли ця його подорож відбулася, і чи взагалі вона відбулася. Це, мабуть, натяк на його сарацинську місію, що мала місце перед т. зв. хозарською місією.

Отже, від прибуття «хозарських» послів аж до відкликання св. Братів з Русі з метою вислання їх до Моравії є дев'ятнадцять літ, в яких імператор, патріярх і самі св. Брати могли займатися справою християнізації нашої батьківщини. Конечність християнізації стала ще більше пекучою по нападі Русі на Константинопіль. Видно, що близько 867 р. вона поступила вже так далеко, що Фотій в своєму листі згадує про неї як вже довершений факт.

Усі слов'янські «Житія» св. Братів називають св. Кирила як начальника місії, а лише Колбертинські аннали, які подають два імені, Кирила й Атанасія, оповідають, що крім них двох був ще на Русі один архиерей. З цього джерела виходило б, що св. Кирило не був начальником тієї місії. Та з огляду на вістки «Житій» і безперервної традиції у Слов'ян, від IX ст. починаючи і на нових часах кінчаючи, треба прийняти за історичний факт, що св. Кирило був начальником тієї місії.

* * *

Не менше цікавою справою було б для нас бодай приблизне усталення, в котрих околицях і містах нашої розлогої батьківщини перебували св. Брати.

Глянувши на карту Європи Спрунера і Менке з VIII—IX ст., побачимо, що найбільше етнічне скупчення на сході Європи в тому часі було без сумніву на сьогоднішніх українських етнографічних територіях, які, як видно з мапи, входили в склад Хозарської держави. Осередком того скупчення і дуже важним торговельним центром і вузлом русько-хозарської держави був, безсумнівно, Київ. З джерел знаємо, що св. Брати були в Херсонесі і стикалися з «сусіднім» з ним народом. З їх «Житія» знаємо також, що вони були в столиці хозар-

ського хана, Ітилі. Можемо здогадуватися, що вони могли бути також у Саркелі, твердині над Доном, куди могли легко дістатися морською дорогою. З того ж «Житія» довідуємося, що вони навернули й охристили двісті поганських мешканців одної оселі.

З їх місії в самій Хозарії нічого не вийшло, бо, практика християнська каже, що, мабуть, найважче Жида навернути до Христової віри. Залишилася лише згадка, що з Хозарів ніхто не навернувся, але св. Брати добилися дозволу в хана не перешкоджувати в проповіді Божого Слова. Щобільше, хан навіть видав закон, що каратиме всіх смертю, хто б охристившись, хотів зрадити свою віру та перейти до юдейської чи мохаммеданської. Лиш така коротка згадка осталася з місії св. Братів в Хозарії. Їх перебування в хана могло бути лише куртуазією.

Натомість уся увага св. Братів мусіла бути звернена в сторону поганського населення, що своїми нападами непокоїло візантійську імперію, тобто на Русь. Бо, як ми бачили, це була їх мета. Тому найперше їх увага мусіла звернутися на Київ, оце велике скупчення слов'янського, поганського населення.

Італійський історик, кардинал Бартоліні, припускає, що св. Кирило вибрав це місто осередком своєї апостольської праці, звідки їздив по різних околицях на проповіді Слова Божого¹⁴. Київ, дійсно був дуже важним торговельним центром ще до IX ст., а про його існування згадує вірменський письменник Зенобій Глак вже в VII ст. Через Київ переходили два важні торговельні шляхи, один з півдня на північ, а другий з заходу на схід. Численні археологічні знахідки на терені Києва, римські, візантійські та арабські монети, часто також знахідки з написами у грецькій мові, а згодом у слов'янській, виразно вказують, що він був важним торговельним центром. Тому зрозуміла річ, що такий торговельний центр вимагав сталої оборони перед несподіваними наскоками кочових орд чи розбійників. Тому вже від дуже давніх часів в Києві мусіла бути зорганізована така оборона, що часом стала зав'язком влади, яка помалу поширювалася не лише на плем'я Полян, але й на інші, спершу сусідні, племена, які навіть добровільно могли лучитися з владою Києва, що дбала про їх безпеку.

В часі місії св. Кирила Київ був столицею руської частини Хозарської імперії, яка, як ми бачили, мала своє військо та повну самоуправу так, що могла виконати сильний напад на столицю Візантії, Константинопіль. Цей факт потверджує, що Київ вже мав велику військову силу, а з нею політичне значення¹⁵.

¹⁴ Bartolini D., *Memorie storico-critiche archeologiche dei Santi Cirillo e Metodio, e del loro apostolato fra le genti slave*, Roma 1881, pag. 19 (гл. ч. XXX).

¹⁵ Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. I, стор. 346 (гл. ч. XXXI).
Полонська-Василенко Н., *Київ часів Володимира та Ярослава*, Прага 1944.

Повість Временних Літ каже, що за Асколда і Діра Київ був столицею Руської держави. Асколда і Діра вбив підступно Олег; їх обох поховано на Угорському, де жили пізніші наші князі. Там жив і був похований також Володимир Великий. Певна вістка про Асколдову могилу промовляє за тим, що він був історичною особою.

Грушевський каже, що Асколд ходив походом на Константинопіль 860 р. і, що за його князювання частина Русі-України прийняла хрищення. Таке твердження має своє обґрунтування в Повісті Временних Літ, у свідоцтві про поставлення церкви св. Миколи на гробі Асколда, а це, безсумнівно, свідчить, що він був християнином.

Щодо Діра, то арабський письменник Масуді називає його «першим поміж слов'янськими володарями», називаючи його поіменно а ль - Дир о м. Масуді переїздив у X ст. слов'янські краї, тому його згадка про Діра є важним свідоцтвом, яке потверджує історичність особи цього київського князя. З цього свідоцтва, в якому не згадується про Асколда, виходило б, що Дір князував хронологічно дуже близько до Асколда, бо наша традиція зв'язує їх обох разом, говорячи, що під час князювання Асколда і Діра в Києві князь Олег під'їхав з своєю дружиною до Києва і підступно обох їх повбивав. Асколда поховано, де «тепер церква св. Миколи, а Діра за Ориною». Про їх князювання і смерть згадує Ніконівський літопис, немов вони обидва разом князували та обидва були християнами.

З огляду на те, що наша традиція вказує на Асколда як того, що виконав напад на Константинопіль, як про це виразно говорить Ніконівський літопис¹⁶, то послідовно виходить, що він саме був тим князем, що вислав послів до імператора Михайла з проською прислати на Русь місіонерів. Цей самий Ніконівський літопис подає, що історія чуда з Євангелієм і охрищенням князя, його старшини й народу, відноситься до Асколда і Діра. На основі ж свідоцтва Колбертинських анналів знаємо, що саме св. Кирило був тим місіонером, за якого сталося чудо з Євангелієм. Отож вже з такого зіставлення цих історичних фактів виходить, що осередком місійної праці св. Кирила був Київ, столиця князя Асколда, в якій він перебував по нападі на Константинопіль.

Крім того є ще й інші причини, що насувають нам подібну думку. Поперше, Київ, будиши найважлишим торговельним осередком Русі, до якого заїздили візантійські й арабські купці, напевно мав дуже багато людей, обізнаних з християнською вірою, через часті контакти з християнами. І в Києві могли бути християни, як неаявні, то потайні.

¹⁶ Ніконівський Літопис, вид. Полное собрание русских летописей, т. IX, Спб. 1862.

Подруге, Київ був столицею руського князівства. А ми знаємо, що вже від Апостольських часів так бувало, що самі Апостоли і їх учні, прийшовши до якогось краю, старалися заснувати християнську громаду якнайскорше в самій столиці даного краю, аж щойно згодом в інших, менших містах. Ця практика Апостолів була неписаним законом християнських місіонерів від найдавніших часів. Знаємо, що св. Кирило і Методій так робили в Болгарії, Моравії, Паннонії, Чехії і Білій Хорватії, про що маємо писані пам'ятки. Треба думати, що вони так само зробили і на Русі, хоч про це не збереглося писаної пам'ятки. Тим більше, що руський князь сам запросив місіонерів, тому був душевно більше схильним до прийняття християнства, як інші князі місійних теренів св. Кирила.

Визначний знавець Кирилової доби сьогодні, чеський історик Ф. Дворнік, в своєму найновішому творі п. з. «Формування Центральної і Східньої Європи»¹⁷ каже так:

... «Поява Русі у Босфорі (напад на Константинопіль) була вагітною у своїх наслідках для них самих і для Візантії. Передусім Візантії, заалармовані новою загрозою, вислали послів до Хозарії, щоб піддержати приязні зв'язки спільної небезпеки і забезпечити свої колонії в Криму.

Двома визначними членами посольства були Брати Константин-Кирило і Методій, що були призначені стати св. Патронами всіх слов'янських народів, а їх релігійну й письменницьку діяльність використала Русь найбільше з усіх Слов'ян»¹⁷.

Патріарх Фотій, каже Ф. Дворнік, зосередив усі свої зусилля у навершенні «страшних» Русів, як він сам говорить 866 р., і це вдалося йому доконати. Київ прийняв офіційально християнство, Асколд був охрищений разом з своїми підданими. Було також засноване єпископство для Варяго-Слов'ян, цілком певно в КИЄВІ»¹⁸. (Всі підкреслення наші).

На закінчення цього розділу можна зробити певні висновки. Джерельні згадки про вислання посольства до Хозарів, на чолі якого стояли св. Кирило і Методій, треба розуміти, що вони були вислані до руського народу, що його перводжерела мішають з Хозарами через приналежність Русі до однієї держави.

Опис місійного терену св. Кирила, уживання слов'янської мови, винайдення слов'янського письма, переклад св. Письма та інших книг на слов'янську мову та започаткування слов'янського обряду, з якими вони вже їхали до Моравії, потверджують факт, що св. Брати були вислані на Русь-Україну проповідувати св. Євангелію, а їх перебуван-

¹⁷ Dvornik F., *The making of Central and Eastern Europe*, 1949, ст. 65.

¹⁸ Тамже.

ня в хозарського хана було дуже коротке і, так сказати б, куртуазійне, що не лишило по собі жодного сліду.

Щодо часу тривання їх апостольської праці на Русі-Україні, то вона розтягалася між роками 843 і 862, з можливими перервами, про які було згадано. Поступ християнства був там такий скорий і великий, що до 867 р. був там єпископ, а згодом архієпископ.

Заснування єпископської катедри, згодом піднесеної до архієпископства-митрополії в Києві сталося в другій половині IX ст. Патріярх Фотій, пишучи про єпископа Руси, мав, правдоподібно, на думці св. Кирила, що його св. Ігнатій висвятив на єпископа перед висланням на Русь. А Константин Порфірородний згадує про архієпископа, якого вислав Ігнатій по Соборі 869-70.

Осередком місійної праці св. Кирила міг бути, найпевніше, Київ, в якому тоді княжив Асколд і, в дуже близькому хронологічному відступі, Дір. Дуже правдоподібно, що церква св. Іллі в Києві, яку Повість Временних Літ, говорячи про присягу київських християн на доховання вірності клявзулям договору Ігоря з Греками в 945 р., називає «сборною», себто катедральною церквою, була осідком цього єпископа, чи архієпископа.

Християнство на Русі-Україні було сильно закорінене ще до приходу Рюриковичів, які його не піддержали, ані не нищили, бо нема ніде згадки, щоб котрийсь з них до св. Ольги і Володимира його переслідував чи вигнав єпископа або священиків. Християнство в Києві було, чого доказом є факт, що св. Ольга христилася в Києві. Вона їде до імператора в Константинопіль з своїм капеляном¹⁹. За її регентства в імені малолітнього сина християнство на Русі ще більше закріпилося та підготовлялося до сильного росту, що прийшов за Володимира Великого.

Христове зерно, посіяне св. Братами з Солуня, розростається помалу в могутнє дерево та здобуває собі належне місце в житті нашого народу й починається до видвигнення його на небувалі досі висоти. Св. Володимир, зрозумівши його значення для розвою народу, зробив його виключною державною релігією українського народу.

¹⁹ Cfr. Constantinus Porphyrogenitus, De caeremoniis aulae regiae; in Migne, P. G., vol. 112, col. 73—144.

РОЗДІЛ VI.

РИМ ЗАТВЕРДЖУЄ СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ОБРЯД

По своєму виїзді з Русі-України св. Кирило і Методій задержалися якийсь час у Константинополі, де замешкали в Студіоні, Поліхронос. Під час їх місійної праці на Русі-Україні зайшло багато великих змін у столиці. Передовсім, їх великий добродій, патріярх Ігнатій, був посаджений у тюрму, а на патріяршому престолі засів Фотій, що саме в тому часі робив розпучливі заходи в Римі у папи Миколи I в справі свого затвердження. Та папа Микола I, станувши на становищі правопорядку в Церкві, відмовився його затердити, доки ще жив патріярх Ігнатій, якому покищо не було доказано жодного проступку проти канонів Вселенської Церкви. Крім того папа мав відомості з Константинополя, що при свяченні Фотія вчинено цілий ряд канонічних проступків, тому не годився на затвердження Фотія.

Імператриця Теодора, що рядила в імені малолітнього сина Михайла III, і яка вислала була місію на Русь-Україну, була проти своєї волі пострижена в черниці разом з своїми двома дочками. Не було також між живими її великого дорадника Теоктиста, що його Бардас, брат Теодори, наказав убити під час усунування імператриці з трону.

Численних митрополитів і єпископів усунено насильно з їх престолів, одних посаджено в тюрми-монастирі, а інших прогнано в далекі провінції Візантійської імперії. На їх престолах сиділи нововисвячені Фотієм кандидати, що рекрутувалися з його учнів з цісарської Авлі та ліберальної партії.

Тільки монастирі Студитів, недавно зреформовані св. Теодором, ще мали деяку свободу діяння, тому всі стали по боці патріярха Ігнатія. Вони теж стали осередками, де організувалася вся оборона Церкви проти втручання світської влади до церковних справ.

Імператор Михайло і патріярх Фотій, як згадують джерела, запропонували св. Братам прийняття духовних посад, але вони обидва відмовилися, хочаби додержати вірности своєму добродієві, патріярхові Ігнатієві, та найвищому проводові Вселенської Церкви, що боронив законности патріяхату Ігнатія¹.

¹ Grivenc F., De SS. Cyrilli et Methodii amicitia dubia cum Photio, in *Orientalia Christiana Periodica*, Romae 1951, pag. 199 (гл. ч. XXXII).

Очевидна річ, що жити серед метушливих обставин в Константинополі приходилося важко. Вся ця метушня й боротьба, дуже часто нехристиянська, за високі становища в Церкві, мусіли бути св. Братам, великим аскетам, чужі й осоружні. З другого ж боку, їх присутність у столиці була не на руку ані Фотієві, ані імператорові. Поперше, обидва св. Брати мусіли бути добре знані широкому загалові, а подруге, їх місійна праця на Русі-Україні, а головню її великі успіхи зробили їм ще більший розголос між духівництвом і мирянами. Тому їх негативне становище до Фотія і його ліберальної партії мусіли бентежити не лише самого Фотія, але й імператора, бо в столиці почалися вже були бунти народу та навіть спроба військового перевороту. Вже з тих причин Фотій і Михайло III були раді, щоб при першій нагоді вислати св. Братів кудись зі столиці. І дійсно, їх вислано 862 р. на Моравію.

У Моравській Легенді читаємо, що князь Ростислав, почувши про успіхи праці св. Братів, просив імператора вислати їх на Моравію, про що ми вже згадували. Від'їздячи з столиці, св. Брати забрали з собою моці папи Климента, з якими ніколи не розставалися. В Моравії, оповідається в Легенді, вони проповідували св. Євангелію та охрестили князя та цілий його нарід. Також перекладали св. книги з грецької і латинської мови на слов'янську².

У Болгарській Легенді розказується про перебування св. Братів у Болгарії, через яку вони, мабуть, їхали до Моравії. В Болгарії, каже Легенда, вони, просвічені Божою ласкою, провідали Слово Боже та хрестили нарід, а також перекладали книги з грецької мови на слов'янську. Цю свою науку, оповідається там, вони передали своїм численним учням, з яких найвизначнішими були Горазд, Климентій, Наум, Ангелярій і Сава³.

Також Оломуцький Бreviарій⁴ говорить про переклад св. книг з грецької і латинської мови, що його доконали св. Брати, бувши на Моравії. Вони відправляли богослужбу в слов'янській мові.

Св Кирило і Методій розвинули широку місійну працю на Моравії та в дуже скорому часі доконали того, чого впродовж довгих літ не могли доконати численні німецькі місіонери. Саме ця їх діяльність, яку вони поширювали і на навернених вже Слов'ян на латинський обряд, стала причиною гострого спору між ними і німецькими духовними. Цей спір загострився ще більше в обличчі подій, що заіснували в недавно наверненій Болгарії.

У часі затяжного спору в Грецькій Церкві за патріярший престіл між прихильниками Ігнатія і Фотія, болгарський князь Борис вирішив

² Ginzell, *Legenda Moravica*, pag. 13.

³ Ginzell, *Legenda Bulgarica*, pag. 33 (гл. ч. XXXIII).

⁴ *Breviarium Olomucense*, in Bolland, *Vitae Sanctorum*, vol. II, Martius, Cfr. etiam Bartolini D., *op. cit.*, pag. 38.

охреститися та запровадити християнство в своїй державі. До прискорення цієї справи причинилася одна обставина. Греки у 863 р. рушили походом на Болгарію, використовуючи стихійне нещастя, яке вона переживала. Того року був великий голод у Болгарії. Князь Борис мусів скоро скапітулювати і приректи, що сам охреститься й запровадить християнство у своїй державі. Він охрестився 865 р. в Константинополі. Та, будши добрим і далекозорним політиком, він знав, що церковна залежність від Константинополя зробить його державу залежною від імператорської політики. Насамперед, Борис просив Фотія висвятити для Болгарії архієпископа, по можності Болгарина, який сам рядив би справами Болгарської Церкви. Фотій відповів йому дуже довгим і вченим листом, але не погодився виконати його просьби⁵.

Огірчений такою відповіддю, Борис звернувся з такою ж самою проською до папи Миколи I. Його послів, під проводом княжого свояка Петра, бачимо в Римі в серпні 866 р. Вони привезли папі великі й дорогоцінні дари разом з листом князя, в якому було 106 різних питань, які стосувалися до справ віри і церковної дисципліни. Князь просив папу висвятити для Болгарії окремого голову церкви, що рядив би нею самостійно. Рівночасно Борис вислав також послів до німецького короля Людвика, прохаючи його прислати німецьких місіонерів до Болгарії.

Папа Микола I відповів Борисові також дуже довгим листом, в якому дав йому обширну відповідь на всі його 106 питань⁶. Але папа зробив князеві деяку надію, що, коли Болгарська Церква поступить духово вперед, то папа годиться висвятити окремого архієпископа для Болгарії. Папа висилає разом з послами до Болгарії єпископів Формоза і Павла, разом з численними місіонерами.

867 р. бачимо знову послів князя Бориса в Римі, які просять папу Миколу I, призначити єпископа Формоза архієпископом Болгарії. Та, мабуть, у наслідок якогось неприхильного донесення проти Формоза, папа стягає його з Болгарії, а на його місці залишаються Павло і Грімальді. Восени 867 р. папа Микола I помер.

Адріян II, наслідник Миколи I, запропонував Борисові вибрати собі котрогось з римських місіонерів у Болгарії, якого він висвятить на архієпископа. Борис вибрав диякона Маріна (869 р.), та справа поставлення його в єпископський сан якось протягалася. Щобільше, папа Адріян II стягнув диякона Маріна з Болгарії і призначив його папським Легатом на проти-Фотіянський Собор в Константинополі 869-70 р. На місці Маріна залишився диякон Сильвестр. Ображений

⁵ Photius, Ep., in Migne, P. G., vol. 102, col. 627 sq.

⁶ Nicolaus P.P. I, Epistolae, in Mansi, op. cit., vol. XV, col. 401—433. Responsa ad Bulgaros.

Борис постановив використати напруження між Римом і Константинополем для своєї користі. Він висилає знову до папи своїх послів з рішучим жаданням прислати до Болгарії єпископа Формоза⁷, але з цього нічого не вийшло. Рим не дався настрашити.

Тимчасом імператор Василь Македонець усунув Фотія з патріяршого престола, привернув Ігнатія та просив папу дати згоду на скликання Собору в Константинополі, на якому відбувся б суд над Фотієм. Папа таку згоду дав і вислав туди диякона Маріна з Болгарії, що в Константинополі злучився з рештою папських послів. Імператор Василь Македонець, якому справа Болгарії лежала на серці, через безпосереднє сусідство з Візантією, порадив Борисові прислати своїх послів на Собор, а там вирішиться справа архієпископа.

Вже по формальному закінченні Собору, 28 лютого 870 р., прибула болгарська делегація. Скориставши з того, що представники східних патріярхатів були ще в столиці, імператор Василь Македонець зарядив додаткову сесію в цісарській палаті, що мала вирішити справу юрисдикції в Болгарії. Папські послы протестували, заявляючи, що не мають для вирішення цієї справи жодних повноважень; та засідання відбулося, на якому сам імператор Василь у порозумінні з представниками патріярхатів обіцяв князеві Борисові, що до Болгарії буде висланий архієпископ. І дійсно, 4 березня 870 р., патріярх Ігнатій висвятив для Болгарів архієпископа Йосифа, Болгарина родом. По його приході до Болгарії, всіх римських місіонерів звідти прогнано. В той спосіб Візантія тимчасово виграла справу в Болгарії.

* * *

Під час усіх тих подій у Болгарії св. Кирило і Методій чимраз більше поширювали терен своєї місійної праці, при рівночасному вишколюванні місцевих молодих людей, які мали далі провадити цю працю. Крім того, як подають «Житія», св. Брати далі працювали над перекладами св. книг на слов'янську мову.

Св. Брати обняли своєю місійною працею всі слов'янські землі, що входили в склад Паннонії і Великої Моравії, а навіть такі, що формально входили в склад німецького цісарства, напр. Каринтію. Нас більше цікавить справа християнізації Великої Моравії, до якої входили тоді чеські, польські і західньо-українські племена. Як відомо, на теренах Східньої Галичини до постання Велико-моравської держави була т. зв. Біла Хорватія. По упадку цієї держави, моравські князі Ростислав і Святополк прилучили всі ці землі до Моравії, але удільні князі зберегли свою широку автономію. Про християнізацію деяких

⁷ Jaffe P., *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum 1198*, ed. 2, Lipsiae 1885, p. 372.

⁸ Bartolini D., *op. cit.*, pag. 41 (гл. ч. XXXIV).

удільних князівств під час місійної праці св. Братів у Моравській державі збереглися писані пам'ятки, напр. про князівства чеські і, частинно, польські та західньо-українські. Це раннє християнство на цих теренах потверджується археологічними розкопками церков, що своїм стилем і формою вказують на часи св. Кирила і Методія. Про це говоритимемо в дальшому розділі. Тут загально скажемо, що за дуже короткий час праці св. Братів, щонайменше всі головні осередки Велико-моравської держави прийняли християнство. Це сталося «блискавично» і лише завдяки проповідям і богослужбам у зрозумілій для тих народів слов'янській мові.

Такі великі успіхи місійної праці св. Братів були не по нутру німецьким місіонерам, що, як вже було згадано, віддавна працювали на теренах Паннонії і Моравії, бодай в їх західніх частинах, що сусідували з Німеччиною, та через брак знання слов'янської мови не могли мати таких успіхів. Крім того, вони не розуміли слов'янської душі та не знали звичаїв Слов'ян, а накидали їм нові звичаї, незрозумілі для них.

Самостійна політика князя Ростислава спричинила була навіть війну між ним і Людвигом німецьким. Фульденські аннали під роком 864 записали, що Людвик німецький, на спілку з Болгарами, в місяці серпні вдерлися були на Моравію і облягали Ростислава в кріпості Дівина. Ростислав був змушений скапітулювати, стати васалем Людвика, дати своїх закладників і «поклястися з усіма своїми боярами, що вічно буде служити королеві», та, додає анналіст, «він зовсім не додержав своєї обітниці».

Усі ці справи довели до того, що князь Ростислав прогнав німецьких місіонерів з Моравії, бо вони обурювалися ще тим, що св. Брати уживали слов'янську мову в богослужбах, а це уважалося еретичним, бо досі в Церкві уживано лише три мови: жидівську, грецьку і латинську. На думку німецьких місіонерів таке поступовання св. Братів противилося старій традиції Вселенської Церкви та було нечуваним досі виломом з-під церковної дисципліни, бо все це вони робили на власну руку, без попереднього порозуміння й згоди Апостольської Столиці в Римі.

Безсторонньо кажучи, запровадження слов'янської мови в богослужбах було дійсно великою, але благословенною революцією, що дуже скоро привела всіх Слов'ян на лоно Христової Церкви. Якщо порівняємо темп навернення Слов'ян з наверненням інших народів Заходу, то мусимо назвати його дійсно революційним. Усе це сталося завдяки проповіді св. Братів слов'янською мовою.

Крім цього закиду проти св. Братів, був ще й інший, чисто політичної натури, мовляв, під час війни Людвика з Ростиславом вони під-

тримували цього останнього. Як же ж вони могли інакше чинити, проповідуючи св. Євангелію в його краю?

Німецьке духівництво прискаржило св. Братів перед папою Миколаєм I, що вони відправляють богослужби у варварській мові. Це вони зробили з заздрощів, як каже кардинал Бартоліні, бо не мали й не могли мати великого успіху в місії, коли відверто називали мову своєї пастви варварською.

Хоч папа Микола I був добре поінформований про великі успіхи св. Братів між Слов'янами, все ж таки він закликав їх до Риму. Причиною цього були не лише доноси проти них, але, головню, моці св. папи Климента, які, як каже «Житіє Методія», св. Брати мали завжди з собою. Можливо, що папа Микола I міг мати деякі сумніви щодо правдивості їх науки, бо, будучи з роду напів-Греками, вони могли схилитися на бік Фотія, з яким спір доходив у тому часі до своєї кульмінаційної точки. Крім того, спір за юрисдикцію над Болгарією, в якій св. Брати також працювали перед тим, перехилився був саме на користь Візантії. Як ми вже згадували, князь Борис прогнав був римських місіонерів, а прийняв грецьких.

На заклик папи Миколи I св. Кирило і Методій рушили з громадою своїх учнів до Риму, взявши з собою моці св. Климента папи. В «Житії Константина» говориться, що він, перебувши на Моравії сорок місяців, пішов до Риму посвятити своїх учнів. Вони йшли через Паннонію, де князь Коцель віддав був їм п'ятдесят молодих людей у науку, каже «Житіє». Прибувши до Венеції, св. Брати мали з латинськими духовними велику диспути, якої темою було впровадження слов'янської мови до богослужби⁹. З тої диспути св. Кирило вийшов переможцем, бо доказав усім, що св. Письмо не противилося впровадженню тієї мови до богослужби.

Св. Брати прибули до Риму пізньої осені 867 р., вже по смерті папи Миколи I. На папському престолі сидів вже його наступник папа Адріян II, що був добре поінформований про справу св. Братів. Почувши про прихід Братів до Риму, папа зарядив урочисту процесію, в якій особисто взяв участь з усією ієрархією, духовенством та масами вірних римської провінції. Всі вони вийшли напроти св. Братів геть поза мури міста Риму, для віддання належної пошани мощам папи Климента. Серед такого тріумфального походу входили св. Брати до Вічного Міста, зрошеного кров'ю св. Апостолів Петра й Павла та незчисленних тисяч мучеників за Христову справу¹⁰.

Крім слов'янських «Житій», про цей тріумфальний вхід св. Братів до Риму оповідає «Життя і перенесення св. Климента», написане

⁹ Vita Constantini, cap. 16.

¹⁰ Ginzel, *Legenda Moravica*, pag. 14 (гл. ч. XXXV).

кардиналом-єпископом Велетри, Гавдериком, та папський бібліотекар Анастасій у своєму листі з 1 квітня 875 р. до цісаря Карла.

Папа Адріян II скликав до Риму Собор єпископів, на якому обидва Брати мали скласти звіт з своєї апостольської праці між Слов'янами. На цьому Синоді мали бути розглянені всі закиди німецького духовенства проти св. Братів. Найголовнішим закидом було впровадження слов'янської мови до богослужби в Церкві.

«Житіє св. Методія» оповідає, що обидва Брати на Синоді відважно й завзято боронили впроваджений ними звичай, покликуючися на св. Письмо, головню кілька місць у листах св. Апостола Павла. Чому ж мало б бути забороненим хвалити Господа на слов'янській мові, говорили св. Брати. Чи ж Бог не сотворив цю мову як і інші мови? Вони цією мовою принесли спасіння численним душам, що жили в темряві поганства. Якщо ж вільно хвалити Господа мовою жидівською, грецькою і латинською, то чому ж мало б бути заборонене робити це в мові слов'янській?

Аргументація св. Братів мусіла бути дуже сильною й переконливою, бо цілий Синод єпископів прихилився до їх думки. Папа Адріян II затвердив офіційно уживання слов'янської мови в св. Літургії та в цей спосіб своєю апостольською владою затвердив новий, слов'янський обряд у Вселенській Церкві, що його започаткували св. Кирило і Методій.

Обидва св. Брати на Синоді зложили своє ісповідання віри, що своєю правдивістю ні в чому не різнилося від того, що було в Католицькій Церкві.

Рим сказав своє слово. Папа Адріян II по цьому Синоді привітав св. Братів сердечними словами. Він назвав їх Отцями Церкви, вінцем віри, славою і прикрасою Вселенської Церкви. Папа зарядив, щоб усі слов'янські книги, принесені св. Кирилом і Методієм до Риму, положено на престолі Церкви св. Патра і, жертвуючи їх символічно Богу, визнав і освятив велике й спасенне діло св. Братів, що, за прикладом св. Апостола Павла, ревно старалися приєднати якнайбільше вірних до Христового стада. Св. Методія папа висвятив на єпископа для Моравської єпархії, а також святив пресвітерів і дияконів з духовних, що прийшли з св. Братами до Риму¹².

«Життя» не згадують нічого, щоб разом з св. Методієм і св. Кирило був поставлений в єпископський сан. Також і папа Іван VIII, наступник папи Адріяна, не згадує про те нічого в своєму листі до князя Святополка. Гавдерик, в «Житті св. Климента», називає св. Кирила

¹¹ Ginzel, *Legenda Moravica*, pag. 15: *Vita S. Methodii*, nr. 7 (гл. ч. XXXVI).

¹² Ginzel, *Legenda Bulgarica*, pag. 34, nr. 3; Bartolini D., *op. cit.*, pag. 47 (гл. ч. XXXVII).

єпископом, а також стара римська мартирологія називає його єпископом. І по його смерті в Римі ховали його з почестями й обрядами, з якими ховали лише єпископів. Це насувало б можливість, що св. Кирило, ще заки прийшов до Риму, був уже висвячений на єпископа. Бувши слабкого здоров'я, і вичерпаний довголітними місійними подорожами, що в тих часах становили великі труднощі, св. Кирило відчував вже свою дуже близьку смерть. Тому думка, що в цьому часі його поставлено в єпископський сан, принаймні виглядала б досить дивною. Бо всі перводжерела оповідають, що за дозволом папи Адріана II св. Кирило прийняв схиму в грецькому Василіянському монастирі в Римі. Перед прийняттям схими, він, додержуючи вірности якомусь своєму приватному об'явленню, як подають «Житія», прийняв ім'я Кирила. Внедовзі по тому він помер.

Кардинал Гавдерик оповідає, що Методій просив папу дозволити йому забрати тіло Кирила до його родинного міста Тессалоніки, бо обидва вони, казав Методій, обіцяли своїй матері, що, котрий з них переживе другого, той принесе тіло брата додому. Спочатку папа був погодився, але всі кардинали, єпископи і князі Риму просили папу, щоб тіло такого славного Апостола осталося таки в Римі. Тому папа зарядив, щоб його поховано в базиліці св. Петра, у гробі, приготованому вже для самого папи. Та св. Методій просив папу знову, щоб тіло св. Кирила було поховане в церкві св. Климента папи, де вже були зложені моці того святого, які св. Кирило віднайшов у Херсонесі і з якими ніколи не розставався. Тоді перенесено папський саркофаг з церкви св. Петра до церкви св. Климента, і в них зложено тіло св. Кирила та поставлено по правій стороні головного вівтаря.

Під час пожежі 1084 р. церква була частинно знищена, але її скоро відреставровано так, що ще вдалося було відновити оригінальні малюнки-фрески на її масивних стінах. Моці св. Кирила й досьогодні спочивають на тому самому місці.

На його гробі є такий напис:

« A VATICANO FERTR. P P NICOLAO
IMNIS DIVINIS ET AROMATIBUS SEPELIVIT. »

Цю хронологічну помилку допущено, мабуть, при реставрації цієї церкви, ймовірно тому, що всім був знаний факт, що папа Микола I закликав св. Кирила до Риму та що вони принесли на його просьбу моці св. Климента.

Базиліка св. Климента є одною з найстарших у Римі, бо сягає своєю стариною в часи Константина Великого. На стінах базиліки є образи папи Лева IV, що за його понтифікату цю церкву мальовано (847—855). Є там також фрески, що представляють св. Кирила, як він

христить князя в архирейських ризах. Цікаво, що образи папи Лева IV і св. Кирила є намальовані в одному стилі і таким самим способом. З цього дослідники висновують, що вони мусіли бути намальовані зараз по смерті св. Кирила і, дуже правдоподібно, ще тим самим артистом. Італійські знавці середньовічного мистецтва оцінили, що всі образи походять з IX ст.

Чи ж можна було знайти краще місце для мощів св. Кирила, Апостола Слов'ян і Творця слов'янського обряду? Мощі папи Климента, третього наступника св. Петра, і мощі св. Кирила, Христителя Русі-України, спочивають в одній церкві у Вічному місті Римі.

РОЗДІЛ V.

СПРАВА ЄПИСКОПЬСЬКОГО САНУ СВ. КИРИЛА

Справа єпископського сану св. Кирила ще й досі не є належно висвітлена. Численні дослідники старовини ще стараються це зробити. Чи був св. Кирило єпископом? А як був, то коли і хто його святив? Ці питання цікавлять учених. Загально можна сказати, що більшість дослідників визнають, що св. Кирило був поставлений у сан єпископа, але нема ще однозгідної думки, коли він був свячений і хто був його святителем.

Оборонці Кирилового єпископства наводять численні свідоцтва з джерел на потвердження своєї думки, а противники не мають жодного позитивного доказу, крім аргументу з мовчанки, що ось, мовляв, автор «Житія Константина Філософа» нічого не згадує про те, щоб св. Кирило був єпископом. Зрозуміла річ, що такому аргументові не можна надавати занадто великого значення, бо, поперше, автор «Житія» міг уважати це за справу всім знану й не писав про те, подруге, не можна певно сказати, що в первісному «Житті» не було такої згадки. Оригіналу «Житія» не маємо, а при переписуванні могли зайти різні зміни.

На доказ, що так воно могло бути, може послужити нам текст «Житія Константина Філософа», що його віднайшов А. І. Яцимірський¹.

В цьому «Житті» виразно називається св. Кирила архієпископом Катанським. Там величається його мудрим філософом і вчителем Словен, Болгар і Русин.

Вже цей один текст «Житія» св. Кирила зовсім ослаблює аргумент з мовчанки, бо називає його архієпископом. З огляду на те, що св. Кирило був провідним місіонером на Русі-Україні, христив нашого князя, його старшину і нарід, то справа висвітлення його єпископства має для нас не лише академічне значення, але вона може в деякій мірі розв'язати справу заснування єпископської катедри в Києві. Вже хоч би тому варто нею зайнятися.

С. Сакач у своїй цікавій статті про єпископський сан св. Кирила² на потвердження своєї думки наводить проповідь-панегірик, який,

¹ Яцимірський А. І., Вищезгаданий твір, в «Извѣстія» И. А. Н.

² Sakač S., S. J., *De dignitate episcopali S. Cyrilli Thesalonicensis*, in *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XVI (1950), pag. 237—266.

правдоподібно, написав Климент з Охриди, учень св. Кирила і автор його «Життя». В цій проповіді між іншим кілька разів називається св. Кирила словом «Пастир». Порівнюючи інші джерела того часу, можемо переконатися, що це слово уживано рівнорядно з іншим словом, «Єпископ». В середньовічній термінології ці два слова є синонімами.

В самому «Житті Константина» оповідається, що «Господь наш Ісус Христос зіслав слов'янським народам Пастиря і Учителя. Цей пастир боровся проти тримовних єретиків (ворогів допущення слов'янської мови в богослужбі), які сміли твердити, що Бога можна славити лише трьома мовами: грецькою, латинською і жидівською». І тут слово Пастир є вжите в значенні єпископ³.

Там оповідається також, що князь Ростислав просив імператора прислати на Моравію такого Учителя і Єпископа, що знав би мову народу та міг би нею викладати св. Євангелію, бо нарід не розуміє ані грецької, ані латинської, ані німецької мови. У відповідь на це імператор посилає св. Кирила і Методія⁴.

Це саме «Житіє» говорить про свячення св. Методія та слов'янських учнів св. Кирила, що прийшли з ним до Риму. Про свячення св. Кирила нема згадки. При кожному свяченні кандидат складає Ісповідання Віри. Слов'янські учні, не знаючи ані грецької ані латинської мови, мусіли складати його в слов'янській мові. Ця обставина насуває здогад, що при їх свяченні мусів бути якийсь архиєрей, що знав слов'янську мову, а ним міг бути св. Кирило, бо джерела нічого не згадують про якогось іншого⁵.

Такий здогад має своє потвердження в т. зв. Оломуцькому Бreviарі, де в 4 гл. говориться так: «Сам Кирило, якому приписується навернення Моравії, також там прийнявши чернечу рясу, виглядав останнього дня, хочаби залишити на своєму місці в тих краях свого брата Методія, ревного і святого мужа. Він (св. Кирило), згромадивши численне Христове стадо, управляв тими краями з поміччю князя немов імператор, ставши найвищим Пастирем, маючи до помочі сімох єпископів».

Св. Кирило, прийнявши чернечу схиму в Римі, відчуваючи близькість смерті, так молився до Бога: «Господи Боже мій, що створив еси безтілесні, ангельські сили, що створив і укріпив еси небо і землю та покликав усе з небуття в буття. Ти завжди вислухуєш усіх, що чинять Твою волю та в боязні виконують Твої заповіді.

Вислухай мою молитву і збережи вірне стадо, над якими Ти мене поставив, Твого смиренного і негідного слу-

³ Sakač S., op. cit., pag. 242 (гл. ч. XXXVIII).

⁴ Ginzel, Vita Constantini, cap. 14 (гл. ч. XXXIX).

⁵ Ginzel, Vita Constantini, cap. 18 (гл. ч. XL).

гу... Тих, що Ти мені доручив колись, тепер знову віддаю в Твої руки...»⁶.

Чи ж може бути краща молитва Пастиря-Архиєрея, що, чуючи близький кінець своєї земної мандрівки, з любов'ю й надією нетерпеливо очікує на скору й вічну злуку з Богом? Св. Кирило не журиться своєю майбутньою долею, він журився щастям і долею Богом дорученого йому стада, що його спасінням він усе своє життя щиро й ревно трудився. Пастир і стадо в християнській термінології це два нерозривні поняття. Говорячи про Пастиря-єпископа, зараз думаємо про його стадо-єпархію. З наведеної молитви св. Кирила можемо бачити, що він був поставлений Пастирем і Єпископом для слов'янських народів і він, у тому переконанні, що зв'язок Пастиря з його стадом не переривається навіть смертю, а триває поза гробом, — просить Бога зберегти їх.

Міклошїч, Грївець і Сакач звернули увагу на те, що св. Кирило в своїй передсмертній молитві послуговується давноминулим часом (плюсквамперфектум-ом). Це, на їх думку, вказує, що він дуже давно мусїв бути єпископом, а не свіжо свяченим в Римі, як дехто думав. Чи св. Кирило, приймаючи чернечу схиму, де мав жити самотно на молитві й у постах, був би не просив папу Адріана II про звільнення його від того достоїнства? Уряд єпископа, це не лише велике достоїнство, але це важкий труд, що вимагає вічного руху та утяжливих подорожей. Чернеча схима — це боротьба за спасіння своєї душі, а уряд єпископа це боротьба за спасіння душ повіреного стада. Видно, що св. Кирило тілом чувся вичерпаним докраю, бо за кілька місяців по прийнятті схими він помер. Чи в такому стані він згодився б прийняти єпископське свячення?

На іншому місці згаданого Оломуцького Брєвіярія, називається обох св. Братів Моравськими єпископами. Там оповідається про ревність охрищеного ними чеського князя Боривою, який побудував багато церков, а між ними величаву пам'ятку (сакеллюм) для св. Климента, чїї моцї привіз з Херсонесу єпископ Кирило.

Там також подається реєстр єпископів Моравії, зладжений каноніком Августином Дубравіюсом, аж до єпископа Станислава. В ньому говориться: «Першим архієпископом Моравії був св. Кирило, родом Грек, званий Константином Філософом...»

Подібно у т. зв. Віденських листках⁷ вже на першому листку, в службі до св. Кирила і Методія, говориться так: «СІ СТИ АРХІЄРЕЄІ ХВІ КУРИЛІ МЕТУДІЬ ИХЖЕ БЖИМ ОУЧЕНІЄМЬ... ВСКУПА І ОУЧИТЕЛЯ КНИГИ СЛОВЕНСКІЄ...»

⁶ Ginzel, Vita Constantini (гл. ч. XLI).

⁷ Віденські листки (фрагмент), в Віденській цїсарській бібліотеці, ч. 121.

Лавров, в цитованому нами творі, пише про цю справу таке: «Друга відміна полягає в тому, що в службі Люблянського брєвіярія обидва брати зуться архиєреями. У службі Новлянського брєвіярія обох їх названо єреями, а в одній пісні ще й прєсвітерами. Як відомо, Католицька Церква обох їх має за єпископів. Італійська легенда оповідає, як папа Адріян висвятив Кирила на єпископа. У «Житті Константина» нічого не сказано про те, що його було висвячено в Римі на єпископа. Але, і це має неабияку вагу, в давнішому, проложному «Житті» — обох братів так само названо єпископами; єпископом зве Кирила й пізніше проложне його «Житіє». В інших же джерелах цього не знаходимо. Тим-то заслуговує на увагу служба Новлянського Брєвіярія, що в ній у піснях скрізь «єр ъ и», і тільки двічі знаходимо «архъєр ъ и» у читанні Апостола, і в одній пісні читаємо: похвала всѣх исповѣдникѣ толико архъєр ъ и»⁸.

У нашому стародавньому Антологіоні під днем 14 лютого подається таке: «Святої пам'яті Кирила, єпископа Моравії, Апостола Слов'ян і Болгарів, що з грецького письма зладив слов'янську азбуку і охрестив Слов'ян та Болгарів». Там таки, під днем 11 травня, говориться: «Святої пам'яті Методія, Єпископа Моравії, що був братом Кирила Філософа, Апостола Слов'ян, який винайшов слов'янське письмо і вияснив його Василеві Македонцеві»⁹.

Римська Мартирологія під днем 9 березня подає таке: «святих єпископів Моравії Кирила і Методія, що навернули численні народи, разом з їх володарями до Христової віри»¹⁰.

Цитований нами Бароній, спираючись на свідоцтва Лева з Остії та листи Адріана II та Івана VIII, каже: «Через Боже об'явлення знайшов моцї св. Кирило, Єпископ Слов'ян, і приніс до Риму, де їх зложено в присвяченій його імені церкві»¹¹.

В «Житті св. Климента», написаному Яковом, архиєпископом Генуї, що збереглося в рукописі з 1292 р., говориться, що моцї Климента приніс Кирило, єпископ Морав'ян.

Дуже старовинним і сильним свідком Кирилового єпископства є фрески в церкві св. Климента, де спочивають його моцї. Як ми вже згадали, цю церкву було розмальовано в половині IX ст. Отож по смерті св. Кирила, на зарядження папи Адріана II, його тіло похова-

⁸ Лавров, П. А., Кирилл и Мефодий, стор. 114.

⁹ Пор. напр. Антологіон Київсько-печ. Лаври з р. 1619, під днем 14 лютого.

¹⁰ *Martyrologium Romanum*, ed. 3, Taurini 1932, sub die 14. II (i. e. sexto-decimo Kalendas Martii), et 6. IV. (octavo idus Aprilis), pag. 53, 109: „Romae depositio sancti Cyrilli, Episcopi et Confessoris; qui, una cum sancto Methodio, similiter Episcopo et fratre suo, cuius dies natalis octavo Idus Aprilis recensetur, multas Slavicas gentes earumque Reges ad fidem Christi perduxit. Horum tamen Sanctorum festivas Nonis Julii celebratur“ (sub. data 14 Febr.). Idem mutatis mutandis sub die 6 Aprilis (p. 109).

¹¹ Baronius C., *Annales Ecclesiastici*, vol. X, pag. 389.

но правобіч головного вівтаря цієї церкви. Десь в тому самому часі домальовано на стінах цієї церкви образи, що відтворюють деякі події з життя св. Кирила. На одному з них, він змальований у священничих ризах, як приймає доручення їхати на місії, а на другому, де хрестить князя Ростислава, там вже одягнений в архиерейські ризи та має на шії «Палліюм», відзнаку, яку надавано в тому часі й сьогодні надається митрополитам.

Ось так коротенько ми приклали деякі важні свідоцтва, що потверджують єпископський сан св. Кирила. Одні з них називають його єпископом, а інші архиєпископом. Та вернімось до «Життя Константина Філософа». В ньому, як ми згадали, є багато інтерпольованих (вставлених) місць. Це сталося, правдоподібно, в XI чи XII ст., коли роздор Церкви набрав ширших розмірів і гостріших форм. Св. Брати з Солуня віддали на верненні ними слов'янські краї під юрисдикцію папи. І це було причиною мовчанки грецьких джерел про їх Апостольську працю і це саме стало причиною перекручування історичних фактів про їх працю.

Всі вісім текстів «Життя Методія», які маємо сьогодні, збереглися на Русі-Україні. «Життя Константина» заховалося також у Болгарії та в інших південних Слов'ян. На всіх цих теренах була сильна агітація за роздором Церкви. Тому, очевидно, всі ці джерела перейшли основну чистку. Ми бачимо, що напр. інтерполянти намагаються вложити в уста Методія науку Фотія про походження св. Духа, бажання принизити західній, та вивищити східній обряд тощо. Щодо Методієвої правовірності, то вона мусіла бути беззакидна, коли її тричі схвалювали Римські Синоди й папи. Щодо його бажання принизити західній обряд, то це видається ще менше правдоподібним, коли взяти під увагу, що він на Моравії служив римську Літургію, перекладену на слов'янську мову. Відома річ, що Католицька Церква дуже уважно стежить за правовірністю науки всіх своїх великих Учителів, і будь-який відхил навіть у найменшій справі стрічається з її осудом. Коли ж обох Братів недовго по їх смерті вписано в Римську мартирологію, то це є найкращим доказом, що правовірність була беззакидна.

Нікольський, не-католик, каже, що факт винайдення мощів св. Климента і поширення його культу між слов'янськими народами причинився до скріплення духового зв'язку тих народів з Апостольською Столицею в Римі. На слов'янських землях зародилися церкви, посвячені пам'яті св. Климента, а до слов'янського календаря додано аж два свята на честь цього святого, одне — 25 листопада, а друге — 30 січня. Ці два свята є вже вміщені в слов'янських кодексах з XI ст., писаних глаголицею і кирилицею.

В т. зв. Таблицях Капонія¹², первісно написаних слов'янською мовою, що були найдавнішим календарем Київської Церкви, не було вміщене ще жодне ім'я українського святого, але було вже там ім'я св. Кирила з допискою, що він є винахідником слов'янського письма. Вже в інших, дещо пізніших календарних таблицях, виданих Болландистами, крім св. Кирила є вміщені імена: св. Ольги, св. Володимира, св. Бориса і Гліба. Знаємо докладну дату зачислення Бориса і Гліба в почет українських святих; це сталося вже 1027 р. Отож на підставі згаданих Таблиць Капонія, пам'ять св. Кирила шановано на Україні вже перед 1027 роком.

Існування Кирилівського монастиря в Києві, на Подолі, говорить про дуже давнє почитання пам'яті св. Кирила на Русі-Україні. Про його оснування говорять різні письменники різно. Та, безсумнівно, що він існував уже в першій половині XII століття, бо деякі літописці згадують, що він мав би бути побудований князем Всеволодом, що помер 1146 р. І так напр. Лаврентіївський Літопис під роком 1196 згадує, що того року помер князь Святослав і його похоронено в монастирській церкві св. Кирила, що її збудував його батько. В Київській Літописі під роком 1194 згадується про те саме. Зате ж в Густинському Літописі під роком 1194 згадується, що цей монастир збудувала мати Святослава. Ото ж немає певної вістки коли і хто збудував церкву св. Кирила і монастир біля неї. На всякий випадок це сталося дуже давно.

Фундуклеев у своєму «Описі Києва» пише між іншим таке: «Берлінський (дослідник нашої старини, зам. І. Н.) в описі Києва каже, що Кирилівський монастир від часу наїзду Батія до 1609 р. стояв запущений і що його основником був якийсь Кирило. Це вміщено в «Історії Малої Русі» Бантиша-Каменського та в «Київському Паломнику» Ів. Максимовича. З актів того часу видно ясно, що Кирилівський монастир існував уже від дуже давних віків... З подробиць, описаних в акті з 1609 р., видно, що церква Кирилівського монастиря була дуже давно збудована; у вівтарній частині святилища було заглиблення-сховок, де переховувано старинні церковні речі; в лівій стіні церкви були два кам'яні гроби (мабуть Святослава Всеволодовича і його невістки, Марії Казимирівної) тощо»¹³.

Коли і хто зачислив його до святих Київської Церкви? Це мусіло статися зараз по його смерті, коли наша Церква була в дуже тісних зв'язках з Моравською Митрополією св. Methodія, що, будши Апостольським Легатом Слов'ян, навернених св. Братами, піддержував зв'язки з Київською Церквою.

¹² Cfr. ex. gr. *Ad Capponianas Ruthenas Tabulas commentarius*, auctore Nicolao Carminio Falconio, Romae 1755, pag. — Prolegomena etc.

¹³ Фундуклеевъ 46., *Обозрѣніе Києва...*, стор. 107.

Наведені в цьому розділі свідоцтва вказують, що св. Кирило, мабуть, був поставлений в єпископський сан ще перед своєю подорожжю до Риму. Маємо також згадки в джерелах, що вони відмовилися прийняти будь-яку почесьть по своєму повороті з Русі до Контантинополя, про що ми вже згадали вище. Зрештою, якщо б вони були прийняли свячення з рук Фотія, то про це напевно залишилася б згадка, бо такий факт мусів би бути відомий у Римі. Знаємо, що справа Фотієвих свячень була причиною внутрішнього завзятого спору в Грецькій Церкві аж до Синоду патріярха Миколи Містика в 922 р., на якому була закінчена компромісово. Ніхто і ніколи не згадав, щоб св. Кирило прийняв свячення від Фотія. Таку можливість треба виключити.

Князь Ростислав просив імператора прислати Учителя і Єпископа, що знав би слов'янську мову. Чи вислав би був імператор на Моравію звичайного священика? Ці терени вже були здебільша підготовані грецькими і латинськими священиками і вимагали присутности архиерея, що мусів святити Миро, посвячувати антиминоси, святити нижчих духовних, посвячувати нові церкви, чи, що найважливіше, відправляти архиерейську св. Літургію, що своїми, повними символіки, обрядами й сьогодні справляє на кожного незатерте враження. Такої величі східної св. Літургії не можна бачити у відправі звичайного священика.

На Моравії в тому часі зударилися дві культури, римська і грецька. Чи міг імператор вислати на такий терен священика? Поминаємо факт, що це могло було образити князя Ростислава. Тонкість грецької дипломатії і їх зарозумілість на свою старовинну культуру вимагали вислання єпископа. Треба прийняти, що імператор не занедбав нічого, щоби показати отим Франкам велич грецького обряду та вищість своєї культури. Отож свідоцтва й обставини промовляють за тим, що на Моравію був висланий єпископ св. Кирило.

Хтож був його святителем ще перед висланням на місію на Русь? Це міг бути патріярх Ігнатій, що в часі свого першого патріярхату вислав його на Русь у ролі Апостольського Легата; звідси причина, що в джерелах його називається архиєпископом та малюється в «палліюм».

Отож заснування єпископської катедри в Києві сягає в часи місійної праці св. Кирила. Чи «сборна» церква св. Іллі була збудована за нього, чи за його наступників, Київських Митрополитів, невідомо.

РОЗДІЛ VI.

СВ. КИРИЛО І МЕТОДІЙ — АПОСТОЛИ СЛОВ'ЯН

Повість Временних Літ, описавши перехитрення князів Асколда і Діра Олегом, зачинає під роком 6406 (898) оповідати про св. Кирила і Методія, не згадуючи про їх працю в нашій батьківщині¹.

Ростислав, Святополк і Коцель, говориться там, просили імператора Михайла: «Земля наша крещена и нѣсть у насъ учителя, иже бы ны наказалъ, и поучалъ насъ, и протолковалъ святыя книги. Не разумѣмъ бо ни гречьску языку, ни латыньску; они бо ны онако учать, а они бо ны и онако. Тѣмже не разумѣмъ книжнаго образа ни силы ихъ. И послѣте ны учителя, иже ны могутъ сказати книжная словеса и разумъ ихъ.»

У відповідь на те імператор закликав філософів, які порадили йому послати двох синів Лева з Солуня, Константина і Методія.

... «И умолена быста царемъ, и послаша я въ Словѣнскую землю къ Ростиславу, и Святополку и Къцьлови. Сима же пришедьшема, начаста съставлявати писмена азъбуковная словѣнски, и преложи-ста Апостоль и Єуангелье. И ради быша Словѣни, яко слышаша ви-личья Божья своимъ языкомъ. Посем же преложиста Псалтырь, и Охтайкъ, и прочая книги. И всташа нѣции на ня, ропщюще и гла-голюще, яко „Не достоинъ некоторому же языку имѣти буквѣвъ своихъ, развѣ еврѣи, и грекъ и латинъ, по Пилатову писанью, еже на крестѣ господни написа“.»

«Се же слышавъ папѣжъ римський, похули тѣх, иже ропщутъ на книги словенския, река: „Да ся исполнить книжное слово, яко ‚Въ-схвалятъ бога вси языци‘; другое же: ‚Вси възъглаголють языки вели-чья божья, яко же дастъ имъ святый духъ отвѣщевати‘.“ Да аще хто хулить словѣнскую грамоту, да будетъ отлученъ отъ церкви, донде ся исправитъ; ти бо суть волци, а не овца, яже достоинъ отъ плода знати я и хранитися ихъ. Вы же, чада, божья послушайте ученья и не отри-ните наказанья церковного, яко же вы наказалъ Мефодий, учитель вашъ».

¹ Лихачев, Пов. Вр. Л., стор. 21—22.

«Константи́нъ же възратився въспясть, и иде учить болгарскаго языка, а Мефодий оста в Моравѣ. Посем же Коцель князь постави Мефодья епископа в Пании, на столѣ святого Онѣдроника апостола единого от 70, ученика святого апостола Павла... Тым же словѣнску языку учитель есть Онѣдроникъ апостолъ. В Моравы бо ходилъ и Апостолъ Павелъ училъ ту; ту бо есть Илюрикъ, его же доходилъ апостолъ Павелъ; ту бо бѣша словене первое. Тѣм же словенску языку учитель есть Павелъ, от него же языка и мы есмо Русь, тѣм же и нам Руси учитель есть Павелъ, понеже учил есть языкъ словѣнскъ и поставилъ есть епископа и намѣсника по себѣ Онѣдроника словенску языку. А словенскый языкъ и рускый одно есть, от варягъ бо прозвашася Русью, а первое бѣша словене; аще и поляне звахуся, но словенска рѣчь бѣ. Поляни же прозвани быша, зане в поли сѣдяху, а язык словенски единъ»².

Автор Повісти Временних Літ твердить, що св. Павло вчив народи слов'янської мови та поставив своїм наступникам Андроніка, на чийому престолі засів Методій. Повірити в цей анахронізм ніхто не може. Годі також допустити, щоб сам автор, дуже освічена людина, міг допуститися такого анахронізму. Це зробив якийсь інтерполянт, що покреслював деякі імена, а на їх місце вставив нові.

Поперше, Андронік, наступник св. Павла, це ніхто інший, як папа Адриян II, який сидів на престолі св. Апостолів Петра й Павла в Римі та завзято боронив уживання слов'янської мови в богослужбах. У первісному тексті, мабуть, було його ім'я, бо автор цитує цілі уступи з «Житія» св. Братів, якими вони боронили на Римському Синоді уживання слов'янської мови. Це можна зразу бачити, порівнявши обидва тексти.

Подруге, в первісному тексті цього уступу Повісти було, мабуть, порівняння св. Кирила і Методія з св. Апостолом Павлом, бо св. Павло був Апостолом «всіх язиків» (поганських народів), а св. Брати з Солуня були Апостолами Слов'ян. На жаль, помішання слів і зворотів, зроблене інтерполянтом, зробило цей уступ неясним та анахронічним.

Св. Братів вже в IX ст. уважано Апостолами Слов'ян та порівнювано їх до св. Павла. В римській базиліці св. Петра, у т. зв. секретній каплиці, де переховуються найцінніші речі старовини, є один цікавий образ. У каталозі Джякома Грімальді з 1617 р. він записаний під ч. 52³.

Він досі знаний під назвою образу Константина. Цілу його мистецьку композицію можна б поділити на дві частини, горішню й долішню. В горішній частині, по самій середині, є Спаситель, що благословляє. Над його головою є напис слов'янськими буквами: ІСХС.

² Вищезгаданий твір, стор. 22—23.

³ Bartolini D., *op. cit.*, pag. 212 (Inventarium G. Grimaldi, ann. 1617, nr. 48 (гл. ч. XLII).

З правого боку Спасителя стоїть св. Петро зі звоєм папірусу в руках. З лівого боку Спасителя стоїть св. Павло й держить у лівій руці книжку, а права піднесена вгору, немов під час проповіді. Над їх головами є написи:

СТЬ ПЕТР СТЬ ПАВЬЛЬ

Долішня частина образу є відділена від горішньої луком церковних дверей. Посередині долішньої частини намальовано папу в тіярі, що благословляє священника в східній чернечій рясі, а за ним видно ще двоє людей. По другому боці папи стоїть другий чернець, також у східній рясі. Стиль і спосіб малювання стисло східній.

У каталозі стоїть, що це образ імператора Константина Великого, але слов'янські-глаголичні букви кажуть щось інше. За Константина Великого ще не було глаголицького письма, що його уложив св. Кирило.

На тему походження й значення цього образу відбулася велика дискусія знавців старовинного мистецтва, з яких найвизначнішими були: Кукулевич-Сакчинський та Рачкі. Крім того, 21 травня 1881 р. комісія знавців старовини зібралася в секретній каплиці Ватикану, а найвизначнішим знавцем був тоді проф. Ляїс. Докладно оглянувши образ, комісія устійнила, що він походить з IX ст., що, зрештою, потверджують глаголицькі написи.

Комісія устійнила також походження цього образу; його подарував церкві св. Петра в Римі св. Методій, Апостол Слов'ян, на пам'ять про свого брата Кирила. Це було причиною, що від найдавніших часів цей образ завжди був коло головного вівтаря св. Петра, в долині, при вході до місця, де був його гріб, бо про це каже список інвентаря від 1455 р. таке: ... «таблиця з образами св. Апостола Петра і Павла, що походить від Константина, стоїть коло великого вівтаря». Коло імені Константина в цьому інвентарі нема додатку «імператора».

Цей образ від давніх часів стоїть коло гробу св. Петра та його виставляється до прилюдного вшанування в сам празник верховних Апостолів Петра і Павла. І це, мабуть, було бажанням св. Методія, який подарував цей образ. Упродовж довгих віків кожного року відбувається цей звичай.

За старою традицією св. Методій намальовав образ Страшного Суду, що справив велике враження на князя Бориса так, що він постановив охреститися. Можемо допустити, що і цей образ був намальований Методієвою рукою. Таке допущення не противиться історичній правді, бо й у джерелах маємо свідоцтво, що він був малярем. У хронографії Кедрена говориться, що Методій, родом Римлянин, маляр, впливав на князя Бориса, щоб він охрестився⁴.

⁴ Cedrenus, *Compendium historiarum*, ed. Venetiis 1729, vol. VIII, pag. 424; Assemani, *op. cit.*, vol. III, pag. 7 (гл. ч. XLIII).

Також Константин Порфірородний, говорячи про Бориса, стверджує, що він просив монаха Methodія, Римлянина, намалювати образи, яким він залюбки приглядався вдень і вночі⁵.

Та, мабуть, найбільшим доказом того, що вже в старих часах уважано св. Братів Апостолами Слов'ян, є молитви, укладені на їх честь, що їх уживають слов'янські народи й досьогодні, з'єдинені чи нез'єдинені з Римом. В тих молитвах кожного св. Брата зокрема названо Апостолом Павлом для Слов'ян.

... «Світло, прилучившись до світла, з'явилося з Божого нав'яння, Філософе. Бо з тебе виявився другий Павло, що ділами своїми обігусеньку землю, серед народів сяючи ясніш од сонця словом науки, блаженний навчителю. О, другий Павле й учню Петрів, що в його місті ти зволив упокоїтися, згадай за нас грішних перед Богом у твоїх молитвах»⁶.

А в молитві на честь св. Methodія сказано:

... «З'явився новий Павло, що весь світ пригорнув до Бога... Ти, славетний, був за справжнього наступника славетному Апостолові Андронікові, окрашаючи престіл св. паннонської церкви, мудрий... Земля Моравська має в тобі міцний мур, що ним ми перемагаємо еретиків. — Тебе, блаженний, оспівує Моравська земля, переховуючи твоє чисте тіло, і Паннонська, святителю, освічена через тебе, і люди їх, зібравшись, святкують твою пам'ять. Моравської землі великий громадянине, слава і хвала сіверської країни, святитель Methodій скликає нині високим проповідуванням. Прийдіть, пам'ятюлюбці, з вірою зберімося і радіймо з ним у свято його вельми славного успіння, нехай повсякчас молиться він перед Христом Богом нашим, нехай визволить од усякого лиха й напасти душі наші»⁷.

... «До Павла блаженного бувши подібний, що його подвигів наслідуючи дійшов аж до меж Заходу, сіючи слово серед народів і в Римі віддав дух свій до рук Бога свого»⁸.

В молитві до св. Methodія бачимо згадку про Апостола Андроніка, що про нього згадує Повість Временних Літ. Тут говориться лише «про наступника славетному Апостолові Андронікові». З слів молитви можна ще більше догадуватися, що автор мав на думці папу Адріяна.

Передусім, зміст наведених молитов виразно вказує, що вони мусіли бути написані тоді, коли ще Моравська Архиепархія св. Methodія не була зовсім знищена, бо проситься лише заступництва перед еретиками. Слова: ... « і люди (паннонської і моравської землі), зібравшись,

⁵ Constantini Porphyrogeniti, *Chronographia*, liber IV, nr. 15 (гл. ч. XLIV).

⁶ Рукопис Московський «Житія» св. Апостолів. Порівняй Лавров, *вищезгаданий твір*, стор. 107.

⁷ Лавров, *вищезгаданий твір*, стор. 110.

⁸ Погодінська збірка, під ч. 323.

святкують твою пам'ять», кажуть здогадуватися, що автор писав цю молитву ще перед приходом Мадярів у ці сторони, тобто перед 904 роком.

Також і мова цих молитов дуже давня, головню в стародавніх українських списках, що своєю давністю мають перевагу перед південнослов'янськими.

РОЗДІЛ VII.

СВ. МЕТОДІЙ АРХИЄПИСКОП МОРАВІЇ І АПОСТОЛЬСЬКИЙ ЛЕГАТ СЛОВ'ЯН

Довге перебування св. Братів у Римі занепокоїло князів Моравії і Паннонії. До них, очевидно, могла була дійти вістка про смерть св. Кирила. Тому князі висилають до папи своїх послів з проською якнайскорше вислати до них св. Methodia. У відповідь на це папа Адріян II висилає поспішно св. Methodia та передає ним до князів свого листа¹.

Лист папи Адріяна II до Ростислава і Коцеля був відповіддю Риму на роблені німецькими священиками закиди проти св. Братів. Тому варто б приглянутися йому дещо докладніше.

Насамперед, цей лист папи Адріяна II є офіційним визнанням слов'янського обряду в католицькій Церкві. Приглянувшись ближче листові папи і порівнявши його з наведеним нами уступом Повісти Временних Літ, побачимо, що автор Повісти був докладно про нього поінформований. Він користав, мабуть, з слов'янського перекладу, зробленого на Моравії, про що свідчить слово «папеж», моравського походження, бо у нас уживано слова «папа».

Папа Адріян II в урядовій, але сердечній формі, вітає князів Ростислава і Коцеля словами св. Євангелії: «Слава во вишних Богу і мир на землі людям доброї волі». Папа хвалить віру князів та вияснює, що сама віра без діл не вистачає до спасіння. За нею мусять іти добрі діла, інакше вона буде мертва. «Ви одержали, — каже папа, — від православного імператора Михайла Учителів: Константина і його брата, які принесли мощі св. Климента. Вони проповідували у ваших краях згідно з канонами Вселенської Церкви. Ми, — каже папа, — розглянули докладно їх справу та висилаємо вам Methodia, нашого сина, якого ми висвятили на єпископа. Він є мужем великого розуму і проповідує православну науку, та буде навчати і відправляти у вашій мові, як це робив філософ Константин, просвічений

¹ Ginzell, *Monumenta epistolaria de SS. Cyrillo et Methodio agentia*, pag. 44; — *Legenda Pannonica*, pag. 26, nr. 8; Cfr. etiam Bartolini D., *op. cit.*, pag. 77—80 (гл. ч. XLV).

Божою ласкою та молитвами св. Климента. Даємо йому благословення від Бога, і від нас, і від усієї Апостольської Церкви. Лише наказуємо одне: під час св. Літургії читати Апостола і Євангелію наперед по-латинськи, а щойно потім по-слов'янськи. Хай він (Методій) пояснить добре слова св. Письма: «Всякое диханіе да хвалить Господа», а також друге: «Хай усі славлять на різних мовах велич Божу, бо св. Дух казав їм це робити». І, якщо будь-хто з учителів зайшовши у ваші краї, посмів би насміхатися з вашої мови, нехай буде виклятий, аж доки не покається; бо вони є вовками, а не вівцями Христа, а по їх ділах можна буде їх пізнати й відлучити. Ви ж, мої найдорожчі сини, додержуйте заповіді Божі і заповіді Церкви та будьте правдивими почитателями Отця нашого на небесіх і всіх святих. Амінь».²

З оляду на те, що цей лист зберігся лише в слов'янському перекладі, дехто брав під сумнів його автентичність (П. І. Шафарік), мотивуючи таку гадку тим, що його латинська версія не збереглася. Та це зовсім не доводить, що її взагалі не було. Рачкі обстоює його автентичність.

Той факт, що папа Іван VIII, безпосередній наступник Адріяна II, був заборонив якийсь час відправляти богослужби слов'янською мовою, в наслідок нових, важких обвинувачень німецьких священиків, не є також жодним доказом його неавтентичности, як дехто гадає. Знаємо, що папа Іван VIII, переконавшись у безпідставності донесень проти Методія, відкликав дуже скоро свою заборону та дозволив св. Методієві далі відправляти по-слов'янськи.

Гінзель подає другу версію цього листа, в якій говориться про св. Методія як пресвітера, а не єпископа. Саме ця обставина дала притоку деяким вченим думати, що лист неавтентичний. Тим часом у слов'янському тексті листа зовсім не говориться про пресвітера, а про свячення. Є незаперечним історичним фактом, що св. Методій повернувся з Риму до Моравії архієпископом і Апостольським Легатом для усіх нововернених Слов'ян та довгі роки виконував цей свій уряд.

Звичайно так бувало, що папа, висилаючи до якогось краю новосвяченого єпископа, передавав через нього листа до світського володаря, в якому був ближче означений засяг його праці чи юрисдикції. Це було практикою Церкви колись і подекуди ще й сьогодні, головно в суто католицьких краях. Сьогодні, напр., папа дає своїм Нунціям вірчі грамоти, що їх вони пред'являють головам дотичних країн.

Чому ж у випадку св. Методія мало б бути інакше? На нашу думку, такий лист у випадку св. Методія був конечний, бо німецькі

² Той самий твір, текст латинський.

священики обвинуватили обох св. Братів перед Апостольською Столицею, про що знали обидва князі-неофіти, що не дуже визнавалися ще на догматичних тонкощах. Тому, всякий закид проти правдивості св. Братів міг захитати довір'я князів до них. Отож уже ця обставина вимагала написання листа, в якому св. Братів було б очищено від закидів у неправдивості та заспокоєно сумління князів.

Автентичність цього листа обстоюють дослідники Методієвої доби Гривец і Кос. Вони допускають можливість, що при перекладі листа з латини на слов'янське могли зайти деякі, несуттєві зміни, що часто в таких випадках трапляються, але цілість листа є автентична.

Цього листа, найімовірніше, написав бібліотекар Анастасій, що писав усі папські листи за понтифікату Адріяна II, а також Івана VIII, що стосувалися до справ Східньої Церкви. Головно за понтифікату Адріяна II вплив Анастасія на східні справи був дуже великий, а сам він знав особисто обох св. Братів, бо, як сам писав, розмовляв з ними в Римі. Отож, порівнюючи інші листи, писані Анастасієм за понтифікату Адріяна II, з цим листом, мусимо сказати, що він був автором і цього листа. Хоч великі слова признання св. Методієві та заразом не дуже прихильні щодо німецького духівництва є декому ще й сьогодні не по нутру, то через це не дасться ніяк заперечити автентичности цього, дуже важного для усіх Слов'ян листа.

Методій вернувся з Риму не лише очищений від закидів, але був поставлений Апостольським Легатом для усіх навернених ним Слов'ян. Він поширює свою працю на всі слов'янські терени, а також нав'язує тісні зв'язки з тими Слов'янами, що вже давніше були охрищені в латинському обряді, напр. у Каринтії.

Та знову дійшло до непорозумінь між Ростиславом і Німцями. Святополк, небіж Ростислава перейшов на бік Німців, домовившись з ними, що по їх перемозі над Моравами, він за їх допомогою засяде на Моравському князівстві. Він приготував навіть змову проти свого дядька Ростислава. Він схопив Ростислава³ і передав його в листопаді того року в руки Німців, що засудили його на кару смерти, але король Людвик помилував його, замінивши кару смерти на осліплення й досмертну тюрму. По виконанні засуду, його заслано в один з німецьких монастирів. Син Людвика Карломан прилучив Моравію до Німеччини, а Святополк став удільним князем Нітри. Через рік Святополка арештували Німці, як оповідають Фулденські аннали під роком 871.

Очевидна річ, що св. Методій мусів осудити таке поводження Святополка супроти свого дядька Ростислава. Він на взір св. Павла кинув клятву на Святополка. Князь палав великою ненавистю до

³ *Annales Fuldenses, an. 870. Mon. Germaniae Historica.*

Методія так, що той мусів утікати до Коцеля, в Паннонію. Відхід св. Методія з Моравії погіршив внутрішні відносини в краю, бо проти князя виступив нарід і велика частина боярів. Святополк був змушений перепросити св. Методія й благати його, щоб він знову повернувся на Моравію, обіцяючи йому перестати чинити діла, незгідні з християнським духом.

Перебуваючи якийсь час у Паннонії, св. Методій відвідував християнські громади Слов'ян в Каринтії, відправляючи св. Літургію і проповідуючи Слово Боже слов'янською мовою. Це мусило зробити велике враження на Слов'ян латинського обряду, що дотепер підлягали юрисдикції архієпископа Зальцбургу. Архипресвітер Ріхбальд, що був немов генеральним вікарієм архієпископа в долішній Паннонії, запротестував проти цього, виїхавши в Баварію, щоб там внести скаргу проти Методія⁴.

Того ж року, восени, Методія схоплено й арештовано. Нам буде цікаво почути, що говорить про арешт і його причини кардинал Доменіко Бартоліні, папський бібліотекар, у цитованій праці про св. Братів:

... «Вже перший раз св. Кирило і Методій, пише кардинал Бартоліні, проповідуючи на Моравії, зіткнулися з тереном, що належав до Зальцбурзької Архiepархії; ми є свідками, що представники тієї митрополії, в обличчі великих успіхів св. Братів, побачивши великі овочі їх праці в тих народів, спонукувані конкуренцією, обвинуватили їх перед Найвищим Пастирем у справі їх науки і слов'янської мови, впроваджені до св. Літургії.

Цим разом ця конкуренція зросла ще більше, через виправдання та іменування св. Методія Архiepіскопом усіх Слов'ян, а головню через те, що і цим разом він вступив на терен, залежний від архієпископа Зальцбургу. Альвін або Адальвін займав цей престіл. Він не лише усякими способами поборював місію св. Методія, але й зажавав поставити його під свій трибунал, на якому співсуддями були Емерик, єпископ Пассау, та Аннон, єпископ Фрізінгу. Методій виказав свій мандат Апостольського Легата для всіх Слов'ян і твердив, що всі Слов'яни, навіть досі підлеглі юрисдикції митрополита Зальцбургу, мають належати до нього. Цей трибунал не був компетентний видавати рішення в цій справі, бо вона, згідно з канонами, належала Апостольському Престолові і він єдиний міг видавати рішення в таких справах.

Ці єпископи зібралися на суд та, не давши Методієві змоги за-апелювати, проголосили вирок, що проганяв його з тієї території. Дуже зневажливо поводитися з Методієм в одному місці, в єпархії Пассау, де його замкнуто в тюрму, в якій він просидів два і пів року, не маючи нагоди сповістити Рим про таке злочинне поступовання.

⁴ *Conversio Carantanorum*, cap. 12.

Іван VIII, що вступив на папський престіл по Адріяні II у 872 р., довідався про цей негідний вчинок і негайно написав листа до єпископа Павла з Анкони, Нунція Апостольської Столиці в Німеччині, якому наказав представити цісареві Людвикові цілу справу, яку мала Апостольська Столиця в Паннонії, і, щоб він негайно звільнив з тюрми архієпископа Методія та відправив безпечно до Моравії⁵.

Де був замкнений св. Методій? Ця справа й досі є темою дискусій. З його «Життя» знаємо, що це було в Швабії. Одні кажуть, що він сидів у монастирі у Фрізінгу, напр. Гойвізер подає монастир в Нідеральтайх, що належав до єпархії в Пассав. Інші ж, напр. Ціглер, гадають, що це був монастир в Ельванген. Гривец думає, що св. Методій сидів в обох місцевостях, і це, мабуть, найправдоподібніше.

Єпископ Германрик (Емерик) і Аннон, одержавши військову підмогу, схопили Методія і привезли до Регенсбургу, а по дорозі мусіли переїздити через територію єпархії в Пассав. Отже, могли бути задержатися в монастирі Нідеральтайх, що лежить між Пассавом і Регенсбургом. З листів папи Івана VIII виходить, що цілою пружиною схоплення й арешту св. Методія і суду над ним був єпископ Германрик, а Аннон був лише його помічником.

Папа Іван VIII написав до Нунція, єпископа Павла з Анкони листа, в якому подає йому дуже докладні інструкції, як говорити і як триматися перед королем Людвиком, та як повестися з винними єпископами, що взяли на власну руку судити св. Методія, хоч до цього не були покликані, та не мали жодного права це робити.

Цісар хай знає, пише папа, що Церква має свої закони й канони, згідно з якими діє. Лише погани не визнають жодних законів. Щодо справи Методія, то лише один папа має право видавати присуди, бо лише він є покликаний вирішувати усякі спори між поодинокими єпархіями.

Щодо єпископів Альвіна (Аннона) і Германрика, які бралися судити Методія, нашого Брата, пише папа, то вони бралися судити єпископа, післаного Апостольською Столицею, виставляючи його на терпіння та майже три роки замовчували цілу справу перед цією Столицею. Хай вони знають, писав папа, що вони не є гідні судити єпископа. Вони відірвали його на три роки від єпархії та позбавили можності виконувати його уряд. Тому вони також мають бути позбавлені своїх урядів на такий самий протяг часу. Чи єпископи не знали, що суддею для єпископів є папа? Все так бувало, що нижчих урядом судили ті, що стояли на вищому щаблі ієрархії. Далі папа забороняє єп. Павлові приймати будь-яке оправдання від винних єпископів та наказує виконати суспензу, погрожуючи рівночасно всім, хто б ставився вороже

⁵ Bartolini D., *op. cit.*, pag. 100.

до Методія. Так гостро папа Іван VIII зареагував на кривду, що її за-
подіяли Методієві німецькі єпископи⁶.

В листі до єпископа Германрика папа писав так: «Щоб оплакати
твій важкий проступок треба б плакати сльозами пророка Єремії, бо
хто ж таке бачив, щоб єпископ єпископові заподіяв таку велику крив-
ду та так жорстоко з ним поводився? Хто дав тобі право посадити
в тюрму нашого Брата і єпископа, виставляючи його на побої, холод
і голод? ... Чи може допуститися чогось гіршого єпископ? Та ще й
проти того, хто був особливим висланцем Апостольського Престола
(a latere) та був висвячений тим Престолом? ...» Германрикові не віль-
но оправдувати себе в будь-який спосіб перед Нунцієм Павлом, аж
доки «наш найсвятіший Брат Методій» не зложить справоздання
з усього, що сталося. Папа накладає на Германрика і всіх його поміч-
ників суспензу, яку виконає Нунцій Павло⁷.

В листі до Аннона, єпископа Фрізінгу, папа писав дещо лагідніше.
Папа картає його за участь у беззаконному суді над Методієм, архи-
єпископом і Апостольським Легатом, отже урядом вищого від Аннонія,
що був призначений Пастирем для численних народів. Папа картає
його за відібрання можності Методієві виконувати свій уряд. Учинок
Аннона стає ще важчим, бо він, запитаний в Римі про справу Методія,
заявив, що про це нічого йому не відомо. Тим часом він зробив себе
і слідчим і суддею Методія. І, хоч би навіть той святий муж простив
Аннонові його кривду, то папа наказує йому явитися в Римі та оправ-
дати свій учинок. Він має бути суспендований до місяця вересня, аж
доки не виявить належну покору⁸.

Лист папи до архієпископа Зальцбургу був дуже короткий, в яко-
му було домагання якнайскоршого звільнення Методія з тюрми та
впровадження його в пастирські обов'язки, бо все це сталося не без
його (архієпископа) вини⁹.

Цісаря папа повідомляв про заряджену ним реституцію Методія
в Паннонській архієпархії, бо це є дуже стародавнє право Апостоль-
ської Столиці видавати такі рішення, а Методій був свячений Апо-
стольською Столицею¹⁰.

Рим сказав своє слово. Методія негайно звільнено з тюрми та від-
ставлено до Паннонії, а далі до Моравії, де нарід вітав його сердечно.

⁶ Starine, Akademija Znanosti i Umjetnosti. Knjiga XII. U Zagrebu 1880, pag. 213, nr. 4—5 (гл. ч. XLVI).

⁷ Starine, Knjiga XII, pag. 214, nr. 6. Edito etiam ab aliis, ut in nota praecedenti (гл. ч. XLVII).

⁸ Starine, Knjiga XII, pag. 215 (гл. ч. XLVIII).

⁹ Starine, Knjiga XII, pag. 216 (гл. ч. XLIX).

¹⁰ Ginzel, Monumenta epistolaria de SS. Cyrillo et Methodio agentia, pag. 57 (гл. ч. L).

В часі, коли св. Методій був замкнений у монастирі, на Моравії зайшли великі зміни. Там вибухнуло народне повстання проти Німців, в якому, як подають Фулденські аннали, брав чинну участь священик Славомір. Повстанці зайняли столицю. Карломан вислав німецькі війська проти них під проводом князя Святополка, які облягли місто. Та Святополк, увійшовши в переговори з повстанцями, прилучився до них і, напавши на Німців, розбив їх. Карломан віддав усіх моравських закладників, але Морав'яни віддали йому лише одного пораненого Німця¹¹. На другий рік Німці вирушили на Моравію з ще більшими силами. По деяких успіхах у Чехії вони уклали з Святополком перемир'я у Форгаймі, згідно з яким Моравія перестала уважатися за німецьку провінцію.

В цьому саме часі Святополк прогнав німецьких місіонерів з Моравії, як про це говорить «Житіє» св. Методія в 10 главі¹². З другого боку він недоцінював слов'янського духівництва ані слов'янської мови, бо на своєму дворі держав латинського священика, що відправляв для нього латинську св. Літургію. Про самого ж Святополка пише «Житіє Климента», учня св. Кирила, що він був людиною «грубою», невігласом у божественній науці, варваром із затемненим розумом, що визнавав лише тілесне задоволення¹³. Св. Методій картав князя за таке життя.

Користаючи з такого напруження між св. Методієм і князем, німецькі місіонери вплинули на нього, щоб він сам зробив на Методія доноса до Апостольської Столиці, закидаючи йому погорду до латинського обряду та проповідування слов'янською мовою еретичних наук. Папа Іван VIII, одержавши такого листа від князя, заборонив св. Методієві відправляти слов'янською мовою, а наказав правити грецькою або латинською. Це своє зарядження папа переказав через Нунція, єпископа Павла з Анкони. Та св. Методій, не одержавши від папи жодного листа, навчений недавнім сумним досвідом — підозрівав знов якусь інтригу. Маючи ж дозвіл папи Адріана II він далі відправляв слов'янською мовою. На нього знову пішов донос до Риму.

14 червня 879 р. папа Іван VIII пише до нього листа, в якому каже, що дійшло до його відома, що Методій не вчить повірене йому стадо згідно з наукою Вселенської Церкви, яку вона одержала від князів св. Апостолів. Папа наказує йому негайно явитися в Рим, щоб міг почути з його уст, чи він навчає правовірно, як це обіцяв у Римі. «Зачуваємо, — каже папа, — що ти далі відправляєш богослужби варварською мовою, хоч ми наказували тобі через єпископа Павла це за-

¹¹ *Annales Bertinenses* (Hinkmari), sub anno 871. In *Mon. Germ. Historica*.

¹² Ginzell, *Legenda Pannonica*, pag. 28, nr. 10 (гл. ч. LI).

¹³ *Vita S. Clementis*, in Migne, P. L., vol. 126, col. 1217 seq.

перестати, а відправляти грецькою або латинською мовами». Щодо проповідей, то папа дозволяє виголошувати їх народньою мовою¹⁴.

Того самого дня папа передає священником Іваном листа до князя Святополка, в якому його закликає вірити й держатися того, чого навчає Римська Церква. Зачуваємо, каже папа, що Методій, свячений папою Адріаном, навчає інакше, і дуже дивуємося з цього приводу. Тому наказуємо йому явитися в Рим, щоб ми могли почути з його уст його науку та переконатися чи вона є такою, як це він обіцяв проповідувати.

На початку 880 р. св. Методій вибирається до Риму через Паннонію і Хорватію. В Римі папа Іван VIII скликав Синод кардиналів, єпископів, пресвітерів і дияконів. Св. Методій прибув до Риму з товаришем Сімізісном. І на цьому Синоді св. Методій цілком виправдав своє православ'я. Папа ще раз затвердив його архієпископом Моравії та наказав ще раз покласти всі слов'янські книги на престолі св. Петра в Римі на знак, що вони є освячені та з них можна відправляти.

Щойно в червні 880 р. св. Методій вернувся на Моравію з Апостольським Благословенням папи Івана VIII, маючи з собою довгого листа до князя Святополка. В ньому папа вияснює князеві, що всі закиди проти Методієвого православ'я були безпідставні, бо сам папа і єпископи, зібрані на Синоді в Римі, довідалися з уст самого Методія, що він провідує таку науку, якої навчали Верховні Апостоли св. Петро і Павло, через Отців Вселенських Соборів. Папа наказує князеві прийняти Методія з пошаною, належною єпископові. І так, як попередній папа Адріян, потверджує всі його права і привілеї.

Священника Вішінга, якого князь рекомендував папі, папа висвятив на єпископський престіл у Нітрі, але з тим, що він у всьому має підпорядкуватися Методієві, своєму архієпископові. Йому не вільно нічого робити без попередньої згоди архієпископа. Коли ж Святополк матиме ще одного кандидата, пише папа, то папа в кожній хвилі висвятить його на єпископа, щоб Моравська Церква, маючи архієпископа і двох єпископів, могла в міру потреби засновувати й інші єпископства, які мають бути підлеглі своєму архієпископові. Всі духовні, що перебувають у Моравії, без огляду на їх обряд і національну приналежність мають підлягати юрисдикції Методія, а хто б не хотів коритися, той має бути усунений і відлучений, як спричинник заколоту й незгоди.

Письмо, винайдене філософом Константином, папа ще раз офіційно затверджує і наказує хвалити Бога слов'янською мовою, бо це є згідне з наукою Апостолів, що самі навчали різними мовами, як про це говорить св. Павло в листі до Коринтян. Лише під час св. Літургії треба читати Євангелію спершу по-латині, а потім по-слов'янськи.

¹⁴ Bartolini D., *op. cit.*, pag. 118 (гл. ч. LII).

Якщо б князь бажав слухати св. Літургію в латинській мові, то папа дозволяє на їх відправи¹⁵.

Цим останнім уступом свого листа папа Іван VIII зробив певні поступки для Святополка і німецьких місіонерів, але за те підпорядкував їх усіх юрисдикції св. Методія. Єпископство в Нітрі, що було перед тим суфраганією Грану (Стригонії), папа підпорядкував св. Методієві, висвятивши Вішінґа на єпископа-помічника.

Таке розв'язання справи, очевидно, не задоволити тих усіх, що робили доноси на Методія. Вони не заперестали перешкоджувати св. Методієві, а єпископ Вішінґ очолив усю опозицію. Справа йшла про юрисдикцію над Каринтією.

... «Цей єпископ Вішінґ, що вже з своєї природи був неспокійний та зачіпливий, хотів використати незгоду між Німцями і Моравами, та, буди прихильником Німців, постарався створити партію проти Святополка, що мала змагати до підкорення його Баварії. Він був також проти Методія, бо думав через поборовання його місії в Каринтії та через підтримування заздрости Зальцбургського клиру, відірвати від Моравії. В своїй амбіції він сподівався одержати нагороду від Німців за створення такої партії, хочаби одержати в Німеччині краще від Нітри місце.

Щоб викликати недовір'я між Методієм і Святополком, він ширив між народом вістку, що папа написав до князя листа з великою стриманістю; не того листа, якого передав через Методія, але іншого, в якому давав князеві вказівки проти архієпископа. Папа передав цього листа кимсь іншим, але зобов'язав його присягою не виявити свого імени. Тому розійшлася була поголоска, що цей лист був видуманий цим фальшівником»¹⁶.

Серед таких важких обставин Методій написав листа до папи Івана VIII, та, на жаль, цей лист не зберігся. Його зміст можна, бодай частинно, відтворити на підставі відповіді папи Івана VIII, що згадує труднощі, які Методій мусів терпіти від Вішінґа, що намагався підкопати повагу й довір'я людей до архієпископа. Папа запевняє св. Методія, що жадного листа не писав до Святополка, крім того, який передав через Методія, ані також нікого не зобов'язував до ніякого приречення мовчанки «як цей єпископ поширює». Нехай Методій не має жодних сумнівів, а з Божою ласкою проповідує своїм вірним православну науку. Ніхто з людей не зможе йому вдіяти нічого, якщо Бог

¹⁵ Ginzell, *op. cit.*, pag. 59 sq. — Erben, *Regesta Bohemiae*, vol. I, pag. 17 sq. — Harduinus, *Acta Conciliorum*, tomus VI, col. 85 sq., Parisiis 1714. *Littera Joannis Papae VIII ad Sfantopolchum* (гл. ч. LIII).

¹⁶ Bartolini D., *op. cit.*, pag. 142—143.

буде з ним. Папа твердо стоятиме за Методієм, бо переконаний в його правовірності, а зухвалість того єпископа буде покарана¹⁷.

*
* *

Ще чотири роки трудився св. Методій, відбуваючи важкі місійні подорожі по цілій території Моравської держави, куди сягала його митрополія.

Почуваючи близьку смерть, він, на взір св. Павла, скликав своїх учнів, хочаби дати їм свою останню науку та утвердити і захопити їх до ревної Апостольської праці. Він говорив: «Не бійтеся тих, що вбивають тіло, але тих, що вбивають душу... По моїй смерті придуть до вас різні драпіжні вовки та ширитимуть заколот у вашому стаді, та всемогутній Бог Отець, від якого перед віками був народжений Син і Дух Святий, навчить вас всякої правди.»

Ще в квітну неділю пішов св. Методій до церкви та благословив там князя, священників і вірних, кажучи: «Чувайте наді мною ще три дні.» Третього дня він помер з словами на устах: «Господи, у Твої руки віддаю духа мого.» Його наступником, за вибором самого св. Методія, став Горазд, що під час похорону відправляв св. Літургію і всі обряди трьома мовами грецькою, латинською та слов'янською¹⁸.

Відправа похоронних обрядів трьома мовами була немов символічним висловом великого діла св. Методія, що заложенням і утвердженням слов'янського обряду, об'єднав в ньому три культури, грецьку, латинську і слов'янську. І ця синтеза трьох культур, що була печаттю великого духа св. Братів з Солуня, ціхувала колись і ціхує сьогодні всі ті народи, що були ними охрищені та досі зберегли оснований ними слов'янський обряд у Вселенській Церкві.

¹⁷ Erben, *Regesta Bohemiae*, vol. I, pag. 18 sq. — Ginzl, *Monumenta epistolaria*, pag. 62. — Bartolini D., *op. cit.*, pag. 144—147 (гл. ч. LIV).

¹⁸ Ginzl, *Legenda Bulgarica*, pag. 40 (гл. ч. LV).

РОЗДІЛ VIII.

МОРАВСЬКА МИТРОПОЛІЯ І РУСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Моравська, слов'янська Митрополія, заснована папою Адріаном II, не проіснувала довго по смерті св. Методія. Її упадок ще й досі не є належно висвітлений і є темою дискусій дослідників середньовіччя. На її упадок склалося багато причин.

Передусім, на території цієї Митрополії стикнулися дві стародавні культури, грецька й римська. Представником римської культури був німецький неофітський і динамічний нарід, що заздрим оком глядів на швидкий розвиток цієї церковної одиниці. Йому не було по нутру, що в найближчому сусідстві розвивається і квітне Церква з окремою ієрархією, яка безпосередньо підлягає Апостольській Столиці і яка в своїй основі мала первні грецької культури, що була Німцям чужа. Розвиток Моравської Церкви за владництва св. Методія був доказом, що Німці не були здібні провадити місійну працю на тих теренах, бо ані не знали мови населення, ані не розуміли слов'янської душі. Вони, в почутті своєї племінної гордості, заздрим оком гляділи на розвиток подій у Моравії, намагаючись, де було можна, спинити цей історичний процес.

Другою, не менше важною причиною упадку цієї церковної провінції був хиткий характер самого князя Святополка та брак розуміння своєї Церкви й своєї культури. В час смерті св. Методія, князь виборів був для своєї держави не лише повну свободу, але й прилучив до неї Паннонію, як оповідають Фулденські аннали під роком 884. Отож все складалося якнайкраще для розвитку тієї Церкви.

... «А Святополк волів краще латинську відправу й наближав до себе латинське духівництво. Одне, що він особисто не любляв Методія, той бо рішуче вимагав суворо додержувати церковних приписів і аж ніяк не хотів щодо цього поступитися. А подруге, Святополк, як усі варвари, що стикаються з цивілізованими націями, мабуть байдуже ставився до своєї рідної мови й радше волів чужу. Щоб дорівняти культурним народам варвари ладні покинути усе народне минуле, свої обичаї та народні звичаї. І свою мову вони схиляються вважати за якусь нижчу від інших. Отак воно було й з Святополком.

Німецьке та латинське духовництво, запроваджуючи латинську мову до Служби Божої, нею розмовляло, надавало їй престижу цивілізації, успадкованої від римської старовини. Цією мовою розмовляли могутні князі, Святополкові суперники. Чи ж можна дивуватися, що він її волів радше, ніж мову, яку допіру тільки запроваджувалося, мову, яку зневажали всі, хто претендував репрезентувати справжню цивілізацію й істинну релігію...»¹.

Святополк не прийняв Горазда за Методієвого наступника. З боку ж Вішинга посипалися нові доноси до Риму проти Методіївих учнів за «проповідування еретичної науки». На папському престолі сидів тоді Степан V, що вислав на Моравію трьох Легатів, щоб на місці розглянули всю справу. Вислідом цього була заборона відправляти слов'янською мовою, а можна було лише пояснювати св. Євангелію. Самого ж Горазда папа, в своїх інструкціях Легатам, закликав на оправдання своєї правочинності до Риму.

Лист папи Степана V до Святополка та інструкції для Легатів є справою гарячої дискусії істориків через висловлені в них суперечності, а головню через незгідність їх змісту із змістом листів папи Івана VIII. Знаємо, що папа Іван VIII, переконавшись особисто в розмові з Методієм, потвердив усі його права й привілеї, які він одержав був від Адріяна II. Тим часом у згаданому листі до князя й інструкціях Легатам говориться, що папа Іван VIII заборонив св. Методієві відправляти словянською мовою та що він, будучи в Римі, клятвою перед гробом св. Петра зобов'язався цього додержати. Все це є неправдою.

Більшість учених гадають, що Вішинг послужився фальсифікаціями листів папи Івана VIII, щоб перехилити на свою сторону думку папи Степана V. Напр. Лапотр гадає, що, в часі трагічної смерті папи Івана VIII, його суперники забрали цілий його архів, де були також його листи. Їх і до сьогодні не віднайдено. Знайшлися натомість копії деяких листів, що їх опублікував Британський музей щойно в XIX ст. Вішинг, на думку Лапотра, знав про крадіж листів папи Івана VIII, тому сфабрикував нові, які допомогли йому переконати папу Степана V та до решти скомпромітувати св. Методія і його учнів в очах папи.

І так інтрига Вішинга увінчалася успіхом. «Житіє Климента», учня св. Кирила², каже, що Вішинг суспендував Горазда, закидаючи йому ересь (філіокве) та намагання викликати в Церкві бунт. Князь Святополк підтримав Вішинга. В тому ж «Житті Климента» оповідається, що він, не визнаючись на церковних догмах закликав слов'янських і латинських священиків явитися до нього та хто з них перший зло-

¹ Лавров, вищезгаданий твір, стор. 82.

² Vita S. Clementis, in Migne, P. G., vol. 126, col. 1217.

жить присягу, що його віра правдива, тому віддасть усі церкви в опіку³. Вже так було підготовано, що перші явилися німецькі священники з Вішінгом.

Зачалося переслідування слов'янських священників: одних мучено, другим нищено доми, інших голими волочено по тернях. Молодих і здорових священників і дияконів продавано Жидам у неволю як еретиків⁴. Деякі з них попали у Венецію, а звідти їх викупив імператор Василь Македонець, а лише деякі пішли у Болгарію. Горазда, Климента, Лаврентія, Наума, Ангелярія, заковано в кайдани. Князь наказав завести їх над Дунай та там пустити на всі чотири вітри⁵.

Польський історик Вацлав Мацейовскі в своїй праці⁶ обговорює вістку Чеської Хроніки Гаека⁷, яка під роком 894 подає, що чеський князь Боживой, польський Земовіт та руський Богарин, їздили на двір моравського князя Святополка. Мацейовскі та Оссолінскі думають, що Святополк впливав на тих князів у справі прийняття християнства. Що ці князі могли там бути — це можливе, але щоб Святополк впливав на них у справі прийняття Методієвого християнства, як думають згадані автори, треба сумніватися, бо Святополк знищив його в себе.

Іншою причиною, що довела Моравську Архиепархію до упадку, була її організація та завідування церковним майном. Франки-Німці у завідуванні церковним майном користувалися т. зв. франконським правом, на підставі якого цісар, князь чи можновладець, що побудував якусь церкву, мав вплив не лише на обсаду її духовника, але й тягнув з неї матеріяльні користі. Таке явище не було знане в Східній Церкві, де сама церква заряджувала своїм майном, без огляду на те, хто був її жертводавцем. Св. Методій, річ ясна, протривався франконським звичаям, і це його довело до конфлікту з князем і боярами так, що він навіть мусів тікати до Паннонії. Та його поворот вимушений волею народу, не поправив цього стану. Ми бачимо, що князь просилає до папи Івана VIII свого латинського кандидата Вішінга та просить дозволу на відправу латинської св. Літургії.

Найважливішою, мабуть, і безпосередньою причиною упадку Моравської Архиепархії був спір за юрисдикцію над слов'янською Каринтією. Німці ніколи не погодилися з тим, щоб ця слов'янська земля була відірвана з-під їх юрисдикції. З того часу залишилася невеличка пам'ятка анонімого автора п. з. «Про навернення Баварії і Каринтії». Там говориться про християнізацію Каринтії в часах Карла Великого,

³ Той самий твір, глава 10.

⁴ Той самий твір, глава 11.

⁵ Той самий твір, глава 13.

⁶ Maciejowski W., *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie słowian*, t. I. Спб. і Мінськ 1839.

⁷ Hajek V., *Kronica česká*, vyd. V. Flajšhans, I—IV, Praha 1913—1933.

85 літ перед спором, каже автор, і Каринтія завжди підлягала юрисдикції Зальцбурзького архієпископа, аж доки не з'явився якийсь Методій філософ, що видумав нову доктрину та намагався цю провінцію перебрати під свою юрисдикцію⁸.

Пригадуємо собі листа папи Івана VIII, де він обіцяє Святополкові висвятити ще іншого кандидата на єпископа, щоб «Моравська Церква, маючи архієпископа і двох єпископів-суфраганів могла в міру потреби засновувати й інші єпископства»⁹. 899 р. папа Іван IX святить для Моравії окремого архієпископа і двох суфраганів. Римський престіл по папі Іванові VIII займали: Марін I, Адріян III, Степан V, Формоз, Боніфат VI, Степан VI, Роман і Теодор II, по якому прийшов Іван IX (898—900). Чи попередники папи Івана IX святити ще яких єпископів для Моравії, це питання цікавить дослідників. У Ватиканських джерелах не залишилося про це прямих згадок. З другого боку, залишилися згадки, як згодом побачимо, що на території Моравської Архiepархії, до її повного розгрому, було сім єпископств. Отож постає можливість, що св. Методій, користаючи із звичаю Східної Церкви, як Архiepіскоп-Митрополит міг висвятити більше єпископів для своєї розлогої Архiepархії. В «Житії» Методія згадується про таких єпископів: Горазда, його наступника, Климента, пізнішого архієпископа Охриди в Болгарії, Ангелярія, Наума, Саву, якщо ж дочислимо ще св. Методія і Вішінга, то матимемо число 7.

Таке припущення потверджує цікава згадка в т. зв. Болгарському Синодику, що був складений на Синоді в Тирнаві 1211 р. Там на першому місці поставлено св. Кирила, як єпископа, на другому — св. Методія, архієпископа мораво-паннонського, а також названо єпископами його учнів, Климента, єпископа Великої Морави, Саву, Горазда й Наума. Дрінов думає, що Климент вже в Моравії був єпископом, слова Синодика «Климент Великскій», означають «Велика» (Моравія), бо в Болгарії жадної Веліци чи Беліци не було.

Залишилися деякі листи німецьких єпископів до папи Івана IX, де говориться про Моравську Митрополію, але, на жаль, нема там згадки про св. Методія, його наступника Горазда та інших єпископів.

В одному листі архієпископа Моґунції Гаттона, підписаному також його суфраганам, до папи Івана IX, з приводу смерті баварського князя Арнульфа та вступлення на трон Людвика, говориться про бунт моравського народу проти франконської зверхности. «Цей нарід, вони пишуть, є гордий і всюди вихваляється своєю Митрополією, якої властиво ніколи не було. Морави це немов погани, бо укла-

⁸ De conversione Bojariorum et Carantanorum. In Assemani, op. cit., vol. III, pag. 121 (гл. ч. LVI).

⁹ Joannes PP. VIII, Ep. ad Sfantopulchum, in Ginzel, op. cit., pag. 59 sq. — Erben, Regesta Bohemiae, vol. I, pag. 17 sq. — Bartolini D., op. cit., pag. 131—139.

дають з поганями союзи та приносять християнству неславу. Доносимо тобі про те, Найвищому Пастиреві Церкви, якого смутять усі негідні чини його членів. Це не видумка, а щира правда, про яку свідчать святі єпископи, знані з славних подвигів. Просимо зробити щось у тій справі, бо Морави чваняться, що вони з папського дозволу й благословення одержали свою Митрополію та відкидають усіх посла-них єпископів. Таке поступовання може довести до проливу крові, бо, коли папське упімнення нічого не вдіє, тоді франконські князі готові змусити силою цей нарід прийняти єпископів. Баварські єпископи й миряни не є гірші від інших, як у церковних так у світських справах¹⁰».

Отже цей лист говорить про свого роду ієрархічну порожнечу на Моравії, що витворилася там по прогнанню Методієвих єпископів. Він був також протестом проти висвячення нового архієпископа Івана і двох інших єпископів для Моравії. Отже, папа Іван IX хотів за всяку ціну вдержати цю церковну провінцію при житті. За цього папи відбувся Синод у Равенні, на якому скинено Арнульфа з цісаря, як «варвара», а цісарську корону віддано Ламбертові, тому бачимо натяк німецьких єпископів, що вони не є нічим гірші від інших.

Другого, більш характеристичного листа написали до того ж папи: архієпископ Дітмар з Зальцбургу, Вальдо з Фрізінгу, Архенпальд, єпископ Евстатенський, Татто з Регенсбургу, Рішард з Пассау та цілий клир Баварії.

«Пишемо в справі єдності і згоди, кажуть підписані. Ось прибули від вас у слов'янську землю архієпископ Іван Лерат «a latere», та єпископи Венедикт і Данило. Моравія була підлегла нашим королям та нашому народові, разом з усіма мешканцями в справах церкви і справах державних. Стверджуємо, що єпископ Пассау завжди виконував там церковну юрисдикцію. Наші князі стягали там данину, але диявол вступив в серця морав'ян і вони виступили проти нас військовою та не слухають ні єпископа, ні проповідників. З тої причини нам сталася велика кривда, — пишуть далі єпископи, — і дивуємося, що Апостольська Столиця може терпіти таку схизму, бо ж нечувана річ, щоб одне єпископство могло бути поділене на п'ять. Усі ті єпископи прийшли у вашому імені, ординовані без відома єпископа (Пассау — І. Н.). Ваш попередник папа Іван VIII переніс Вішінґа до Пассау. Морав'яни обвинувачують нас у ширенні незгоди, а це не є правдою, це вони самі роблять, бо вони ще донедавна були поганями. Ми завжди підтримуємо силу Римського цісарства, а вони його послаблюють. Наш король з усіма князями бажає миру і згоди, та віддає себе під вашу батьківську опіку»¹¹.

¹⁰ Assemani, *op. cit.*, vol. III, pag. 123 (гл. ч. LVII).

¹¹ Assemani, *op. cit.*, vol. III, pag. 126 (гл. ч. LVIII).

І цей лист не згадує про св. Методія, але лише про перенесення Вішінга до Пассау, якого б мав перенести туди папа Іван VIII, що помер трагічно 882 р., отже, на три роки перед смертю св. Методія. А це, як вже знаємо, не є згідне з правдою, бо всі слов'янські джерела згадують про його перебування в Моравії вже по смерті Методія. З листа виходить, що з хвилиною перенесення Вішінга Моравська Церква перестала існувати в очах Німців. Та Рим думав інакше. Папа висвятив архієпископа і двох суфраганів, не питаючи пассавського єпископа, бо хотів вдержати цю Митрополію незалежною від Німців. Спосіб і тон цього листа свідчить, що німецький «Дранг нах Остен» вже був тоді в повній силі. Серед таких приготувань Німців перебрати Моравську Митрополію під юрисдикцію єпископа Пассау, прийшов новий удар на цю молоду провінцію Вселенської Церкви.

Дике плем'я Гунів (предки сьогоднішніх Мадярів) наїхало на Моравію в 902—4 рр. Під їх ударом моравська держава впала. Її поділено на поодинокі удільні князівства, що мали платити Гунам данину.

*
* *

Цісар Оттон I переміг Гунів під Лехфельдом 955 р., і вони осіли на степах-пуштах колишньої слов'янської Паннонії, виперши звідти Слов'ян. Хронограф Кедрен каже, що вже 950 р. два гунські князі, Буцу і Гіляс, християлися в Константинополі. Князь Гейза одружився з дочкою Гіляса та став ширити візантійське християнство між гунами. Працювали там також і латинські місіонери, головно Вольфганг з Айнзідельну, що 972 р. став єпископом Регенсбургу, як про це оповідає його життєписець Отлон.

Та найбільше зацікавленим місією між Мадярами був Пілігрим, єпископ Пассау, що писав до папи Венедикта VII листа, де заторкував справу Моравської Митрополії.

Найголовнішою метою того листа єпископа Пілігрима до папи Венедикта VII (974—983) була його просьба піднести пассавське єпископство до ряду митрополій. Пілігрим просить папу надіслати йому «Палліюм», тобто митрополичу відзнаку. Таку свою просьбу він узаasadнює правами, що їх колись мала його єпархія. І тепер, каже він, мадярський і слов'янські народи дозріли вже до прийняття віри. Жниво велике, але робітників мало. Він просить папу висвятити на ті терени єпископів, або доручити йому це зробити, бо на тих теренах було колись аж сім єпископських престолів, що належали до єпископа Пассау¹².

Цей лист для нас є важний тим, що потверджує існування сімох єпископств на теренах колишньої Моравії. Нема ніде згадки про засну-

¹² Conc. Labb., vol. XI, Venetiis 1730, pag. 958 (S. T. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*) (гл. ч. LIX).

вання єпископств на тих теренах в часі св. Методія, а присутність візантійських місіонерів у X ст. вказувала б, що християнство в тих сторонах було чимсь новим. Нема сумніву, що там були християнські громади, основані св. Методієм чи його учнями, бо «Житіє» говорить, що князь Коцель віддав п'ятдесят хлопців Методієві в науку, але під час наїзду Гунів християнство було знищене так, що мадярські князі їздили хреститися до Константинополя.

Збереглася відповідь папи Венедикта VII Пілігримові, властиво її фрагмент, де папа задовольняє його просьбу та підносить Пассавське єпископство до ступеня митрополії. З огляду на те, що в цій відповіді-буллі нема дати й кінця з підписом папи, деякі історики мають застереження до її автентичности. Їх у першій мірі цікавить усталення дати заснування Пассавського архієпископства. Для нас вона цікава тим, що походить з кінця X ст. та вже тоді була знана анналістам. В ній щераз стверджується існування сімох єпископств на території Моравської митрополії св. Методія¹³.

*
* *
*

Празький анналіст Косма, оповідаючи про заснування єпископств в Празі, описує подорож княжни Млади-Марії до папи Івана XIII (965—972) в справі дозволу на заснування монастиря Венедиктинок у Празі. Через неї папа передав листа до князя Болеслава II, в якому не лише дозволяє на заснування монастиря, але й засновує перше празьке єпископство, яке мало бути підпорядковане Митрополії в Магденбургу, що її папа зробив осередком місії для навертання слов'янських, поганських племен. У своєму листі папа Іван XIII катедральною церквою в Празі визначає церкву св. Віта й Вячеслава, а церкву св. Юрія приділяє черницям. Млада-Марія була призначена папою на першу ігуменю цього монастиря¹⁴.

З папського листа виходить, що він, засновуючи перше Празьке єпископство, ставить князеві Болеславові одну важну умовину, він каже: щоб кандидатом на єпископа був священик латинського обряду, а не слов'янського, як це є в Болгарії та Русі.

Цей зворот-умовина в папському листі стає для нас цікавою несподіванкою. Поперше, він стверджує, що на теренах чеського князівства, майже сто літ по смерті св. Методія, було ще слов'янське духовництво. Отже, Німці не могли ще його знищити.

Подруге, лист папи Івана XIII стверджує, що слов'янський обряд і звичаї, zaloжені св. Братами з Солуня, вже в другій

¹³ Conc. Labb., vol. XI, pag. 960 sq. (гл. ч. LX).

¹⁴ Cosmas, *Chronicon*, lib. I, cap. 22, in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, Berlin 1923. Nova Series, II, pag. 44 (гл. ч. LXI).

половині X ст. був називаний також руським обрядом, чи сектою. Взявши під увагу, що празьке єпископство було засноване між роками 967—972, то таке папське офіційне ствердження доводить безсумнівно, що на Україні ще двадцять літ до хрищення св. Володимира був сильно закоріненний слов'янський обряд св. Кирила і Методія.

Ми вже згадали в попередніх розділах, що християнство за св. Методія ширилося на всіх територіях, які належали до Моравської держави, а що землі т. зв. Білої Хорватії, сьгоднішньої Галичини, належали в тому часі до тієї держави, тому й на наших землях воно поширилося. Ця можливість стає більше правдоподібною, коли зважимо, що ті землі лежали дуже близько від самого центру Моравської Митрополії, Велеграду.

Не є виключене, що заснування Мукачівської єпархії сягає в часи св. Методія, як про це говорить стара наша церковна традиція, напр. Петров у своїй праці п. з. «Древнійшия грамоти по історії Карпаторусской Церкви і ієрархії» каже:

... «Так в Шематизмі Мукачівської єпархії була передрукована „Коротка історична розвідка про Мукачівську єпархію“, що її первісно видав Шематизм 1878 р. В ній читаємо: Мукачівська єпархія є найстаршою в Паннонії і була заснована там ще до приходу Мадярів...»¹⁵

Ягіч, говорячи про кирилівську частину т. зв. Реймської Євангелії, каже, що воно було написане на Закарпатській Русі. Щодо глаголицьких, Київських і Празьких листків, то вони походять з західньо-українських земель, куди, на думку Ягіча, прийшло християнство з Києва. Дуже можливо, що і частина Реймської Євангелії могла також постати в Галичині або на Закарпатті, що були між собою в дуже тісних взаєминах.

З огляду на те, що Реймська Євангелія є найстаршим глаголицьким пам'ятником, спинимось над ним дещо докладніше. Історія Реймської Євангелії є дуже цікава і нею недавно зайнявся вчений Петро Курінний¹⁶, що використав мало знану досі брошуру-рапорт Ястшембського п. з. «Notice sur le Manuscript de la bibliotheque de Reims connu sous le nom de texte du sacre»¹⁷.

Ця брошура-рапорт, написана для французького Міністерства Освіти, подає дані про походження Реймської Євангелії. На думку Курінного, автор пішов за царгородською легендою про походження манускрипту Євангелії, не використавши літератури про св. Прокопа.

¹⁵ Петровъ А., *Древнійшия грамоты по истории карпато-русской Церкви и иерархии 1391—1498 г.*, Прага 1930.

¹⁶ Курінний П., *Реймська Євангелія — найдавніша пам'ятка письма Київської Русі*, Регенсбург 1946.

¹⁷ Ed. par J. L. Corvin de Jastrzembksi, Roma 1839.

В соборі в Реймсі з 1554 р. була Євангелія, на яку присягали французькі королі при вступі на трон. Вона має 47 листків, з яких 45 записаних з обох боків, а два останні — без письма. Вона складається з двох рукописів: перший, написаний кириличним письмом, має 16 листків і містить читання з Нового Заповіту на неділі, за слов'янським обрядом. Орнамент візантійський з IX—X ст. Другий рукопис, від 17 листка, писаний глаголицьким письмом, містить читання з Нового Заповіту за римокатолицьким обрядом (від квітної неділі аж до Благовіщення). На глаголицькому тексті є напис у французькій мові такого змісту:

«Року Божого 1395. Ця Євангелія і послання написані у слов'янській мові. Вони мають співатися впродовж року в час, коли відбувається Архирейська Служба. Щодо другої частини цієї книжки, то вона відповідає обрядові руському. Вона написана власною рукою св. Прокопа, ігумена, і цей руський текст був подарований покійним Карлом IV, імператором Римської імперії, на честь цього монастиря і на вшанування св. Єроніма та св. Прокопа. Боже, дай йому вічний спокій. Амінь».

Папа Климент VI, на просьбу Карла IV, до якого належала Чехія, дозволив заснувати в Чехії монастир св. Венедикта. Сюди Карло подарував рукопис св. Прокопа¹⁸.

Курінний гадає, що глаголицька частина постала щойно 1395 р. Виникає питання: Кому і нащо? Тоді в Чехії вже не уживано глаголицького, ані кириличного письма. Тут, радніше, треба б прийняти думку Ягіча, що глаголицька частина була написана в добі св. Methodia або на Закарпатті, або в Галичині, котримсь з його духовних. Щодо укладу Євангельських чтеній за римо-католицьком уставом, то це потвержує, на нашу думку, факт, що св. Methodii служив у Моравії римо-католицьку св. Літургію, перекладену на слов'янську мову. Цей факт потверджувався б ще й тим, що жодний з німецьких духовних у своїх доносах до Апостольської Столиці не видвигнув проти Methodia закиду, немов би то він служив якусь іншу від латинської Літургію. Натомість на Русі-Україні був уживаний переклад грецької св. Літургії. Не виключене, що через впливи з Моравії, в деяких околицях Галицької землі міг бути уживаний текст римо-католицької св. Літургії, як думає Ягіч.

Хто був св. Prokop, якого пам'ять шанує і наш нарід, бо його іменем називає дуже часто свої діти при хрищенні? Крім того, його пам'ять поминається в Отпусті нашого «Чину Вінчання» зараз по іменах св. Константина й Олени¹⁹.

¹⁸ Карло IV помер 1379 р.

¹⁹ Порівняй, напр., римське видання Требника з 1946 р., стор. 111—112.

Енциклопедія Гофмана (стор. 491) подає: «Прокіп, св. Абат монастиря в Сазаві, уродився в Х о т а у н а , в Богемії. Помер 25. III. 1053 р. В одному (угорському?) василіянському монастирі (Візіград) вихований і висвячений на священика. За звичаєм східньо-слов'янським оженився і повернувся назад до Сазавської долини, де року 1032 з допомогою Герцога Ульриха (Ондриха з українських літописів — П. К.) збудував церкву й монастир, де й був абатом.

Своїх монахів виховував на уставі св. Венедикта, служив одначе римо-католицьку Літургію старо-слов'янською мовою. 4. VII. 1204 канонізований. Року 1588 мощі перенесені до церкви Всіх Святих княжого замку у Празі, святкування 4. VII. в Чехії та Моравії, як місцевого патрона після св. Вацлава. В час його канонізації була складена його біографія, що є легендарно прикрашена історією заснування монастиря»²⁰.

Ястршембський гадає, що св. Прокіп був свячений 1009 р. Де? «Житіє» каже, що у монастирі у Візіграді. Курінний слушно доводить²¹, що йде тут мова про український Вишеград, бо на жодній старій мапі Чехії, Моравії чи Паннонії такого місця нема. Також Константин Порфірородний, згадуючи про християнство Моравії, нічого не згадує про таку місцевість.

Йдучи за Карамзіном, Курінний робить помилковий висновок, що по буллі папи Івана XIII (968) по кирилиці не залишилося в Чехії та Моравії ані сліду. Є певне, що сазавські монахи плекали його аж до кінця XI ст., до їх прогнання на Закарпаття. Булла папи Івана XIII не мала жодного безпосереднього зв'язку з нищенням слов'янського письма, а відносилася до заснування монастиря Венедиктинок і Празького єпископства. Доручення папи князеві Болеславу II «підняти кандидата на єпископа, щоб знав латинську мову» дає підставу думати, що там мусіло бути ще багато слов'янських священиків, що її не знали. Чехія й Моравія в тому часі і аж до прогнання монахів з Сазави були дво-літургічними.

Зацитована Енциклопедія згадує, що св. Прокіп служив римо-католицьку Літургію. З того не можна висновувати, як це робить Курінний, що св. Прокіп змінив обряд, бо на Моравії св. Методій уживав цю Літургію, перекладену на слов'янську мову.

Дуже цікаве твердження Курінного, що вже при кінці X ст., у Вишеграді, улюбленому місті св. Володимира, був монастир, де виховувалися слов'янські священики, і що свідoctва Ніконівського літопису і Степенної книги про виїзд Київського митрополита з 6-ома єпископами «Фотія патріярха» (анахронічна вставка) з Добринєю і Настасом до Новгороду, — треба прийняти як дуже правдоподібне. Це потвер-

²⁰ Курінний П., вищезгаданий твір.

²¹ Той самий твір, стор. 19.

джувало б, що Вишеград був сильним релігійним осередком значно старшого походження, де віддавна виховувалися такі священики. Не виключене, що й св. Прокіп, свячений 1009 р., вийшов з тієї школи, тим більше, що його «Житіє» подає Хатаун (український Хотів, біля Києва) як місце його народження.

Такі твердження покриваються з думкою Ягіча, що християнство ширилося з Києва і на західньо-українські та закарпатські землі. Як дісталася Євангелія св. Прокопа до Реймсу? За переказом, першим королем, що присягав на цю Євангелію був Філіпп I, син Генрика й Анни, дочки Ярослава Мудрого. Можна думати, що Анна привезла її з Києва по шлюбі з Генриком 1048 р. Курінний гадає, що св. Прокіп написав цю Євангелію між роками 1009 і 1018 і, що вона є найстаршою писаною пам'яткою українського письменства.

Коли зважити, що від часу хрищення св. Володимира 988—89 до свячення св. Прокопа в 1009 р. минуло заледве двадцять літ, то виховання людей його мірки мусіло відбуватися в школі, що існувала вже здавна, цілі десятки літ до св. Володимира. І цей факт є одним з численних слідів про існування сильного Кирило-Методіївського християнства на Русі-Україні, що розходилося повільно по всіх частинах нашої батьківщини, будучи в сталому зв'язку з Моравською митрополією. Наглядним доказом таких тісних зв'язків обох Церков є особа св. Прокопія.

Цей зв'язок ставав ще тіснішим, коли існувала вже Мукачівська єпархія, що була одною з суфраганій Моравської митрополії св. Методія, як про це говориться в «Меморіялі Колларя» від 1749 р. п. з.: «*Humillimum pro memoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae*».

В. Гаджега в праці п. з «Перша спроба історії гр.-кат. Мукачівської єпархії»²² висуває припущення, що християнство на Закарпатті було вже знане ще перед приходом св. Методія. Св. Кирило і Методій перші поширили християнство в Києві, а згодом, перейшли на Моравію, закріпили його на нашому Закарпатті, й тоді було засноване Мукачівське єпископство.

Подібно Базилович, у праці п. н. «Коротка записка про фундацію Т. Коріятовича» (1799—1804), гадає, що Мукачівську єпархію заснував св. Методій, ще до приходу Мадярів²³.

Також Лучкай в «Історії Карпато-Русів», Дулишкович в «Історическая черти Угро-русских» та Мезарош в «Магиар-оршари орошок

²² Науковий Збірник, Ужгород за рік 1922 и 1923.

²³ Basilovits J., *Brevis notitia fundationis... Theodori Koriatovits... Cassoviae* 1799, vol. I.

тиртенете», стоять на становищі, що Мукачівська єпархія була заснована ще до приходу Мадярів²⁴.

Подібну думку заступає Михайло Грушевський, кажучи, що на Закарпатті закоренилося християнство в часах св. Кирила і Методія.

Голубинський в «Истории Русской Церкви»²⁵ каже, що рівноапостольний Володимир спроваджував з Закарпаття слов'янських священиків.

Отож з наведених думок постає правдоподібність, що першим єпископством на західно-українських землях, заснованим в часах св. Методія, було Мукачівське. Воно було одною з Методієвих суфраганій, що видержала напір німецьких місіонерів і куди втікали слов'янські священики з переслідуваних земель. Відомо, що туди скрилися також прогнані монахи з Сазавського монастиря.

* * *

Наступником першого єпископа Праги Дітмара був Адалберт-Войтих, якому цісар Оттон I надав хартію-декрет, потверджену папою Венедиктом VI. В цьому декреті визначувалося докладно границі Празького єпископства. З огляду на стародавність цього документу, подаємо вийняток, де говориться про наші землі, який знаходимо в анналіста Косми з Праги:

... «Tugast, quae tendit ad medium fluminis Chub, Zelza et Liuzena et Dasena Lutomerici, Lemuzi, usque ad medium silvam, quo Boemia limitatur. Deinde ad aquilonem hii sunt termini: Pasquanae, Chrovati et altera Chrovati. Zlazanae, Trebovanae, Bobranae, Dedosesi usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: BUG scilicet Ztir cum Cracova civitate provinciisque, cui Vag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus quae Cracova est. Unde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, cuius nomen est Tritri, dilatata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium cuius nomen est Vag et ad mediam silvam, cuius nomen est More, et eiusdem monuit eadem Parochia tendit qua Bavaria limitatur...»²⁶.

На підставі цього декрету-хартії Оттона I, потвердженої папою Венедиктом VI, празький єпископ Яромир-Гебгардт (1068—1089) одержав 29 квітня 1086 р. другий декрет, що потверджував оці границі

²⁴ *Historia Carpatho-Ruthenorum* (рукопис); Дулишкович I, *Историческія черти Угро-русскихъ*, Ужгород 1874—1877, 3 томи. Mézáros, *A Magyar-orszagi oroszok története*, Pest 1850.

²⁵ Голубинский Е., *История Русской Церкви*, т. I, ч. 1, стор. 166—68.

²⁶ Cosmas, *Chronicon*, II, pag. 137, in *Mon. Germ. Historica, Scriptores*, Series Nova, II, Berlin 1923.

Празького єпископства, визначені в першому декреті, оповідає анналіст Косма з Праги.

В дійсності, цей декрет визначає границі Моравської Архиепархії, крім земель Долішньої Паннонії, що по розвалі моравської держави перейшли під володіння чеської династії Перемишлідів. Землі т. зв. Білої Хорватії, західньої і східньої Галичини разом з Краковом, входили також у склад моравської держави Ростислава-Святополка. Тому, що Митрополія св. Методія простягалася на всі території Моравської держави, тому в декреті згадується всі ці землі. На західньо-українських землях, по катастрофі Митрополії св. Методія, стали схрещуватися релігійні впливи так, як це було на Моравії в часах св. Методія. Видно, що вплив грецько-слов'янський, що йшов з Києва, та сильне прив'язання українського народу до слов'янського обряду св. Братів з Солуня були такі великі, що навіть дуже сильний напір західнього впливу не міг на наших землях нічого зробити. Русь-Україна на всіх своїх територіях кріпко держалася раз прийнятого обряду, мимо того, що, як виходить з декрету-хартії, західньо-українські землі бодай номінально належали до юрисдикції Празького єпископства.

Цісар Генрик IV на Синоді в Могунції 1086 р. надав привілей єпископству в Празі, що його записав Косма, який каже, що «ab initio» до нього належали Чехи і Морава. Це місце в Косми звучить:

«...Pragensis episcopatus, qui ab initio per totum Boemiae et Moraviae ducatum unus et integer constitutus...»²⁷

Цікаво, що про цей декрет-хартію згадує також Ламберт з Кведлінбургу²⁸ при описі засідання німецького Райхстагу під час Великодня 973 р., де, як він пише, були також послы руського князя Ярополка, що прислухувалися нарадам як гості.

Треба згадати, що цей декрет-хартія був і ще подекуди є сьогодні темою дискусій дослідників старовини. Деякі з них ставили під сумнів його автентичність (Малецькі, Левіцькі, Потканські, всі поляки). Та вчені такої мірки як Ваттенбах, Дворнік та інші, визнають його автентичним. Його автентичність заперечували ті, що були зацікавлені границями Празького єпископства. Для нас цей документ є цікавий тим, що стверджує безсумнівно приналежність земель т. зв. Білої Хорватії (східньої і західньої Галичини) до Моравської держави, а тим самим до Митрополії св. Методія, яка простягалася на всі краї тієї держави.

²⁷ Cosmas, *Chronicon*, lib. II, cap. 37, in *Mon. Germ. Hist.*, Series Nova, II, Berlin 1923. — Pertz, in *M. G. H. SS.* IX, 92 — Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, pag. 145; Hefele, *Konziliengeschichte*, vol. V, pag. 186, Freiburg 1879; А. В. Флоровский, *Чехи и восточные славяне*, I, 5, 31—32, 34, 38, 168—170, Прага 1935. Документ Косми, стор. 29—31.

²⁸ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, vol. III, pag. 63. Ed. G. H. Pertz.

Потвердження приналежності Кракова до Чехії (між рр. 965—999) знаходимо в Ібрагіма Ібн-Якуба, еспанського жида, що подорожував тоді між слов'янами²⁹.

Потвердження приналежності наших західніх земель до тієї держави знаходимо також у Фулденських анналах³⁰. Це частинно потверджує також «Житіє» св. Методія та Константин Порфірородний. Звичайно приймається, що галицькі удільні князівства злучилися добровільно з моравською державою Ростислава-Святополка, відчуваючи племінний зв'язок, бо, як відомо, інший княжий рід в Чехії, Славники, виводив свій початок з земель Білої Хорватії та довгі роки був завзятим суперником Перемишлідів, аж доки ці останні за князя Болеслава II, не вирізали поголовно всіх представників роду Славників.

По наїзді Гунів-Мадярів на моравську державу, галицькі удільні князівства жили самостійним життям та в повній згоді з моравським васальним князем Мойміром II, наступником Святополка. Константин Порфірородний також каже, що галицькі князівства жили у згоді з Мойміром II, та він називає їх підданими цісаря Оттона I. Він помиляється, називаючи їх такими, бо жодного потвердження про те не знаходимо в німецьких анналах, які напевно були б це занотували. Це, мабуть, його натяк на великі пляни Оттона I в ділі об'єднання всіх Слов'ян в «Святому Римському цісарстві», про які він мріяв і намагався здійснити ціле своє життя. Факт, що руські послы були гостями німецького Райхстагу, свідчив би про намагання Оттона I втягнути і Русь-Україну в свої пляни.

На всякий випадок, від нападу Мадярів на Моравію 902—904 р., аж до битви під Лехфельдом 955, в якій Німці зломали їх силу та примусили осісти на паннонських пуштах, в джерелах не знаходимо прямої вістки про будь-яку чужу зверхність над Галицькими землями, крім вищезгаданої записки Константина Порфірородного, яка не має потвердження в інших джерелах. Щойно коло половини X ст. за ті землі починається спір між Чехами й Поляками, що в першій мірі вівся за західню частину тих земель. Чехи й Польща спорили за Краків, що тоді належав до Чехів. Щойно пізніше Польща, опанувавши Краків, звернулася в сторону т. зв. Червенських міст, які тяглися до Києва. Наш літописець описує, що Володимир Великий зайняв Червенські міста³¹. Цікаво, що літописець не згадує про будь-які військові кроки чи акції Володимира Великого при зайнятті тих міст. З цього можемо здогадуватися, що галицькі удільні князі могли його самі сюди

²⁹ Аль-Бекрі, *Подорожі і краї*, переклад на польську мову Володислава Лебінського, вид. в «*Tow. Przyjaciół Nauki*», т. 15 (1887).

³⁰ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, I, pag. 380.

³¹ Лихачев, *Пов. Вр. Л.*, I, стор. 58, під роком 981.

запросити, щоб через прилучення своїх земель до могутньої тоді Київської Держави забезпечити себе від Поляків, Чехів чи Мадярів.

Зрозуміла річ, що в періоді вільного життя Галицьких земель аж до їх злуки з київським материком, започатковане св. Методієм християнство розвивалося далі, перебуваючи в тісних зв'язках з Моравською, а згодом і Чеською Церквами. Ці живі зв'язки існували аж до прогнання останнього монаха з Сазавського монастиря, який був осередком слов'янського обряду і письменства між західними Слов'янами. Аж по відібранню цього монастиря, монахи перенеслися на Закарпаття, що було густо заселене українцями, яких жадна сила в світі не могла вже примусити покинути свій обряд і прийняти якийсь інший. Упродовж століть Мадярам вдалося, щоправда, у найдалі висунених на захід смугах змадяризувати українське населення, але обряд там остався такий самий і досьгодні.

Залишився цікавий документ в наддунайському порті Рафельштетен, де накладувано мито на товари, привожені з Австрії й Баварії. Є там окрема тарифа на товари, привожені з «Ругії», як тоді Німці називали Русь. З цього документу виходило б, що вже на початку X ст. товари, привожені з Шлеську і всіх Галицьких земель (з Краковом включно) підходили під назву «Ругія»³².

Деякі вчені, напр. Новотни, сумніваються, що Русь вже в такій ранній добі могла вести торгівлю такого великого розмаху. Дворнік гадає, що тут іде справа про Київську Русь. На доказ того, що Русь провадила вже тоді велику торгівлю, маємо свідоцтво хронографа Івана Каменіяти, який говорить про торгівлю наших предків, ще тоді, коли вони були знані під назвою Скити, ще заки їх знав світ під назвою «Рос»³³.

Отже, немає слушної причини сумніватися, що Русь вела широку торгівлю перед і по наїзді Мадярів на Моравію. Тим самим нема підстави сумніватися, що документ з Рафельштетену стосується також до Галицьких земель, які могли вести торгівлю Дністром та його допливами, що дуже догідні для легких кораблів, тим більше, що на Дністрі не було жодних природних перешкод, як на Дніпрі.

Цікаво також, що в Регенсбурзі, що був осередком торгівлі між Руссю і Німеччиною, була окрема організація, т. зв. Рузарії, як говорять про те: Гец в «Історії німецько-руської торгівлі»³⁴ та Василевський в «Давня торгівля Києва з Регенсбургом»³⁵.

³² Mon. Germ. Historica, Leges, II, pag. 250. — *Capitularia Regum Francorum*. — K. Schiffman, *Die Zollurkunde von Raffelstetten* (Mittel. d. Inst. für Österr. Geschichte, Bd. 37), 1917.

³³ Joannes Cameniata, *De excidio Tessalonicae*, nr. 6. In Migne, P. G., vol. 109, col. 534 (гл. ч. LXII).

³⁴ Cötze L. K., *Geschichte der deutsch-russischen Handelsbeziehungen*, pag. 540.

³⁵ Васильевскій В., *Древняя торговля Киева съ Регенсбургомъ*, в *Журналь Мин. Нар. Просвѣщенія*, Спб. 1888, стор. 121—150.

* * *

Досі, звичайно, приймалося, що по смерті св. Методія його слов'янські учні були прогнані з Моравії та повтікали до Болгарії, як говорить «Житіє Климента». І там, у часах царя Симеона, причинилися до розквіту Болгарської Церкви та слов'янського письменства. Та в тому ж «Житії» говориться, що Святополкові люди вивели лише деяких важніших учнів та «пустили їх на чотири сторони світу», а деяких продали Юдеям, до Венеції. Тут треба розуміти, що до Болгарії скрилися ті учні, що були з нею зв'язані чи то попередньою працею, чи то своїм походженням, але загальне духовенство остався таки в Моравії, бо в тому часі грамотні люди були дуже рідкі й тому цінилися дуже високо. Можна здогадуватися, що князь залишив їх на місцях, інакше ані в Моравії ані в Чехах не було б слов'янських духовних, яких там бачимо аж до відібрання Сазавського монастиря; інакше також не можна б зрозуміти сильного закріплення слов'янського обряду між нашим народом на Закарпатті. Без присутності духовних слов'янський обряд був би скоро загинув в тих частинах нашого краю, який, як думає Грушевський, посилав своїх духовних до Києва, за часів св. Володимира.

Нижче духовенство Моравської Митрополії могло втікати зі страху перед жорстокостями Мадярів, що наїхали на ці землі.

Вистачить поглянути на мапу моравської держави та переконалися, що Методієвим священикам було ближче й безпечніше втікати напр. до Кракова, Судомира, Перемишля та Галича, як відбувати далеку, небезпечну та дуже утяжливу дорогу до Болгарії, і то через території, зайняті ордами, перед якими вони втікали. Вони могли перенестися в інші провінції моравської держави, що безпосередно не були zagrożені Мадярами, де їх вірні прийняли з розкритими обіймами та дали всяку поміч і опіку. Взавши під увагу, що Методієве духівництво було жонате, треба виключити можливість його масової втечі до дуже далекої Болгарії при тогочасних комунікаційних середниках. Туди могли піти лише деякі визначніші, а головню уродженці Болгарії чи Македонії.

Дуже сильним, джерельним свідоцтвом того «ісходу» Методієвих учнів до Хорватії-Галичини є записка в Константина Порфірородного. В книжці «*De administrando Imperio*» при описі упадку Великоморавської держави, він пише так: «*Quae supererat dissipata multitudo confugit ad finitimas gentes Bulgaros, Chrobatos...*»³⁶.

³⁶ Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando Imperio*, cap. 2, 4. — Cfr. Migne, P. G., vol. 113, col. 162—163.

Отож Порфіроподний говорить про масову втечу християн до східних племен Болгарів і Хорватів (Галичина). Зрозуміло, що разом з християнами втікали їх духовні провідники, Методієві священики.

«... Незабаром по тому, як помер Методій, найкращі учні слов'янських першонавчителів, приневолені покинути Велику Мораву, попросували до границь болгарської держави. З визначного й чудово написаного грецькою мовою «Життя св. Климента» ми довідуємося, що він і призначений від Методія наступник на моравській катедрі Морав'янин Горазд, разом з Наумом, Савою, Ангелярієм та Лаврентієм бажали дістатися до Болгарії. Про Болгарію мріяли, сподіваючись, що Болгарія дасть їм притулок. Та, приневолені критися з своєю дорогою, вони не могли йти всі разом і, розлучившись, порозходилися кожен в інший бік, щоб більше країн сприйняло Євангелію». З них Климент з Наумом та Ангелярієм пішли до Дунаю та плотомтратвою поплили вниз. Про решту «Життя Климента» не згадує. Вони пішли в інші краї. Чи можна виключити близьку Галичину?

Наїзд Мадярів на Моравію майже зовсім перервав зв'язки південних Слов'ян з іншими Слов'янами. Це потверджує факт, що «Життя» св. Методія, написане одним з його учнів, не було вже знане ані в Болгарії ані в інших південних Слов'ян. На Русі-Україні воно було широко знане й читане так, що всі вісім його копій, що їх сьогодні маємо, збереглися на Русі. Натомість «Життя» св. Кирила, що було написане значно скорше, ще до приходу Мадярів, було знане і в нас і в південних Слов'ян. Постає можливість, що «Життя» св. Методія могло бути написане, незадовго по його смерті, одним з його учнів, що втікли перед Мадярами на Русь. Докладна аналіза його тексту доказує, що в ньому великий вплив української живої мови з великою домішкою галицького говору, головню з околиць сьгоднішнього Покуття, як про це вже писав найбільший знавець цього говору, Іван Франко. А. В. Горський гадав, що це «Життя» написане в країні, яка визнавала церковну залежність від Риму, але православній (себто слов'янського обряду), але в жодному випадку не на Моравії ані в Коцелевому краю³⁷.

Лавров думає, що воно було написане глаголицьким письмом, та в жодному випадку автор не був Болгарином, бо в цілому «Житті» не згадано ані один раз слова «Болгари, Болгарія».

Отож не є виключеним, що воно могло бути написане одним з Методієвих духовних, що перейшов з Моравії в Галичину та вважав себе вірним сином Католицької Церкви, як його першонавчителі св. Кирило і Методій. Галичина, як і всі українські землі в тому часі були

³⁷ Лавровъ, вищезгадуваний твір, стор. 161; підкреслення наші. Пор.: Флоровський А. В., цит. твір, I, стор. 7; Горській А. В., Життя свв. Кирила и Мефодия, Москва 1865.

православні, але не в такому розумінні, як деякі вчені розуміють це слово сьогодні, себто відірвані від зв'язку з Вселенською Церквою. Такий підхід до цієї справи є невірний і наскрізь фальшивий. Русь-Україна не була в тому часі цілком відгороджена від християн західного світу, бо маємо багато свідоцтв та історичних фактів, що говорять про живі зв'язки Руси-України з Заходом. ... «Зв'язки Руси з Італією залежали від кількох чинників, з яких Церква в Римі була найважливішим. Взаємини папів з Руссю зачалися вже в X ст. і продовжувалися, частинно за посередництвом Німеччини й Польщі, навіть по церковній схизмі 1054 р. В 1075 р., як ми бачили, Із'яслав апелював до Генрика IV. Він після рівночасно свого сина Ярополка до Риму в справі переговорів з папою. Треба зазначити, що дружиною Із'яслава була польська княжна Гертруда, дочка Мешка II; а дружиною Ярополка була німецька княжна Кунегунда з Орлямінде. Обидві ці жінки мусіли урядово стати членами греко-православної Церкви перед шлюбом та, мабуть, жодна не зірвала в серці з римським католицизмом. Правдоподібно під впливом і за її радою Із'яслав і його син звернулися до папи по допомогу. Ми бачили вже раніше, що князь Ярополк в імені батька і своєму присягнув на вірність папі та віддав Київське Руське князівство під опіку св. Петра»³⁸.

Отож Русь, навіть у другій половині XI ст., а не вже в X ст., не була ще герметично замкнена «православна країна», як дехто хотів би її такою бачити. Нас, передусім, вдаряє сердечний тон листа папи Григорія VII, в якому Із'яслава названо «королем Руси», себто його поставлено нарівні з володарями західного світу. Дивно, що такого титулу папа не вживає в своєму листі до польського князя Болеслава, до речі кажучи, написаного лише кілька днів скорше, як видно з дати написання листів.

Папа пише в листі, що Ярополк прийшов до Риму «поклонитися костям св. Петра» (*ad limina Apostolorum*) та з доручення свого батька віддав ціле Руське королівство під опіку його наступників. Папа зовсім не згадує, щоб це трапилось перший раз, а, навпаки, каже, що з послами висилає свого довіреного чоловіка, якого Із'яслав знав дуже добре особисто. Відомо, що папи приймали під покров св. Петра лише краї та володарів держав, що їх Церква була в злуці з Апостольським Престолом у Римі.

Наведені вгорі слова Вернадського про перехід католицьких наречених на «православну віру» при шлюбах з українськими князями не має свого потвердження в джерелах, бо бодай одна копія такої диспензи для католицьких наречених була б збереглася у Ватикансько-

³⁸ Vernadsky G., *Kievan Russia*, New Haven 1948. Текст виданий в *Documenta Pontificum Romanorum: historiam Ucrainae illustrantia*, vol. I, Romae 1953, pag. 5—6, nr. 1.

му архіві. Не лише Із'яслав і Ярополк були одружені з римо-католицькими княжними, але цілий ряд членів династії Рюриковичів, та ані в одному випадку Апостольська Столиця не уділила диспензи від мішаного віровизнання. Це свідчить, що Київську Церкву Апостольська Столиця вважала за частину Вселенської Церкви.

Для кращої ілюстрації сказаного, наведемо випадки подруж князів династії Рюриковичів з членами римо-католицьких династій Заходу в часі від Володимира Великого до Володимира Мономаха.

Володимирові діти:

Святополк був одружений з дочкою Болеслава Хороброго; Ярослав Мудрий мав за дружину шведську княжну Ингегерус; дочка Премислава вийшла заміж за Володислава Лисого, угорського короля; дочка Марія була жінкою польського короля Казимира I.

Ярославові діти:

Із'яслав був одружений з сестрою короля Казимира I; Ігор — з Кунегундою, дочкою Оттона з Майсену; Святослав — з Одою, близькою кривною цісаря Генрика IV; Єлисавета була дружиною норвезького короля Гералда; Анна жінкою французького короля Генрика I; Анастасія вийшла заміж за угорського короля Андрія; Євпраксія, дочка Всеволода, одружилася з німецьким цісарем Генриком IV; Володимир Мономах був одружений з Гітою, дочкою останнього англо-саксонського короля Гаролда та була сестріницею короля Данії.

В'ячеслава, дочка Володимира Ярославича, була одружена з польським королем Болеславом II; Євдокія Із'яславна була жінкою Мешка; Збислава, дочка Святополка Із'яславича, вийшла заміж за Болеслава III; а Предислава одружилася з угорським королем Алмостом.

Євфемія Мономахівна була дружиною угорського короля Коломана; Мстислав Мономахович був одружений з шведською княжною Христиною; Малфрида, дочка Мстислава, була жінкою данського короля Гігурда; данський король, св. Канут одружився з Ингеборгою, дочкою Мстислава Мономаховича і т. д. і т. д.³⁹

Вже цей неповний реєстр вказує на живі зв'язки Русі з Заходом та Західною Церквою. Ці зв'язки, очевидно, не переривалися й у пізніших часах⁴⁰.

³⁹ Baumgarten N. De, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du Xe au XIIIe siècle*, in *Orientalia Christiana*, vol. IX, nr. 35, Roma 1927; Коструба Т., *Нариси з церковної історії України X—XII ст.*, Львів 1939; Флоровский А. В. *цит. твір*, стор. 14—21.

⁴⁰ Щойно із зростом зацікавлення нашою стариною західні дослідники відгребують з полиць аннали та ще раз перевіряють свідчення своїх середньовічних попередників і переконуються, що Русь не була така ізольована та екзотична, як це їм могло здаватися.

Вістки про Київський період нашої минувшини викривлені та тенденційні, бо вони подавалися в культурний світ впродовж довгих віків не нашими вченими. Починаючи від Андрія Боголюбського, Івана Лютого, Катерини II, а кінчаю-

Отож катастрофа Моравської Митрополії, через яку йшли західні впливи на Україну, не припинила тих впливів, бо там ще впродовж кількох віків існував слов'янський обряд, мимо сильного наступу німецьких, мадярських та польських людей, що хотіли стерти його з лиця землі. Хочемо подати кілька молитов, уживаних у наших богослужбах, що виразно свідчать про живий зв'язок нашої Церкви з Католицькою Церквою.

У т. зв. Успенському збірнику, рукописі, в якому збереглася одна з копій «Житія» св. Методія, є також слов'янський переклад «Житія св. Віта», патрона Саксонії. Цей переклад зроблено в Чехії, властиво в Сазавському монастирі, який передано Венедиктинам аж в 1096 р. В тому збірнику⁴¹ є вміщена молитва до св. Тройці, що постала в XI або XII ст., та була перекладена в Чехії з латини на слов'янську мову. Копія цієї молитви була зроблена в XIV ст., а це вказує, що вона була в тому часі в прилюдному вжитку Церкви.

В цій молитві називається таких святих: Магнус, Канут, Олаф, Албан, Бстулф, Мартин, Віктор, Віт і такі папи: Лін, Анаклет, Климент і Лев, слов'янські Апостоли Кирило і Методій, та чеські святі В'ячеслав і Войтіх.

З огляду на те, що Олаф помер коло 1072 р., а св. Канут близько 1086 р., то треба допустити, що ця молитва могла дістатися на Україну не скорше, як при кінці XI або спочатком XII ст. Мова її доводить, що переклад був зроблений в Чехії. Очевидна річ, що українські священники, що уживали цю молитву в богослужбах, здавали собі справу, що Магнус був Швабом, Канут — Данцем, Олаф — Норвежцем, Албан — Німцем (патрон міста Майнцу), Ботулф — Англо-Саксонцем, Мартин — Французом (єпископом міста Туре), Віктор — Швайцарцем, св. Віт — Саксонцем, а Войтіх і В'ячеслав були Чехами. Щобільше, в тій молитві називається папів: «Святий личе, папезів», а молитва кінчається таким закликком (по латині): «А ве па па».

Дослідник Соболевський у праці: «Деякі рідкі молитви із Збірника XIII ст.»⁴² подає молитву-заклинання проти диявола. В ній згадуються такі святі: Флоріян, Віт, Люція, Цецилія, Валпург, Маргарита, Феліцитас, і папи: Сильвестр, Дамазій, Келестин, Лев, Вігілій та Агатон.

чи на сьогоднішніх часах, наші сусіди «фабрикували» цілі історичні гіпотези про наше минуле та відношення до християнського Заходу, як їм підходило до впадоби. Можна назвати великою трагедією нашого народу те, що майже всі найстарші пам'ятники його письменства, церковного і світського, загарили його сусіди та переховують в своїх архівах-музеях.

⁴¹ Архангельській А. С., *Памятники древней письменности*, 1884; Соболевській А., *Русскія молитвы съ упоминаніемъ западныхъ святыхъ*, Сборникъ Ак. Наукъ, Спб. 1910, т. 88.

⁴² Соболевській А., *Некоторые рѣдкія молитвы изъ Сборника XIII в.*, в *Извѣстія отдѣленія русс. я. и слов. И. Ак. Н.*, Спб. 1905, том 10.

В іншому рукописі з XIII ст. збереглося «Житіє св. Івана», чеського, та Людмили, які, мабуть вже в X ст., були принесені, як гадає Іречек⁴³, на Україну.

Також «Житіє» св. мученика Аполінарія з Равенни, написане первісно по-латині, було широко читане на Україні, і маємо його рукопис з XIV ст.⁴⁴

Соболевський опублікував також «Житіє» св. Венедикта з Нурзії та св. Степана, що збереглися на Україні в збірнику з XV ст. Цікаво, що стиль і мова «Житія» папи Степана є дуже подібні до «Житія» св. Methodія. Згаданий вчений опублікував також проповідь папи Григорія VII, перекладену з латини на слов'янське, що збереглася в збірнику з XIII ст. Мова цього перекладу є дуже зближена до мови Київських глаголицьких листків, які, як доказано, є частиною латинсько-слов'янської св. Літургії св. Methodія, уживаної в Моравії, Чехії та Польщі.

На Русі-Україні було також широко читане «Житіє» св. В'ячеслава, написане зараз по 929 році.

В «Житії» св. Маркіяна, ігумена Регенсбургу, потверджуються ці живі зв'язки України з Західньою Церквою в XI і XII ст. Там, наприклад, говориться про київських купців, що жили в дуже приятних відносинах з ченцями цього монастиря. Вони складали великі жертви на цілі монастиря, а сам ігумен Маркіян їздив до Києва особисто збирати милостиню. Від київського князя, пишеться там, одержав шкір вартости сто німецьких марок. Він вертався з Києва разом з валкою купців, що їхала до Регенсбургу⁴⁵.

В «Перенесенні мощів св. Годарда» оповідається, що на валку німецьких прочан, що верталися з Києва (*peregrinantes de Ruzia*), напали були якісь розбійники. Молитва до св. Годарда врятувала їх від напасти. Тут іде мова про суто релігійну прощу, мабуть до Печерського монастиря. Це життя було написане близько 1132 р. Треба здогадуватися, що випадок, про який воно оповідає, стався при кінці XI або на початку XII ст.⁴⁶

Знаючи середньовічну психіку німецьких монахів, до речі кажучи, не дуже толерантну до іновірців, така проща до Києва є наглядним доказом, що віру Києва вони уважали такою самою як на Заході,

⁴³ Jireček J., *Staro-slovanske biografije sv. Ludmily a Ivana*, Praha 1862; Пор. А. В. Флорвский, *цит. твір*, стор. 98—157. Там же і вичерпна бібліографія.

⁴⁴ Соболевский А., *Мучение св. Аполливарія изъ Равенни*, в *Извѣстія И. Ак. Н.*, Спб. 1903, том. 8.

⁴⁵ Лютий А. С., *Життя св. Маркіяна, ігумена Регенсбургу*, том I, стор. 368.

⁴⁶ *Translatio S. Gothardi*, in *Mon. Germ. Historica, Scriptorum*, vol. XII, pag. 647 (*Translation Godehardi, Episcopi Hildesheimensis*). — Васильевский В., *Древняя торговля Киева съ Регенсбургомъ*, в *Журналь Мин. Нар. Просв.*, Спб. 1888, том XIII, липень.

себто католицько-православною, інакше вони ніколи не ходили б туди на прощу.

Дітмар з Мерзебургу (975—1018) оповідає про Володимира Великого, що він сердечно гостив та особисто відпроваджував єпископа Бруна аж до границі Печенігів, куди цей вибирався з місією. Дітмар у своїх анналах цінить дуже високо Київську Церкву та начислює в самому лише Києві щось із чотири сотні церков⁴⁷.

Канонік Адам з Бремену (помер 1074 р.) у своїй історії єпархії Гамбургу згадує дуже теплими словами Українську Церкву. Він або особисто був в Києві, або чув від самовидця про нього, бо називає його прикрасою християнства і суперником Візантії⁴⁸.

* * *

В цьому розділі ми бачили сумну долю, що зустріла Моравську Митрополію св. Методія та причини, які призвели до її катастрофи. По упадку Моравської держави, спричиненому наїздом Мадярів, землі т. зв. Білої Хорватії, куди наїзд Мадярів не сягав, або тривав дуже коротко жили самостійним життям, аж доки, об'єднані польським князем Мешком, польські племена не стали зазіхати на Червенські городи. Тоді Володимир Великий, правдоподібно закликаний галицькими удільними князями, прилучив їх 981 р. до Київської держави. Наш літопис, згадуючи про прилучення тих городів до Києва, нічого не згадує про будь-які військові дії.

В часі свобідного життя галицьких князівств, Методієве християнство закоренилося там дуже сильно, як згодом побачимо, бо його скріпила імміграція Методієвих духовних, що втікали перед мадярським наїздом.

Якщо б прийняти, що Моравська Митрополія в часі свого знищення мала сім єпископських престолів, сліди яких ми бачили в стародавніх джерелах, то треба догадуватися, що вони були розміщені на цій території Моравської держави, отже, й на Галицьких землях, як це потверджують Косма з Праги і Ламберт з Кведлінбургу.

В урядовому листі папи Івана XIII до чеського князя, в другій половині X ст., слов'янський обряд називається руським обрядом, чи сектою (в первісному значенні цього слова), а це виразно свідчить про сильне закріплення цього обряду на українських землях. Зовсім певно, що до такого закріплення не могло б було прийти, якщо б на наших землях не було слов'янської ієрархії. За переказами нашого народу на Закарпатті, Мукачівська єпархія сягає своїми початками у Методієву добу.

⁴⁷ Thietmarus Merseburgensis, *Chronicon*, Mon. Germ. Historica, Scriptores, Series Nova, vol. IX, Berlin 1935, pag. 530.

⁴⁸ Schneider, *Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificum*, pag. 80.

981 р. Галицькі землі лучаться з Київським материком, тоді зв'язок між обома Церквами, Галицькою і Київською, стає живіший, бо обидві вони походили від одного й того самого джерела, св. Братів з Солуня. Галицькі землі, через свою колишню державну й церковну приналежність до Заходу, стають сильним помостом, через який ідуть церковні впливи з Заходу на Схід і навпаки. Цей живий зв'язок України з Заходом видно у всіх проявах тодішнього життя: релігійно-церковному (вживання західніх молитов у богослужбах, західні проці до Києва, жертви Киян на західні монастирі і т. д.), в письменстві (поширення західніх книг у слов'янському перекладі), в живій торгівлі (документи з Рафельштетену, організація «Рузаріїв» тощо), в політиці (руські послы прислухаються нарадам Райхстагу, посольство наших князів до Риму і навпаки), в родинних зв'язках (реєстр подруж наших князів з західніми княжними і княгинь з західніми князями) і т. д.

Зерно Христове, засіяне св. Братами з Солуня, на Закарпатті й Галичині, росте й розвивається на наших землях, що по 981 р. лучаться в одну, могутню державу св. Володимира Великого.

РОЗДІЛ ІХ.

СЛІДИ МЕТОДІЄВОГО ХРИСТІЯНСТВА НА ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Пригляньмося дещо Галицьким землям у часі апостольської праці св. Кирила і Методія між Слов'янами. В наших перводжерелах докладних вісток не залишилося, тому треба шукати за ними в чужих джерелах, що принагідно згадують про Галицькі землі під іншою назвою.

Вчені вже приймають сьогодні за історичний факт, що в ІХ ст., на північно-східних схилах Карпат, жили слов'янські племена, які зорганізували були сильну державу, знану в історії під назвою Білої або Великої Хорватії, на відміну від Хорватської держави на Балканському півострові. Столицею Білої Хорватії, найправдоподібніше, було місто Краків, що лежало на головному сухопутньо-торговельному шляху, який проходив із сходу на захід, від Хозарської Ітилі через Київ-Краків-Прагу до Західньої Європи.

Першу вістку, що становить вихідну точку в історії Білої Хорватії, знаходимо в творах імператора Константина Порфірородного. Його інформації, як ми згадали, є найбільше зближені до правди, хоч і в них трапляються часто неточності, головню відносно тих держав і народів, що не були в безпосередніх дипломатичних зв'язках з Візантійською імперією, бо всі свої вістки Константин Порфірородний брав з державного архіву, де занотовувано світові події.

Отож Біла Хорватія була знана Грекам, бо Константин Порфірородний у своїй книзі п. з. «De Administrando Imperio», в розділах 30 і 31 говорить про неї так: «Хорватія була в тому часі по другому боці Баварії, де є тепер Білі Хорвати. Їх одне плем'я було відділилося від решти, а саме: п'ять братів, Ключас, Лобелос, Козенцес, Мужло і Хробатос та дві сестри, Туґа і Буга. Вони, прийшовши із своїми людьми до Дальматії, застали в тім краю Аварів. По кількالكітній боротьбі Хорватів з Аварами, Хорвати вийшли переможцями. Одних Аварів повбивано, а других обернено на невільників. Відтоді Хорвати господарили в тому краю, але ще залишилися були недобитки Аварів.

Другі Хорвати живуть у сусідстві Франків (Німців) і їх називаємо Білохорватами, тобто Білими Хорватами. Ними рядить князь, підлеглий Оттонові Великому, королеві Франків і Саксонії, і вони не є ще охрищені. Вони женяться і живуть у союзі з Турками (Мадярами)...

(31 розділ) ... «Хорвати, що заселяють сьогодні Дальматію, прийшли від нехрищених, званих Білими Хорватами. Ці ж живуть на другому боці Турків (Мадяр), близько Франків і є сусідами нехрищених Сербів (це згадка про т. зв. Лужицьких Сербів) ... Велика Хорватія, звана Білою, є нехрищена, як і Серби, що живуть в їх сусідстві. Ця Хорватія має менше кінноти й піхоти, ніж охрищена Хорватія, яку часто турбують своїми набігами Франки, Турки та Печеніги. Вона не має також фльоти, бо є віддалена від моря. Вона є положена тридцять днів дороги від Понтус Евксінус (Чорного моря)»¹.

Отож на основі цього свідоцтва Константина Порфирородного можемо бачити, що він докладно розрізняє дві Хорватії, Білу або Велику, до якої належали Галицькі землі, та Дальматійську Хорватію, себто сьогоднішню Хорватію, що постала через відділення одного племені від Білої Хорватії, яке, побивши Аварів, зайняло їх територію.

Другим свідоцтвом про існування Великої або Білої Хорватії є записки еспанського Жида Масуді, що в половині X ст. подорожував по слов'янських краях². Масуді говорить про Мораву, Хорватію, Качін (мабуть Саксонію, або, як каже Дворник про Чехію) та про Русь, про що ми вже згадували. Він виразно говорить про існування Білої Хорватії поза Карпатами.

Також арабські письменники, Ібн Рустач, аль Бекрі, Гардізі та перський географ аль Дярмі (якого твір, на жаль, сьогодні загублений), описують Хорватію в тій частині Карпат, кажучи, що вона є відділена всього чотирнадцять днів дороги від Печенігів. Там подається ім'я одного Хорватського князя, Свт Малик³. Мінорський гадав, що тут йде мова про південних Хорватів, які були під владою Моравського князя Святополка (Свет Малика). Та знаємо, що володіння Моравії ніколи не розтягалось поза Паннонію. Тому треба прийняти, що ім'я Свет Малик, було іменем якогось князя Білої Хорватії, який, річ ясна, міг також називатися Святополком.

Аль Дярмі, перський географ, називає одну річку Білої Хорватії іменем Рута, яка впливає з місця, яке граничить з Печенігами, Ма-

¹ Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando Imperio*, in Migne, P. G., vol. 102, cap 30—31.

² Marquart I., *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, pag. 101 sq.; Пор. Курц Борнс, *Звістки чужоземців, як історичне джерело*, ЗІФВ, УАН, кн. XIX, Київ 1928, стор. 93—102.

³ Marquart I., *op. cit.* pag. 431.

дярами і Руссю, і вона пливе попри Русь. Дворнік думає, що це Сян-Висла, що плила попри Червенські городи, які зайняв Володимир Великий та прилучив до Руси. Нам видається, що річка Рута, це перекручене ім'я Прут, що випливає з Карпат, які були границею Мадярів і Руси. Не виключене, що Печеніги, які нападали на Русь в околицях Дніпрових порогів, могли також забігати аж до Карпат.

В «Історії Світу» Орозія, перекладеній королем Англо-Саксів, Альфредом⁴, також говориться про існування Білої Хорватії на північно-східних схилах Карпат. Їх називається там Горіті.

Ф. Дворнік на основі докладних студій істориків Прокопія, Йордана, Плінія, Птоломеїв, та Павла Діякона (Гісторія Гентіс Льонгобардорум) та англійської саги-поєми Widsith, дійшов до цікавих висновків, що держава Антів, наших предків, що її осередком було плем'я Дулібів (сьогоднішня Волинь), сягала аж до Шлезьку та що до неї належали також Білі Хорвати, які мовою, звичаями і релігією були дуже близькі Антам (Anthaib)⁵.

Мандрівка частини Білих Хорватів до Дальматії, про яку оповідає Константин Порфірородний, мусіла дуже послабити цю державу та виставити на напади Німців. Щойно створення сильної Моравської держави Ростислава-Святополка, здержало на якийсь час цей німецький напір, але сама вона забрала землі ослабленої Білої Хорватії. «Життя» св. Методія розказує, що Святополк переміг надвислянського князя та змусив його прийняти християнство разом з його народом. Ця згадка є немов би загальним натяком на намагання св. Методія християнізувати по-хорватські землі.

Та цей союз слов'янських племен довго не вдержався, бо по смерті Святополка, між його синами виник спір, під час якого свіжоприлучені землі відлучилися. Білохорватські чи, як їх будемо називати, галицькі князі уклали були якийсь союз з чеськими племенами, бо, як оповідається в Фулденських анналах під роком 895, цього року князь Вітізло разом з чеським князем Спитигнівом та іншими слов'янськими князями були в Регенсбургу. Це, можна здогадуватися, були галицькі князі бувшої Білої Хорватії. Це їх перебування на дворі німецького цісаря, очевидячки, мусіло бути відоме Грекам і тому, мабуть, Константин Порфірородний згадує, що землі Білої Хорватії були васальними землями німецького цісарства.

⁴ Bosworth I., *A Literal Translation of King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London 1885; Йорнанд або Йордан, родом Алян, історик Готів, писав в серед. VI ст. Його твір „De origine actibusque Getarum“, є скороченням більшого твору історика Готів з поч. VI ст. Касіодора; Йордана опрацював Т. Момзен.

⁵ Dvornik F., *The making of Central and Eastern Europe*, 1949.

Знаємо, що ці землі лише короткий час належали до Моравської держави Мойміра II, але по нападі Мадярів на Моравію вони остаточно відлучилися та, як каже Константин Порфірородний, жили в приязні з Турками (Мадярами). Отож з цього свідоцтва виходило б, що Галицькі землі не були зайняті Мадярами, а жили самостійним життям аж до вибуху нового спору між Чехією та Польщею з одного боку, і Руссю та Польщею з другого боку. Русь, як ми вже згадували, забрала Червенські городи за Володимира Великого 981 р.

Щодо Галицьких Хорватів маємо про них коротеньку згадку в Повісті Временних Літ під 907 роком, де говориться:

«Иде Олегъ на Грекы, Игоря оставив Киевъ, поя же множество варягъ, и словенъ, и чюдъ, и словене, и кривичи, и мерю, и деревляни, и радимичи, и поляны, и сѣверо, и вятичи, и хорваты, и дулѣбы, и тиверци, яже суть толковины: си вси звахуться от грекъ Великая скуфъ.»⁶

Чи згадане плем'я Хорватів було вже відділилося від Білої Хорватії перед або по нападі Мадярів на Моравію і належало до Київської держави? Виходило б, що так. Та Нестор згадує під роком 992 про новий похід Володимира Великого на Хорватів⁷. Цю другу Несторову записку потверджують аннали з Гільденгайму⁸, де говориться про якусь велику війну між руським князем Володимиром та польським Болеславом у тому самому році, що його подає Нестор.

І знову стає нам у пригоді свідоцтво Масуді, який твердить, що Київська Русь у 943 р. сусідувала з Чехією у Великих Горах (Карконоші — як думає Дворнік). Тому можна допустити, що в нападі на Константинопіль у 907 р. брали участь Хорвати з Білої Хорватії, іншими словами, всі ці землі належали вже тоді до Києва. Чому ж у такому випадку мала б бути за них війна між Володимиром і Болеславом у 992 р.? Треба здогадуватися, що за князювання Святослава Завойовника, що наважився був перенести свою столицю з Києва до Болгарії, занедбуючи інші руські землі, Чехи й Поляки зачали спір за по-хорватські землі та деякі з них зайняли. Володимир Великий, що не цікавився Болгарією, а пильно збирав усі руські племена, зайнявши Червенські міста, забажав прилучити до Русі також і Краків, великий торговельний осередок, на підставі його давньої приналежності до Київської держави та близького племінного споріднення. Та, це, як відомо, йому не вдалося зробити на довшу мету. Краків зайняли Поляки і зробили його своєю виключною власністю.

⁶ Лихачев, *Пов. Вр. Л.*, стор. 23.

⁷ Найстарші вістки про Краків пор. А. В. Флоровський, I, стор. 25—32, 34—

⁸ *Annales Hildesheimenses*, in *Mon. Germ. Historica*, vol. III, pag. 169.

Св. Методій, як ревний апостол-місіонер, сам проповідував св. Євангелію і висилав своїх учнів у різні закутини Моравської Архiepархії. Про це знаємо з його «Житія». Зрозуміла річ, що він передусім проповідував у тих околицях, де була найкраща комунікація, себто в околицях, через які переходив річний або сухопутний шлях. Тому є дуже ймовірно, що він або сам їздив або висилав своїх місіонерів проповідувати Євангелію вздовж славного сухопутнього шляху, що йшов через Прагу до Кракова, а далі через Перемишль-Люблін на Київ, при якому лежало багато міст і селищ, як це при кожному головному шляху буває.

Краків був важним торговельним містом і, як вчені годяться на тому, столицею слов'янської держави Білих Хорватів, та був прилучений з усіма по-хорватськими землями до Моравської держави.

Чи було в ньому поширене Методіївське християнство з його слов'янським обрядом? Велика більшість дослідників погоджується на тому, що воно там було. Нам найцікавіше почути, що говорять польські пам'ятки та дослідники в тій справі. Загально скажемо, що вони поділяються на три групи. Одні з них допускають поширення слов'янського обряду св. Методія не лише на саме місто Краків і всі похорватські, себто Галицькі землі, але й на решту польських земель. Друга група заперечує існування цього християнства на великопольських землях, але зате визнає, що воно безперечно існувало в Кракові і на південно-східних краях, що сусідували з Руссю. Третя група, каже, що ані в Кракові, ані ніде в Польщі не було слов'янського обряду св. Методія. Найкраще є заступлена друга група, до якої належать учені такої мірки як Фрізе, Бельовські, Потканські, Мацейовські, Брікнер та інші. Найважлишим представником третьої групи є о. Владислав Щесняк, що в своєму малознаному творі п. з. „Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej“⁹ в дуже невдалий і ненауковий спосіб намагається ослабити докази противників своєї думки. Його аргументація занадто тенденційна і побудована лише на слабких гіпотезах.

З огляду на брак сучасних перводжерел, а крім того, як твердить Фрізе, навіть ті що були залишилися з пізнішого часу, перейшли дуже гостру чистку в часі насаджування латинського обряду в Польщі, почавши від часів Болеслава I, про існування слов'янського обряду в Польщі залишилося мало пам'яток. Та і з того, що маємо сьогодні, не можна зовсім заперечити існування цього обряду в самому Кракові і околицях на схід від нього. Це, зрештою, визнає і сам В. Щесняк. Тому постараємося навести деякі важніші справи, що вказують на його існування в тих околицях. Це для нас має велике значення, бо,

⁹ Szczesniak Władysław, *Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej*, Warszawa 1904; Chr. G. Friese, *De episcopatu Kioviensi*, Warszawa 1763.

як ми вже згадували попередю, на цих землях жили племена, що своєю мовою і звичаями були найближче зв'язані з нашими предками Антами та належали до їх держави, а крім того в часі князя Олега Віщого брали чинну участь у війні з Греками.

Краківський Капітулярний Річник, зладжений в XIII ст., розпочинає реєстр краківських єпископів від Прохора і Прокулфа. Там говориться дослівно так: «*Haec sunt nomina pontificum cracoviensium, Frohorius, Proculphas, Poppo, Gompo, Rachellius, Aaron, archiepiscopus quintus, Sulla cognominatus Lambertus, beatus Stanislaus Martyr . . .*»¹⁰.

Східні імена Прохора й Прокулфа звернули увагу дослідників старовини, які думають, що обидва вони були Методієвими єпископами, бо таких імен не вживано в Західній Церкві.

Це признають: Lelewel¹¹, Maciejowski¹², Sobieski¹³; Gumplowicz¹⁴ думає, що латинізація Краківського єпископства наступила щойно за Балдуїна Галла на початку XII ст.; Potkanski гадає¹⁵, що обидва згадані єпископи, Прохор і Прокулф, могли бути помічниками Моравського Архієпископа Івана, присланого туди папою Іваном IX, це т. зв. *episcopi regionarii*. Galli anonymi, *Chronicon*¹⁶, каже так: «*Suo (Boleslai I) tempore Polonia duos metropolitanos cum suis suffraganeis continebat...*» A. Bielowski¹⁷ наводить буллу папи Венедикта IX (1033—1045), яку перший подав Вінцент з Келец в 13 ст. Отож в цій буллі папа підносить Краківське єпископство за єп. Аарона до ступеня архієпископства та підпорядковує його юрисдикції церкви «*in toto regno Poloniae*». В іншому рукописі, т. зв. «Петербурзькому», замість «*in toto regno Poloniae*» стоїть «*in toto regno slavonico*».

В анналах Тржаски¹⁸, перед першим латинським єпископом Кракова, Лямбертом, свяченим 995 р., подається ще двох інших перед ним.

Вже ці короткі згадки про реєстр Краківських єпископів вказують, що отам були слов'янські єпископи св. Методія ще до приходу латинської ієрархії в часах Болеслава. По свідоцтву Галла виходило б, що там було рівночасно два єпископи, чи дві митрополії, словянського і латинського обрядів.

¹⁰ Bielowski A., *Monumenta Poloniae Historica*, vol. II, pag. 816.

¹¹ Lelewel J., *Polska wieków średnich*, Poznań 1851, vol. IV, pag. 517.

¹² Maciejowski W., *Historia prawodawstw słowiańskich*, Warszawa 1858, vol. II, pag. 328.

¹³ Sobieski W., *Św. Stanisław a św. Piotr*, w *Ateneum* 1899, kwiecień, pag. 52.

¹⁴ Gumplowicz B., *Zur Geschichte Polens im Mittelalter*, Innsbruck 1898, pag. 225.

¹⁵ Potkanski K., *Kraków przed Piastami*, 1897, pag. 187.

¹⁶ Galli Anonymi, *Chronicon*, lib. I, cap. 11.

¹⁷ Bielowski A., *Mon. Poloniae Historica*, vol. I, pag. 358.

¹⁸ *Monumenta Poloniae Historica*, vol. II, pag. 828.

Сліди грецької культури, занесеної разом з слов'янським обрядом до Польщі, бачимо там в часах Болеслава I, напр. його гроші мають слов'янські написи і грецький хрест. Формою вони подібні до візантійських, головню до тих з часів імператорів Константина VII, Романа та Константина XI. Цікаво, що написи на тих монетах є писані не глаголицьким, але кириличним письмом, хоч були видані ще перед 1000-ним роком.

А по свідоцтву анналіста Галла, виходить, що в Польщі за Болеслава I в цілій частині західньої Галичини, що належала до Польщі, з Краковом включно, була в ужитку слов'янська Літургія св. Методія¹⁹.

Польський князь Мешко I, батько Болеслава I, був одружений з чеською княжною Дубравкою, а Чехія в тому часі була дволітургічною, тому можна здогадуватися, що з Дубравкою переїхало до Польщі багато слов'янських священиків, які мусіли скріпити там слов'янський обряд. На княжому замку в Празі, біля катедри св. Віта, була слов'янська церква Пр. Діви Марії, що була в тому часі осередком культу слов'янського обряду в Чехії. Вона такою лишилася навіть по зануванні латинського єпископства в Празі²⁰.

Бельовські²¹ опублікував старий рукопис, збережений у бібліотеці Оссолінських, де кажеється, що «*Polonia suscepit fidem Catholicam an. Dei 930*». Це, на його думку, перші сліди латинського обряду в Польщі.

Цей самий історик²² в іншій книжці, п. з. «Вступ критичний...», на 509 стор., подає записку з рукопису архидиякона з Гнезна з XIV ст., де кажеється, що «*Anno Dei 994 Polonia fidem recepit Catholicam*»; він уважає, що десь в тому часі в Польщі зачинає зникати слов'янський обряд.

Назагал треба сказати, що усунування слов'янського обряду в Польщі зачалося десь у тому самому часі, або дещо пізніше, як в Чехії. Його початки можна б поставити на часи Болеслава I, бо за нього спроваджено перший раз монахів Бенедиктинів, що перший раз появились у Василіяньському монастирі на Лисій Горі (Чесному Хресті).

Печерський Патерик оповідає, що дружина князя Із'яслава Ярославича, польська княжна, в часі спору св. Антонія з Із'яславом, так боронила Святого: «Когда св. Отец Антоній бил изгнан Изяславом за Варлаама і Єфрема, жена, Ляхиня бившая, удерживала его говоря: і не думай ділати того. То же било нікогда і в нашої земли, изгнані

¹⁹ Galli Anonymi, *Chronicon*, in *Mon. Pol. Hist.*, vol. I, pag. 43.

²⁰ Cibulka I., *Rotonda Vaclavova sv. Vita*, Praha 1934.

²¹ *Monumenta Poloniae Historica*, vol. II, pag. 159.

²² Bielowski A., *Mon. Pol. Historica*, vol. I, pag. 509.

биша черноризци iз предiлов земли нашої, i великое зло сдiлалось тогда в ней»²³.

В iншому мiсцi кажутся: «Болеслав воздвиже гоненiе велiе на черноризци, iгна от области своєї; Бог же сотвори отмщение рабом своїм вскорi. Во едину убо ноц Болеслав напрасно умре i бисть мятежь велик во всей лядської землі i воставше людіе iзбиша єпископи своя i боляри своя, якоже во лiтописци повiдаєть»²⁴.

Ці два мiсця з Печерського Патерика виразно свiдчать про переслiдування слов'янських духовних у Польщі за Болеслава I, проти чого бунтувалися його пiддані.

В «Житiї» Мойсея Угрини (походив з Закарпатської Русі)²⁵, написаному монахом Печерського монастиря Полікарпом, говоритьсь, що Мойсей, попавши в польський полон, вступив там до слов'янського монастиря. Його i всiх монахів, що там жили, прогнано з Польщі. Це оповiдання ченця Полікарпа потверджують аннали Галла²⁶, де говоритьсь, що вiрні зробили великий бунт проти влади за те, що вона проганяла з Польщі духовних. Вони виступили навіть проти єпископів i священників i побили їх камінням.

Бельовскі в своїй працi п. з. «Сини Хороброго»²⁷ каже таке: «Ще за життя Болеслава Великого деякі монастирi Василіян, яких було багато в Польщі, допустилися якогось злочину. Болеслав був змушений вигнати тих монахів i заступити їх латинськими духовними. Вигнані, як звичайно в таких випадках буває, розiйшлися по iнших монастирях, головно на Словаччину i Русь, яка була головним тереном цього обряду. Там також був терен Оттона (природного брата Мешка). Цей князь, хотячи скинути з престолу Мешка II, послужився, як здаєтьсь, вигнаними монахами, які мали вплив на людей.»

Такого висновку дійшов Бельовскі на пiдставі згаданого нами «Житiя» Мойсея Угрини.

Переслiдування слов'янських монахів у Польщі потверджує анналіст Косма з Праги, кажучи: «Anno Dominicae incarnationis 1022 in Polonia facta est persecutio christianorum»²⁸.

Також в анналах з Гiльденгайму говоритьсь про переслiдування християн у Польщі: «Micacho Polianorum dux immatura morte interiit et christianitas ibidem a suis prioribus

²³ Патерикъ Кієвскаго Печерскаго Монастиря, вид. Кієвъ 1853, або Спб. 1911 (Вид. Импер. Археогр. Комісії).

²⁴ Там же.

²⁵ Bielowski A., *Mon. Pol. Historica*, vol. IV, pag. 810.

²⁶ Galli Anonymi, *Chronicon*, lib. I, cap. I.

²⁷ Bielowski A., *Synowie Chrobrego*, St. Petersburg 1859, cap. 7.

²⁸ Cosmas, *Chronicon*, lib. III, cap. 40. — Pertz, *Mon. Germ. Historica, Script.*, IX, vol. XI, pag. 68.

bene inchoata et a se melius roborata, flebiliter, proh dolor! disperit»²⁹.

Слід слов'янського обряду в Польщі бачимо в листі княжни Матильди, дочки Герімана, князя Швабії, дружини князя Каринтії Конрада (помер 1011 р.), а потім дружини князя Фридриха з Льотарінгії. Цього листа віднайшов Антін Детьєр³⁰.

Він був написаний Матильдою до польського князя Мешка II, коло 1027—28 р. Мацейовські думає, що його написано до князя Болеслава I³¹. (Цей лист був долучений до молитвенника п. з. «Ordo Romanorum»). Місце листа, що вказує на існування слов'янського обряду в Польщі, звучить: «Quis enim praedecessorum tuorum tantas erexit ecclesias? Quia in laudem Dei totidem coadunavit linguas? cum in propria et in latina Deum digne venerari posses, in hoc tibi non satis, graecam superaddere maluisti».

Антін Малецькі³², Анатоль Левіцькі³³, також Абрагам³⁴ думають, що це безсумнівно вказує на існування слов'янського обряду в Польщі.

Мацейовські³⁵ в своїх «Пам'ятниках...» та Валеріян Красіцькі³⁶ в своїй праці «Історія Реформації в Польщі», також Петрушевич³⁷ в цит. праці, добачують у спорі св. Станислава з Болеславом Смілим спір за слов'янський обряд в Польщі, що скінчився трагічною смертю св. Станислава. Вони також твердять, що тоді в Польщі все духовенство було жонате. Отець Щесняк³⁸ каже, що воно було жонате «нужди ради», як і в усіх католицьких краях у тих «темних часах» (IX—XI ст.) загального упадку християнського духа в Церкві, кажучи, «sicut populus, sic sacerdos».

Таке пояснення В. Щесняка незадовільне, бо про жонате духовенство в Польщі говорять інші джерела і деякі значно пізніші. Про нього говориться в Anonymi³⁹, Chronicon Principum Poloniae.

²⁹ Annales Hildesheimenses, an. 1034. — Pertz, Mon. Germ. Hist., Scriptores, III, pag. 99. — Galli An., Chronicon, lib. I, cap. 19. — Mon. Pol. Hist., vol. I, pag. 415, et vol. II, pag. 284.

³⁰ Dethier An., Epistola inedita Mathildis Suevae, Berolini 1842.

³¹ Maciejowski W., Pierwotne dzieje Polski i Litwy, Warszawa 1846, pag. 123.

³² Małeckie Antoni, Kościelne stosunki w pierwotnej Polsce, w Przewodnik Naukowy i Literacki, 1875, vol. I, pag. 398.

³³ Lewicki Anatol, Mieszko II, w Rozprawy i sprawozdania Ak. Umiejętności, 1876, vol. V, pag. 106.

³⁴ Abraham Wł., Organizacya... Kościoła w Polsce przed w. XII, Lwów 1893, pag. 114 sq.

³⁵ Maciejowski W. A., Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian, т. I, Спб. і Липськ 1839, стор. 149.

³⁶ Krasicki Walerian, Historia Reformacyi w Polsce, т. I, ст. 37.

³⁷ Краткое историческое извѣстие о введеніи христ...; Львовъ, 1882.

³⁸ Szczesniak Wł., op. cit., pag. 166.

³⁹ Anonymi, Chronicon Principum Poloniae, in Sommerberg, Rerum Siles. Scriptores, vol. I, pag. 61.

Const. synod. metrop. Gnesnensis Provincialium⁴⁰ має такий канон: «De filiis presbiterorum». З цього виходило б, що навіть в XVI ст. в Польщі було ще жонате духовенство.

Anon. Galli⁴¹ записав з нагоди смерти Болеслава Хороброго такий вірш-панегірик:

«Tanti viri fanus mecum
Omnis homo recole:
Dives, pauper, miles, clerus,
insuper agricolae,
Latinorum et Slavorum,
quotquot estis incolae.»

Friese⁴², Мацейовські⁴³, Lelewel⁴⁴, Bielowski⁴⁵, A. Małcki⁴⁶, A. Lewicki⁴⁷, Józef Szujski⁴⁸, Петрушевич⁴⁹, Собескі⁵⁰, і інші, добачують в зацитованому нами вгорі вірші Галла існування слов'янського обряду в Польщі побіч латинського, в часах Болеслава I.

Щесняк признає, що слова «Latinorum et Slavorum» стосуються до слов'янського обряду в Польщі, не на «корінних», але «руських» землях, що входили в склад Болеславової держави, себто на Галицьких землях. Він каже дослівно: «Якщо б вже конечно треба було добачувати слов'янський обряд у тих словах, то можна їх віднести до латинського обряду в чисто-польських землях і до обряду слов'янського в провінціях руських, що були „під берлом" Хороброго»⁵¹.

Очевидно, не йде про те, чи був слов'янський обряд на корінних польських землях, але про його існування на т. зв. по-хорватських територіях, себто західній Галичині, що входила в склад Руської держави, бо це, як каже Щесняк, чисто руські землі, зайняті Болеславом.

Краківський єпископ Матій⁵² просив славного ігумена св. Бернарда з Клерво, організатора хрестоносних походів проти мусулман для визволення св. Землі, щоб він приїхав до Польщі та зорганізував хрестоносний похід проти Руси. Він між іншим говорить у своєму листі, що цей руський нарід не додержує православної віри ані зви-

⁴⁰ Const. synod. metrop. Gnesnensis Provincialium, Cracoviae, 1761, pag. 68.

⁴¹ Galli Anonymi, Chronicon, lib. I, pag. 16.

⁴² Friese Ch., De episcopatu Kioviensi eiusque praesulibus brevis commentatio, Varsoviae 1763.

⁴³ Maciejowski W., Pamiętniki..., т. I, стор. 157, 187.

⁴⁴ Lelewel J., Polska wieków średnich, Poznań 1851, pag. 525, t. IV.

⁴⁵ Bielowski A., Mon. Pol. Historica, vol. I, pag. 413.

⁴⁶ Małcki A., Kościelne stosunki..., vol. I, pag. 398.

⁴⁷ Lewicki A., Mieszko II, pag. 106.

⁴⁸ Szujski Józef, Historia Polski, Warszawa 1880, pag. 14.

⁴⁹ Петрушевич А., цит. твір, стор. 26.

⁵⁰ Sobieski W., Św. Stanisław, w Ateneum, pag. 52.

⁵¹ Szczesniak Wł., op. cit., pag. 173.

⁵² Був єпископом краківським десь у pp. 1145—1166.

чаїв, не лише у справуванні св. Евхаристії, але й при інших св. Тайнах. Русь славить лише ім'я Христа, писав єпископ Матій, а все інше в неї еретичне, незгідне ані з грецькою ані латинською Церквами. Там все робиться інакше. Це діється не лише на Русі, — каже далі єпископ Матій, — яка живе своїм окремим світом, але цей блуд є ще в Чехії і Польщі, та в інших слов'янських краях⁵³.

Що св. Берnard з Клерво (1090—1153 р.) відповів єп. Матвієві, невідомо. Та, мабуть, не уважав слов'янського обряду таким еретичним, як про це писалося в листі, бо немає ніде згадки про будь-які його заходи зорганізувати такий похід для навернення Руси з слов'янського на латинський обряд. Цікаво, що в своєму листі єп. Матвій називає слов'янський обряд руським обрядом.

В анналах Богуфала записано під роком 1236 вістку про відібрання всього майна руському, Опатіївському монастиреві, при якому було, кажеться там, дуже стародавнє руське єпископство⁵⁴.

Існування слов'янського обряду на руських етнографічних територіях, що були під Польщею, потверджується протоколами Віденського Провінціонального Синоду в 1326 р.⁵⁵ (*Liber rationis decimae sexennalis per Clementem PP. V*). На цьому Синоді справа йшла про «Петрів Гріш», який усі католицькі церкви вплачували від давніх часів кожного року на цілі Апостольської Столиці. Отож з цих протоколів виходить, що на польських теренах бувало в одній церкві двох парохів, слов'янський і латинський. Синод ухвалив, що обидва священники мають платити «Петрів Гріш» пополювині.

Польський анналіст Ян Длугош оповідає під роком 1248 (в розділі 7), що до цього року додержувано в польській Церкві посту по дуже старому звичаю, на східній лад⁵⁶.

На іншому місці він оповідає про приїзд Київського Митрополита Ісидора, що як Апостольський Легат приїхав був на візитаційну подорож по Польщі та всюди відвідував вірних слов'янського обряду. Він, як твердить Длугош, відправляв св. Літургію в церкві св. Параскеви в Сутичі (спольщене Сандерж)⁵⁷.

Польський історик Сейковський подає відомості про церкву св. Якова в Судомірі (Сандомерж), кажучи, що ця церква була найстаршою в цьому місті і там віддавна відправлялася «русська богослужба». Є там перед великим вівтарем, каже Сейковський, зроблені чотири єпископські мітри, а п'ята посередині. А дзвін «Дмитро», напів сріб-

⁵³ Bielowski A., *Mon. Pol. Hist.*, vol. II, pag. 15 sq. (гл. ч. LXIII).

⁵⁴ *Mon. Poloniae Historica*, vol. II, pag. 15 sq. (гл. ч. LXIV).

⁵⁵ *Liber rationis decimae sexennalis per Clementem PP. V*.

⁵⁶ Długosz J., *Historia Poloniae*, lib. VII, ad an. 1248 (гл. ч. LXV).

⁵⁷ Długosz J., *Historia Poloniae*, lib. VII, ad an. 1440 (гл. ч. LXVI); Пор. А. Великий. ЧСВВ. *Пересторога митр. Ісидора для кат. Зах.*, «Ковчег», січень, 1951, стор. 6; Ф. Гривець, *Проби злуки, «Нива»*, 1905.

З наведених нами свідоцтв у попередніх розділах виходить ясно, що вже більш як сто років перед написанням цього папського листа на Русі було вже слов'янське християнство, тому нема жодної причини брати під сумнів правдивість вістки Косми.

В німецьких анналах оповідається про висвячення архієпископа Києва, Адальберта, та про його подорож до столиці України⁶¹.

Як знаємо, княгиня Ольга, вернувшись з Константинополя від імператора Константина Порфірогородного, де її приймали з великими почестями, належними коронованим особам, як про те докладно описує сам імператор Константин Порфірогородний у творі «Про церемонії Візантійського Двора (Авлі)», не була задоволена з вислуду тієї подорожі⁶².

Вона негайно вислала своїх послів до Німеччини, до цісаря Оттона Великого просити його, щоб прислав до Києва Архієпископа-Митрополита, як про те згадує Продовжувач Рєгінона, кажучи, «Посли Олени (Ольги), королеви Руси, що за Римського імператора Константина була охрищена в Константинополі, прибули (як згодом показалося) до короля (Оттона Великого) просячи Єпископа і пресвітерів для свого народу»⁶³.

Відповіддю Оттона на прохання княгині Ольги було висвячення і виїзд до Києва Архієпископа Адальберта в 961 р. Отож Продовжувач Рєгінона оповідає, що Адальберта приймали в Києві дуже гостинно та з великими почестями, як також і те, що в Києві ставилися дуже прихильно до Апостольського Престолу в Римі. Натомість він не згадує докладно, чому Адальберта не прийняли на Митрополита. Йому, очевидно, не було зручно про те писати, що Адальберта не прийняли тому, що він не знав ані слов'янського обряду, ані слов'янської мови. Про всяку іншу причину він був би напевно згадав.

Помічним у тому може стати один рукопис з XIV ст., що зберігався в Музею Румянцева в Москві, де є «Житія» св. Кирила і Методія. Є там один уступ, де говориться про перешкоди в закріпленні слов'янського обряду, про написання св. книг роуским язиком, та що «пискуп» Войтіх отверже роускую грамоту⁶⁴.

⁶¹ *Annales Lamberti*, an. 960. Cfr. Pertz, *Mon. Germ. Hist. V, Scriptorum*, III, pag. 41; *Reginonis Constituator*, an. 950. Cfr. Pertz, *MGH.*, I, pag. 624; *Annalista Saxo*, an. 959. Cfr. Pertz, *MGH.*, VIII, SS., VI, pag. 615; *Annales Hildesheimenses*, an. 960, Cfr. Pertz, *MGH.*, III, pag. 60.

⁶² *Constantinus Porphyrogenitus, De ceremoniis Aulae Byzantinae*, lib. I, cap. 15, in Migne, P. G., vol. 112, col. 1107—1111 (гл. ч. LXVIII).

⁶³ *Continuator Reginonis, Mon. Germ. Historica*, vol. I, pag. 624. Порівняй Pelesz J., *Geschichte der Union*, Bd. I., стор. 77—78.

⁶⁴ Bielowski A., *Mon. Pol. Historica*, vol. I, pag. 90 (гл. ч. LXIX).

Про це говориться докладно у Фрізе⁶⁵, а також J. S. Bandkie⁶⁶ та Maciejowski⁶⁷.

В згаданому рукописі мова йде про Войтіха-Адальберта, єпископа Праги, що помер мученичою смертю 997 р., проповідуючи св. Євангелію між племенами над Балтицьким морем. Відомо, що він мусів утікати з Праги два рази, попри інші причини особистого характеру, також через негати́вне ставлення до слов'янського обряду. В часі князювання польського князя Болеслава I, про якого переслідування слов'янського обряду ми вже згадали, Адальберт-Войтіх був архиєпископом Гнезна і головним ієрархом цілої Польської Церкви.

Зрозуміла річ, що всі переслідування слов'янських духовних у Польщі і Чехії мусіли діятися, безсумнівно, бодай за його тихою згодою, як про це згадує записка наведеного рукопису, що «він відкинув роускую грамоту». Про це перебування Войтіха-Адальберта в Кракові говориться в «Історії» Адемара (ур. 988 р.) так: «Sanctus denique Adalbertus convertit ad fidem Christi quatuor istas provincias, quae antiquo paganorum errore detinebantur. scilicet Pollianorum, Sclavianiam, Waredoniam, Cracoviam»⁶⁸.

Обидва Адальберти менш-більш хронологічно сходяться разом, бо перший, висвячений на Митрополита Києва, помер 981 р., а другий, архиєпископ Гнезна, помер 997 р. Взв'язавши під увагу факт, що Адальберт, висвячений на митрополита Києва, скоро став архиєпископом Магдебурзької Митрополії, якій підлягали всі новонавернені слов'янські краї, треба здогадуватися, що обидва вони мали однакову думку про слов'янський обряд і «роускую» грамоту. Це в деякій мірі вияснює, чому Адальберта не прийнято в Києві.

В т. зв. Далимилевому Літописі (1282—1314) є такий цікавий вірш:

«Боржівой просі крста от Святоплука Моравского,
а от Методіє арцібіскупа Велеградского,
Тен арцібіскуп Русін біше,
Мшу сву словенски служеше,
у Велеграде крсті Чеха првого.»

Як бачимо, тут св. Методія названо «Русіном», хоч, очевидно, авторові літопису мусіло бути відомо, що він був Грек. Та автор пишучи в XIII ст. про слов'янський обряд св. Методія, викинений з Чеської Церкви, хоче підкреслити його особливий зв'язок з Руссю, тому називає його «Русіном».

⁶⁵ Friese Ch., *op. cit.*, pag. 106, 127, 253, 254, 256.

⁶⁶ Bandkie T. S., *Dzieje Królestwa Polskiego*, Wrocław 1820, t. I, pag. 175.

⁶⁷ Maciejowski W., *Pamiętniki...*, t. I, стр. 107, 111, 162, 243 etc.

⁶⁸ Pertz, *Mon. Germ. Hist.*, SS. IV, pag. 129: *Ademari historiarum libri III, lib. III, cap. 81.*

Мабуть, такого самого переконання був автор напису на Реймській Євангелії, написаним глаголицьким письмом, що звучить:

«ТАТО ЄВНЛИЄ СУ ПИСАНІ СЛОВЪНСКИМЪ ЪЗКЕМЪ...
А ДРГА СТРАНА ТИЄХТО КНИЖЕКЪ, ІЄМЖЕ ПОДЛІ
РУСКОГО ЗКНА, ПСАЛЬ Є СТИ ПРОКОПЪ СВУ РУКУ
А ТО ПИСМО РУСКО ДАЛЬ НІВОЖТАКЪ КАРЕЛЬ
ЧТВРТИ ЦРЬ РЗИМСКИ...»

Цікаво, що напис дуже старий, бо написаний глаголицею, називає слов'янський обряд руським обрядом або законом, а слов'янське письмо, руським письмом.

* * *

У Ніконівському літописі зазначено, що першим єпископом Володимира Волинського був Степан, вибраний рівноапостольним Володимиром. Та перед тим вже згадується про єпископа Тому, Грека, що мав би бути там єпископом в 988 р. Лев Кішка, Київський Митрополит, що спершу був єпископом Володимира-Волинського, в своїх історичних записках, зладжених на підставі старовинних документів цієї єпархії, подає перед єпископом Степаном ще таких Владик цієї єпархії: 1. Івана, 2. Антонія, 3. Анита (Анект, Аникита), 4. Кодрія, 5. Іллю, а на шостому місці ставить Степана. Виходить, що єпископ Степан мав би вже п'ять або шість (Тома) попередників. Володимир-Волинський був заснований Володимиром Великим, отже поданий реєстр єпископів перед Степаном виглядав би на свого роду суперечність, бо не могло там бути єпископів, коли міста не було. Та це можна в'яснити дуже легко на підставі практики Церкви, що при перенесенні якогось єпископського престолу з одного міста в друге він дуже часто задержував не лише реєстр своїх єпископів від часу заснування, але дуже часто назву старого міста, яку додавалося до назви нового міста. Знаємо, що Володимир Великий, прилучаючи Червенські міста, до Київської держави, збурич усі пограничні міста, положені поза Бугом, між іншим сам Червень, недалеко Любліну. Отож не є виключене, що в Червені був єпископський престіл, який згодом був перенесений до Володимира-Волинського. Всі єпископи того міста ввійшли в реєстр єпископів Володимира-Волинського. Там міг бути лише єпископ св. Методія⁶⁹.

З наших літописів знаємо, що на західньо-українських землях дуже рано постали інші єпископства: Угровське (згодом Угро-Холмське), Перемиське та Галицьке. Галицьке єпископство вже існувало на початку XI ст. і ми, на жаль, не знаємо точної дати

⁶⁹ Петрушевичъ А. С., Краткое историческое извѣстiе о времени введенiя христiянства на Галицкой Руси, Львовъ 1882, стор. 54.

його заснування. Дуже можливо, що воно також сягає в часи св. Методія. На це вказує розріст церков у княжому Галичі, що їх відкрили археологічні розкопи в XIX і XX ст., напр. Спаська церква, полігон церкви св. Пантелеймона, Благовіщенська, св. Анни, пророка Іллі, св. Кирила і Методія, недавно розкопані проф. Пастернаком фундаменти величавого Собору Успення Пр. Богородиці, в яких знайдено тлінні останки князя Ярослав Осмомисла. Цей храм своєю величиною і красою дорівнював церкві св. Софії в Києві, як можна бачити з величини фундаментів та решток матеріялу, з якого був збудований. Всі ці величаві й численні церкви вказують, що тут мусіло бути закорінене християнство вже дуже давно.

На Галицьких землях бачимо вже дуже рано численні монастирі, напр. в Угровську, в Полоннім, біля Володимира, монастир св. Федора, св. Михайла і св. Гори. Є монастирі в Лелесеві, в Синевідську (св. Спаса, св. Миколи), в Жидичині (св. Іллі, св. Степана, св. Юрія, св. Івана). Існування чотирьох останніх потверджують розкопи. Про всі ці монастирі згадується в нашому літописі як про дуже давні⁷⁰.

*
*
*

Моравська Митрополія св. Методія що виконувала ролю посередника між Сходом і Заходом, не вдержалася. Західні Слов'яни, живучи в безпосередньому сусідстві з Німцями, не змогли здійснити цього великого історичного завдання, а підпали під виключний вплив західної Церкви й західної цивілізації⁷¹.

⁷⁰ Лужницький Григор, *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філадельфія 1954, стор. 96 і далі.

⁷¹ Затрата візантійської форми в церковних богослужбах, обрядах, культурі, архітектурі, малярстві ітд. причиниться до затрати нашої індивідуальности, а вслід за тим до дезерції, релігійної і національної, як це доказує затрата цілих полос нашого краю в користь польського сусіда. Цієї втрати ми, мабуть, вже ніколи не відзискаємо, бо, хоч би ми відзискали землю, то люди для нас пропали.

З другої сторони затрата західно-римського духа в Церкві, культурі, архітектурі, чи штуці, відірве наш нарід від найвищого релігійного центру, основаного Намісником Христа, св. Петром, який є вічно живим осередком не лише Вселенської Церкви, але й західної, динамічної культури, що зосереджує в собі всі ціхи всіх культур.

Всяка спроба відокремлення Української Церкви від Вселенської Церкви й західної культури, спричинить наше духове вияловіння, як це сталося з усіми відірваними Церквами Сходу, бо не стане джерела живої сили, що випливає з єдности з Найвищим Центром Христової Церкви, Вічним Містом, Римом. Це аксіом життя, доказаний многократно історією християнських народів.

Вірність нашим старим церковно-обрядовим звичаям та культурним формам при рівночасному задержанні якнайживіших зв'язків та досконалої єдности з Апостольською Столицею в Римі та західнім християнським світом, якого вона являється центром, дивгне наш нарід до такої величі й слави, як вже раз дивгнула була в період Київської Держави. Від нашого зрозуміння і вірного виконання заповіту св. Братів з Солуня залежатиме успіх сповнення нашої історичної місії на Сході Європи й в культурному світі.

Історична роля лучити Схід з Заходом пересунулася далі на схід, на український нарід, що вже в заранні своєї історії зрозумів це своє історичне завдання та вірно стояв в обороні християнської цивілізації й культури, проти нападів євразійських орд.

Упродовж віків Русь-Україна, живучи в близькому контакті з Заходом, намагалася виповняти започатковану св. Братами церковно-візантійську організацію змістом західньої культури й цивілізації. В цьому саме полягає історична місія українського народу.

Східня формою і західня своїм змістом, це найголовніша ціха нашої духової культури, що її започаткували св. Брати з Солуня.

РОЗДІЛ X.

ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ І ПЕРШЕ ХРИСТІЯНСТВО НА РУСІ-УКРАЇНІ.

У попередніх розділах ми подали найважливіші свідчення про проповідь Христової Євангелії в нашій батьківщині, з яких виходить, що св. Кирило і Методій були Апостолами цього першого масового хрищення наших предків. Св. Брати, проповідуючи на Русі-Україні, з суто практичних міркувань послуговувалися народньою мовою в проповіді та переклали святі книги на слов'янську мову, щоб якнайскорше привести наш нарід до Христа. Ця їх практика стала причиною і початком нового, слов'янського обряду у Вселенській Церкві, який схвалила і кількакратно потвердила Апостольська Столиця.

Треба підкреслити, що досі у нас визнавалося вплив св. Кирила і Методія на нашу Церкву, але лише посередньою дорогою, чи то через Моравію, чи через Болгарію, і то аж по прийнятті хрищення рівноапостольним Володимиром. Такі гіпотези йшли лінією т. зв. норманської теорії постання української княжої держави, що, переважно, ґрунтувалася на свідочстві нашого літопису «Повість Временних Літ».

«Прийдіть і володійте нами», вложив літописець слова в уста Ільменських Слов'ян¹, мовляв, вони не могли самі зорганізувати свою державу, тому просили чужинців. Ці слова підхопили безкритично деякі західні історики минулого сторіччя та відмовляли нашим предкам будь-якої ролі в творенні Київської держави, мовляв, якби їм Нормани-Варяги не створили були держави, то її ніколи б не було. На жаль, таке можемо почути ще й сьогодні.

Вже в попередніх розділах ми наводили деякі анахронічні, тенденційно-перекручені інтерполяторами, уступи Повісти Временних Літ, що розбігалися з історичною правдою.

Ми зазначили вже на вступі, що Повість Временних Літ не вияснює багато справ, зв'язаних з існуванням слов'янського обряду на Русі-Україні в часі рівноапостольного Володимира. Вона поминає мовчанкою всі ці справи, а лише оповідає, що св. Володимир прийняв

¹ Під роком 862. Лихачев, Пов. Вр. Л., т. I, стор. 18.

хрищення від Греків. Годі допустити, щоб усі ці речі не були відомі авторові, чи авторам Повісти, але вони мусіли мати якусь важну причину їх замовчати. Варто б приглянутися «Повісті» зблизька.

Шахматов і Грушевський подають загальну схему творення Повісти. Отож напочатку XI ст. постав у Києві т. зв. Початковий літопис, компіляція, що первісно був доведений до 944 р. Це можна бачити на підставі трьох редакцій Літопису: Іпатіївського (віднайдений у Костромі на Московщині в XV ст.), Лаврентіївського кодексу (написаному в 1377 р., мабуть у Суздалі) та третя, самостійна редакція, значно коротша, вміщена на вступі до Новгородського літопису, що має дуже великі зміни.

Цей Початковий літопис був кількакратно змінюваний та перероблюваний все іншими редакторами та доповнюваний новими вставками, з рівночасним пропущенням деяких небажаних вісток, що не йшли лінією бажання дотичного редактора. Початковий літопис не має жодного хронологічного порядку; це зроблено дещо згодом, тому невірно.

За Шахматовим² Початковий літопис постав у Києві в 1037—1039 рр.; автор незнаний. Потім перший раз його переробив мабуть монах Нікон. Щойно в 1093—1095 рр. постав з нього т. зв. Початковий літопис.

Близько 1113 р. постала на підставі попередніх літописів «Повість Временних Літ». Найправдоподібніше її написав монах Печерського монастиря Нестор. Ця редакція «Повісти» не збереглася. Вона дійшла до нас лише у фрагментарних перерібках пізніших редакторів, які вимазали навіть ім'я Преподобного Нестора з її наголовка. Лише в т. зв. Хлібниківському Списку це ім'я збереглося: «Нестера черноризца Теодосієва монастиря».

На думку Шахматова, первісною ідеєю Початкового літопису була історія творення Київської держави, але в ній ще не була слідна пронорманська орієнтація, навпаки, там виводилося початок державності від свого, автохтонного чинника. В Нестора видно великий вплив грецького хронографа Амартола та його продовжувача. З тієї ж хроніки він зачерпнув відомість про похід Руси на Константинопіль та зв'язав його з князями Асколдом і Діром (хоч обидва вони не князували рівночасно, але хронологічно дуже близько), щоб показати, що на Русі ще до приходу Рюриковичів вже була своя, сильна держава. Нестор знав «Житіє Василя Нового» (вістка про похід Ігоря на Константинопіль), знав також хроніку Малали, т. зв. Пасхальну, Григорія Сінкелла та Об'явлення Методія Патарського. Крім того Нестор

² Шахматовъ А. Н., Разыскания о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, Спб. 1906; —, Повѣсть Временныхъ Лѣтъ и его источники, в Труды Ак. Наукъ.

цитує деякі уступи з «Житія» св. Методія, говорячи про оборону слов'янського обряду св. Братами. Загально можна сказати, що Нестор держався лінії монаха Нікона, автора Початкового літопису.

При кінці XI ст. Печерський монастир був осередком самостійницької, прстигрецької політики в нашій Церкві. Відомо, що українські монахи в тому часі не завжди слухалися Митрополитів, присланих з Греції, вони навіть не поминали їх імен під час св. Літургії. Разом з ними й не поминали князів, що їх підтримували. Щойно по примиренні з князем Святополком Повість Времених Літ, що десь тоді складалася, стає немов його офіційним літописом. Тому автор «Повісти» глядить на всі справи під кутом добра і слави Рюриковичів. У цей спосіб витворилася нова політична концепція, т. зв. *норманська*. Очевидна річ, що літописець пропустив багато речей, які не пасували до цієї концепції, а подавав нові, часто легендарні речі, що її підтримували.

Князь Святополк відплачувався повною підтримкою монастиря та виклопотав у Константинопольського Патріярха, щоб монастир піднесено до ступеня Архимандрії, незалежної від Митрополита. І ця про-норманська редакція Повісти Времених Літ в первісному виді до нас не дійшла.

По Святополкові княжив у Києві Володимир Мономах. За нього Печерський монастир знову переходить до опозиції, мабуть тому, що Мономах занадто підтримував Греків, яких привезла з собою його мати з Константинополя. З тієї причини Мономах відбирає дотеперішнє літописання Печерським монахам, а передає його Видубецькому монастиреві св. Михайла. Там постала т. зв. друга редакція Повісти Времених Літ, опрацьована ігуменом монастиря Сильвестром. На цій редакції є такий напис: «Ігумен Сильвестер св. Михайла написав книги си Літописець, надіясая от Бога милости прияти, при князи Володимире княжящю ему Києве, а мні в то время ігуменящю у св. Михайла в 6.624, індікта 9 літа; а іже чететь книги сія, то буди ми в молитвах.»

Мати Володимира Мономаха виховала свого сина в грецькому дусі, тому за нього Греки доходять у Києві до великого впливу. Саме в тому часі представники грецької ієрархії на Україні зачинають ширити грецьку церковну політику та намагаються приєднати Україну до роздору з Римською Церквою, який 1054 р. розпочав патріярх Михайло Керуларій.

Ця нова редакція Повісти усунула всі речі, що не пасували до її прогрецької орієнтації.

По смерті Володимира Мономаха княжив у Києві його син Мстислав, що перед тим був князем Новгороду. За нього постала третя

редакція Повісти Временних Літ. Вона, в засаді, нічим не різниться від другої редакції, бо була написана в тому самому «Мономахому», Видубецькому монастирі. Ця редакція ідеалізує рід Мономахів. Вона найкраще подана в Іпатіївському Списку, зробленому в XII ст. Там «Повість» доведена до 1117 р. В другій частині описується події від 1118 до 1199 р., а в третій частині їх допроваджено аж до 1292 р. Це, в основі, Галицько-Волинський літопис, з додатками подій, узятих з інших літописів, напр. ростовсько-суздальського.

У Ніконівському літописі-компіляції, що допроваджує події до 1520 р., Повість Временних Літ є зближена до Сильвестрової редакції³.

Лаврентіївський літопис був списаний у 1377 р. монахом Лаврентієм за наказом суздальського князя Дмитра Константиновича, на підставі літопису, що мав події до 1305 р. Тут «Повість» не має подій від 898 до 922 рр.⁴

На підставі якого літопису монах Лаврентій списав свій літопис? Шахматов, Приселков та Комарович гадають, що князь Андрій Боголюбський забажав списати свій літопис, взявши за основу другу редакцію «Повісти» та Переяславський літопис князя Володимира Глібовича, в якому «Повість» була з третьої редакції. Крім того, туди взято події з таких літописів: Тверського, Смоленського, та Ярославського. Отож у започаткованому Андрієм Боголюбським літописі події були доведені до 1305 р., коли-то Дмитро Константинович, суздальський князь, доручив монахові Лаврентієві його продовжувати.

Зберігся ще також т. зв. Радивилівський, або Кенігсберзький літопис⁵, списаний при кінці XV ст., а віднайдений Янушем Радвиллом, який подарував його до бібліотеки в Кенігсбергу, звідки граф Розумовський забрав його та передав до Москви в 1758 р. Текст Повісти Временних Літ узято до нього з Ростовського літопису.

*

* *

Ось так коротенько ми розглянули важку долю, що її мусіла перейти Повість Временних Літ. Мабуть, найбільше зближені до історичної правди були вістки в Початковому літописі, та він за кільканадцять літ з часу написання перейшов потрійну переробку редакторів різних політичних напрямків. З нього постає Повість Временних Літ, що спочатку стає літописом династії Рюриковичів та угрунтовує пронорманську теорію постання української державности, викидаючи

³ Ніконівський літопис, в Полное Собрание русских летописей, том IX, і X, Спб. 1862.

⁴ Лаврентіївський літопис, в Полное Собрание русских летописей, том I, Спб. 1846; друге видання в 1926 році, тільки перший випуск: *Повесть временных лет*.

⁵ Кенигсбергская летопись, в Библиотека Российская, том I, Спб. 1767.

всі речі, що не підходили до тієї орієнтації. Та, на жаль, і ця редакція пропала.

За Володимира Мономаха, у Видубецькому монастирі постає друга редакція «Повісти», з грецькою орієнтацією. Якби навіть якась вістка була збереглася про Кирила і Методія з першої редакції, то її напевно викинули б у другій редакції, з огляду на загально відоме становище Греків до св. Братів з Солуня.

Про третю редакцію не доводиться багато говорити, бо вона, як і друга, була написана під грецьким впливом у Видубецькому монастирі, тому ідеалізує рід Мономаха та його зв'язки з Греками.

Дальша доля «Повісти» виходить з-під усякої контролю, бо кожний удільний князь, що закладав своє літописання переробляв її так, як йому було вигідно.

Треба сказати, що ані один з літописних списків, що збереглися досьгодні, не є протографом, а лише копії з різних часів. Сьогодні не можна сказати, чи вони є копіями з протографу чи з інших копій.

*
* * *

Повість Временних Літ не заперечує існування Кирило-Методіївського християнства на Україні, ані про нього нічого докладного не говорить, крім одного короткого уступу про їх місію на Моравії, де говориться, що «книжное слово» прийшло до нас з Моравії, бо «и тамъ и в насъ одинъ словѣнскъ языкъ»⁶.

Великою несподіванкою для читача «Повісти» є її уступ про договір Ігоря з Греками в 945 р., де говориться про християнство в Києві, таке: ... «Мы же, елико насъ хрестилися есмы, кляхомъся церковью святаго Ильѣ въ с б о р н ѣ й церкви, и подлежащемъ честнымъ крестомъ, и харатьею сею, хранити все, еже есть написано на ней, не преступити от него ничто же...»

«...Объщася Игорьъ сице створити. Заутра призва Игорьъ слы, и приде на холмъ, кде стояше Перунъ, и покладоша оружье свое, и щиты и золото, и ходи Игорьъ ротѣ и люди его, елико поганыхъ Руси; а хрестеяную Русь водиша ротѣ в церкви святаго Или, яже есть надъ Ручаемъ, конецъ Пасынчѣтъ бесѣды: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша варязи хрестеяне и Козарѣ...»⁷.

«Сборна церква» це катедральна, при якій існував єпископський престіл. Щоб в якийсь спосіб виправдати існування катедральної церкви в Києві в часах Ігоря, літописець, або радніше, інтерполятор чи новий редактор додає, мовляв, до тої церкви ходили Варяги і Хозари. Чи було багато між Варягами християн, не знаємо, мабуть не багато,

⁶ Лихачев, Пов. Вр. Л., стор. 21, під роком 898.

⁷ Той самий літопис, стор. 38—39, під роком 945.

бо знаємо, що найвизначніші з них, як і самі князі, були поганями. Якщо й були які, то вони були латинського обряду, а в жодному джерелі нема згадки про існування латинського єпископства в Києві в часах Ігоря

Щодо хозарських християн, то їх, мабуть, вже зовсім не було в Києві в тому часі. Якщо б хтось із Хозарів був і залишився, то важко допустити, щоб їх Ігор водив присягати до соборної церкви св. Іллі; ми знаємо, що вони в більшості визнавали віру Мойсея.

Мусимо прийняти, що християнство в Києві було широко знане, коли люди з найближчого оточення поганського князя були християнами, бо складати присягу на вірне додержання статтів договору могли тільки люди відповідальні, що посідали високі уряди. На жаль, цю цікаву вістку Початкового літопису затемнено при переробках «Повісти» в часі сильних впливів Греків на Русі-Україні.

На думку Грушевського, Київська Митрополія була в невільничій залежності від Константинопольського Патріярха так, що він вислав на Русь-Україну митрополитів і єпископів, не питаючи нікого про згоду. Київська Митрополія, як ми вже також з інших джерел навели, займала незначне місце між митрополіями Царгородського Патріярхату, спершу 60-ге, а згодом 71-ше місце⁸.

Вплив грецької ієрархії на Україні не лише на церковні, але й на державні справи, був дуже великий. Вони навіть творили, чи підтримували вже створені політичні партії. А про їх вплив на церковну політику, головні пропагування церковного роздору-відчуження, започаткованого Михайлом Керулярієм, — вже нічого й казати. Грушевський твердить, що церковний роздор не був популярний на Україні, бо, мимомовно прекрасного розвитку письменства, ані один український письменник тієї доби не написав полемічного твору проти єдності Української Церкви з Вселенською Церквою. Якщо й були які твори за роздором, то вони, до речі кажучи, є дуже плиткі і всі вони вийшли з-під пера патріярших висланників на Русі⁹.

Вплив цих писань греків бачимо також в «Повісті», де інтерполлятор всадив більший уступ, це промова філософа про оплатки (латинські просфори).

Досі в нас спиралося теорію про хрищення Русі-України на про-норманській редакції Повісти Временних Літ, що приписувала його запровадження лише династії Рюриковичів, в особі її найвизначнішого представника, рівноапостольного Володимира. Та, з огляду на наведені нами на вступі труднощі у виясненні багатьох справ, зв'язаних

⁸ Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. III, стор. 479 (гл. ч. LXX).

⁹ Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. III, стор. 260 (гл. ч. LXXI).

із запровадженням християнства в часі Володимира, такі дослідники, як Голубинський, Приселков, Полонська-Василенко, Пархоменко, Ламанський, Томашівський, Коструба, Лужницький, Ісаїв та інші, піддали цю теорію науковій критиці.

Поперше, звідки св. Володимир узяв слов'янських священників та церковно-слов'янські книги, перекладені св. Братами з Солуны?

Дехто казав, що св. Володимир забрав їх з Херсонесу (історія про Настаса), деяких спровадив з Охриди в Болгарії (Приселков), а деяких спровадив з Мукачівської єпархії (Грушевський). У Херсонесі була чисто грецька церква, звідки ж взялися б там слов'янські духовні і книги? Щодо болгарських священників, то вони могли дати деяку поміч, але не в такій кількості, як цього справа вимагала. Це все ніяк не вяснить факту буйного розвитку нашої Церкви і нашого письменства кількадесять літ по прийнятті хрищення за Володимира. Цього розвитку не бачимо ані в Болгарії, ані в Херсонесі, ані на Закарпатті. Порівнюючи писані пам'ятки наших сусідів (Чехів, Поляків чи інших), що прийняли були християнство далеко скорше, мусимо сказати, що ніхто з них не може похвалитися пам'ятками такої великої вартости, які видала Русь-Україна. Повість Времених Літ, Руська Правда, численні «Житія» Святих, твори Кирила Турівського, Митрополита Іларіона, Кліма Смолятича, численні літописи удільних князів, Слово о полку Ігоревім і т. д. і т. д. Усі ці твори мусіли постати на ґрунті, підготованому століттями, а не десятками літ. Тут на честь і славу тих українських письменників треба сказати, що їх твори вже тоді були писані прозою і під цим оглядом вони випередили наших сусідів і всіх Слов'ян, бодай на два-три століття. Тому аж ніяк не можна говорити про запозичення в цих сусідів чогось, чого в них самих не було.

Все це вказує, що на Русі мусіло прийнятися християнство, а з ним і письменство, значно скоріше як у наших сусідів. Одиноким достатнім вясненням може бути те, що все це було започатковане й розвинулося під впливом Методіївського християнства.

В «Житті» св. Константина-Кирила читаємо, що він у Херсонесі стрінув «руського чоловіка», який мав руські книги... «І дошед до Корсуны... обрете же ту Євангеліє і Псалтир, руськими письмени писано, і чоловіка обрет, глаголюща тою бесідою, і бесідова с ним і силу речи прием, своей бесіді прикладая различні письмен гласная і согласная і к богу молитву творя, вскорє начать чести і сказати і мнози ся ему дивляху (підкреслення наші)»¹⁰.

¹⁰ Житіє Константина Філософа, в Чтенія, квітень—травень, 1865, стор. 75.

І. Огієнко в праці п. з. «Руські переклади в Херсонесі у 860 р.»¹¹, наводячи думки різних дослідників старовини, каже, що «руські письмена», знайдені св. Кирилом в Херсонесі, були написані мовою Києва. Натомість Ламанський гадав, що св. Кирило-Константин їхав на Русь на місію вже з готовими книгами, перекладеними в Константинополі коло 855 р.

Крім того свідоцтва про існування письма на Русі-Україні в часах св. Кирила і Методія, збереглося ще одно свідоцтво в «черноризца Храбра», де говориться так:

...«Прежде убо словене не имеху книг, чертами и рьзами читаху и гатаху, погане суще, крестившежеся, римскими и греческими письмени нуждахуся писати...»¹².

В Повісті Временних Літ читаємо про клявзулі договору Русі з Греками таке: ...«Аще кто умретъ, не урядивъ своего имѣнья, ци своих не имать, да възвратитъ имѣние к малым ближикам в Русь. Аще ли сотворитъ обряжение таковой, возметъ уряженое его, кому будетъ писал наследити имѣнье его, да наслѣдитъ е... На утверженъе же и неподвиженіе быти межи вами, хрестъяны, и Русью, бывший миръ сотворихом Ивановым написанием на двою харатью, царя вашего и своею рукою...»¹³.

З наведених вгорі свідоцтв виходить, що на Русі мусіло бути якесь письмо, чи то «черти і ризи», чи «Іванове письмо». На всякий випадок св. Кирило знайшов у Херсонесі руського чоловіка, що мав Євангелію і Псалтир «руськими письмени» писані. Треба завважити, що й усі договори Русі з Греками були звичайно списувані в двох примірниках і двома мовами, грецькою і дотичного народу; отже, як виходить з цитованого уступа «Повісти», і Русь мала свою копію, писану «Івановим написанієм».

Думка деяких вчених, що, мовляв, знайдені Євангелія і Псалтир на Херсонесі, мусіла бути т. зв. Євангелія Вулфіли, писана готицькими буквами, не відповідає новішим дослідам. Сьогодні вже відтворено зразок готської мови, на підставі уривків згаданої Євангелії. Цей рукопис з Остроготської доби (489—555) був написаний в Італії і в ньому є деякі фрагменти з 4-ох Євангелистів, один лист св. Павла, малий уривок з книги Езри, фрагмент календаря та дві мапи: Неаполя й Ареццо (тепер загублені). Це письмо є взороване на грецькому письмі, але має зовсім інший характер від глаголиці і кирилиці. Мова цього Євангелія більш архаїчна, як у всіх інших тевтонських пам'ятках, і спільна германським племенам з IV ст. Патріярх Прокопій пише, що

¹¹ Київ 1927, стор. 372—73.

¹² Šafarik P. J., *Slovanské starožitnosti*, т. II, часть 3, Praha 1842, стор. 109—110.

¹³ Лихачев, *Пов. Вр. Л.*, стор. 28, під роком 912.

цією мовою говорили Вандали і Гепіди. Вона не має нічого спільного з слов'янською чи руською мовою, яку має на думці «Житіє Константина».

Дуже цікаву згадку про переклад св. книг Кирилом і Методієм за імператриці Теодори знаходимо в згаданому вже нами Болгарському Синодику, складеному на Синоді в Тирнаві в 1211 р. Там виразно говориться, що переклад слов'янських книжок зроблено за цесаря Михайла III і його матері Теодори; так само і Храброве оповідання відносять час цього перекладу на 6.363 рік, себто 855 рік християнської ери.

Цей Синодик ґрунтується на грецькому Синодику, ранішому, який також говорить те саме. Отож в них переклад св. книг на слов'янську мову приписується заслугам і часові імператриці Теодори, яку величається там за привернення почитання св. образів і переклад слов'янських книг. Знаємо, що за її управління відбувся Собор, на якому усунено іконоборчу ересь, тому також треба прийняти за історичну правду і друге її діло, переклад слов'янських книг. Отож, згідно з Храбром і Болгарським Синодиком, переклад слов'янських книг не зачався щойно в Болгарії чи Моравії, як деякі досі приймали, але в Греції за Теодори, коло 855 р., як подають ці два джерела. Знайдення св. Кирилом «руських письмен» на Херсонесі сходиться хронологічно з свідочтвами обох цих джерел. Ці «руські письмена» мусіли надхнути св. Кирила до створення глаголицького письма та до перекладу слов'янських книг.

Грушевський каже таке: «Сама по собі освіта і наука абсолютною новиною на Русі не була; коли існували перед Володимиром значніші християнські громади на Русі, мусіли бути зав'язки книжності і школи. (Ламанський у недавній своїй праці поставив гіпотезу, що слов'янська книжність була принесена на Русь Кирилом вже у 860-тих роках)»¹⁴.

Погляд про розвиток русько-української мови і письменства в княжих часах спирався на твердження вченого Срезневського, які викладені в його творах про руські літописи та їх мову¹⁵. Він твердив, що з хвилиною прийняття християнства Володимиром Великим, церковнослов'янські книги й мова, що були занесені до нас з Болгарії, стали основою, на якій розвивалася русько-українська мова. На думку Срезневського, це діялося аж до XIII ст. Щойно тоді наступив розлім між живою мовою і болгарськими впливами. Такий погляд про розвиток нашої мови приймався аж до Шахматова, включно¹⁶.

¹⁴ Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. I, стор. 467.

¹⁵ Срезневській И. И., *Чтеніе о древнерусскихъ лѣтописахъ*, в Зап. Ак. Наукъ, Спб. 1862; — *Материалы для словаря древнерусского языка*, II, Спб. 1902.

¹⁶ Шахматовъ В. А., *Очеркъ современного русскаго литературного языка*, Л. 1925; також: *Повість временных лет*, Петроград 1916.

Нові досліді в нашому мовознавстві, напр. В. М. Істрина¹⁷, Е. Ф. Карського¹⁸, С. П. Обнорського¹⁹, піддавши докладній науковій аналізі згадані вище пам'ятки українського старого письменства, дійшли нових висновків.

Академік Обнорський, що є головним представником цього напрямку, обговорюючи мову Руської Правди, Поучень Володимира Мономаха дітям, Моління Данила Заточника та Слова о полку Ігореві, твердить, що мова тих пам'яток в основі первісна, автохтонна мова українського населення, яка зіткнувшись з болгарськими впливами, запозичала від неї лише деякі звороти чи вислови. Мова згаданих пам'яток є одностайна, хоч в їх написанні є різниця двох століть. Це наявно говорить, що характер української мови вже був вироблений; вони мають: 1) суто український характер будови (складня, граматичні форми слова), 2) архаїчний тип будови та 3) виказують дуже малий вплив церковно-слов'янської мови.

Це все доказує на дуже високо розвинену культуру Русі-України в тому часі. Факт розвитку української літературної мови в часах Київської держави висуває нове питання: де і в якому часі треба шукати за початками формування тієї мови? І тут, на думку Обнорського, перемагає новий погляд, що на Русі вже існувало письменство до Володимира, почавши від ІХ ст.²⁰ Отож про цей початок письменства на Русі говорить «Житіє Константина», згадуючи про Євангеліє і Псалтир, писані «руськими письмени».

Одні уважали це за фантазію, каже Обнорський, а другі навіть уважали це за Євангеліє Вулфіли, хоч ані характер письма, ані мова, ані час, ані місце постання цього Євангелія не мають нічого спільного з «руськими письменами» в «Житії Константина».

Обнорський підносить згаданий вже нами момент про договори Русі з Греками, писані в двох примірниках, а також уважає, що взаємини Русі з Хозарами причинилися до розвитку нашого письменства, про що згадують арабські письменники²¹. Про це також говориться в «Руській Палеографії», Н. С. Чаєва та Л. В. Черепнина.

¹⁷ Істрин В. М., *Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*, в *Ак. Наук*, 1920—1930, Петроградъ 1920—1922 (I—II), Ленинград 1930 (III).

¹⁸ Карскій Е. Ф., *Русская Правда по древнейшему списку*, в *Ак. Наук*, 1930.

¹⁹ Обнорскій С. П., *Русская Правда как памятник русского литературного языка*, Л. 1934.

²⁰ Греков В. Д., *Киевская Русь*, Москва 1946, або дальші видання; гл. С. П. Обнорскій, *Язык договоров русских с греками*, в «*Язык и мышление*», VI—VII, 102—103.

²¹ Мавродин В. В., *Образование древнерусского государства*, Л. 1945, стор. 194; Мавродин В. В., *Древняя Русь*, стор. 289; Чаев Н. С. — Черепнин Л. В., *Русская Палеография*, 1946—1947.

Та, мабуть, найцікавіші погляди Академіка Н. К. Нікольського²². Він говорить, що в «Повісті» є сліди зв'язків Полян з західними Слов'янами, про що ми вже згадували. На думку Нікольського, в місійній праці св. Кирила і Методія треба шукати за початками християнства, а разом з ним і за початками письменства на Русі-Україні, а не за болгарськими впливами в X, XI чи XII ст. Він доказує, що болгарські впливи за царя Симеона (892—927) позначились на Русі дуже слабо, хоч це був найбільший розквіт болгарського царства.

... «За те у Слов'ян вона (проповідь св. Братів з Солуня) дісталася скрізь, за життя первоначителів, і до Поляків, що згодом прилучилися до латинського заходу. Під той час, так само почасти, дуже ймовірно, захоплено цією проповіддю й східних Слов'ян, і, звичайно, це були насамперед Українці, краще сказати Київська Україна-Русь; це найімовірніше було в зв'язку з Хозарською місією та Херсонськими подорожами Солунських братів. Та все це ще були самі зародки... І цікаво, що у Слові о полку Ігоревім „Греци і Морава поють славу Святославлю”. Чи не згадка це про давній зв'язок Греків з Моравами? Та будь-що-будь усенька спадщина Константина і Методія насамперед перейшла до Київської України-Руси і в одному з славнозвісних збірників, як уже попереду відзначено, згадано й славнозвісне „Житіє Кирила Філософа”, як повчальна і цікава для читання книга...»²³.

Очевидна річ, що наведені нами досліді нових учених-мовознавців не беруть під розвагу свідоцтв про місію св. Братів на Русі-Україні, які ми навели в попередніх розділах, а звертають лише свою увагу на мову наших старих пам'яток.

Справою старої слов'янської письменности не перестають цікавитися сучасні вчені слов'янських народів. Поза згаданими нами вченими, цією справою займався Ісаченко, що заступає думку, ніби ще до приходу св. Братів на Моравію там вже було своє письменство, а з їх приходом воно розвинулося більше.

Цікаві погляди болгарського дослідника Еміля Георгієва, що він їх висловив у своїй праці п. з. «Слов'янське письменство до Кирила і Методія»²⁴. Там він розглядає справу недавновідкритих написів: переславського, гніздовського та добруджського. Він гадає, що ці написи виразно вказують своєю старовиною на слов'янське письменство ще до Кирила, бо уживання Слов'янами таких слів, як: читати, писати, книга тощо, ще до Кирила, вказують на існування якогось пись-

²² Нікольській Н. К., *Повесть Времених Лет как источник начального периода русского писменства и культуры*, 1930, стор. 1—106. Теж: *К вопросу о русских письменах, упоминаемых в житии Константина Философа*, 1928.

²³ Лавровъ П. А., *Кирилл и Мефодий*, Киев 1926, стор. 209.

²⁴ Георгієв Е., *Словянське письменство до Кирила і Методія*, Софія 1952.

ма в Слов'ян. Георгієв підносить момент, що моравський князь Ростислав просить цесаря Михайла III прислати слов'янських місіонерів, які вже були в Греції, та, що св. Кирило і Методій принесли на Моравію вже готові церковні книги. Георгієв, очевидно, не бере під увагу попередньої місії св. Братів на Русі-Україні, але іншими, археологічними дорогами доходить до подібного висновку, як ми його в цій праці зробили.

Цікаво, що Георгієв історію про «чорноризця Храбра» вважає дійсною, а його «черти і різні» первісним слов'янським письмом, яке віддавна існувало між Слов'янами, отже, й на Русі-Україні. Щодо глаголиці й кирилиці, то Георгієв думає, що св. Брати принесли глаголицю до Болгарії, а кирилиця вже існувала там ще до їх приходу.

Усі ці досліді й висновки новіших дослідників слов'янської старовини, є потужними криголамами, що ламають уперту мовчанку про Апостольську працю св. Братів на Русі-Україні, мовчанку, вимушену нещасними відносинами, що заіснували серед народів східної Європи, які були в будь-якій залежності від Греків, коли роздор у Вселенській Церкві стався доконаним фактом.

* *
*

У висліді нашої праці можемо ствердити, що християнство в Україні далеко старше, як його звикли приймати і його коріння треба глядати в часах св. Кирила і Методія та його епохальної праці, яка розпочала новий період історії слов'янського світа, період християнський. А в ньому Україна вибивається на одне з передових місць.

Таке ж ствердження ставляє дискутовану тему: Звідкіля св. Володимир прийняв християнство? — на друге чи дальше місце. Бо коли Володимирові часи можуть мати якісь неясності, то немає таких непевностей у часах св. Кирила та Методія, а вже ніяк немає сумнівів про напрямні їх апостольської праці; св. Кирило і Методій це рівноапостольні проповідники християнства Вселенської Церкви, і таке християнство зацепили вони в українську душу.

ДОДАТОК

ДОВІШІ ТЕКСТИ ЗАМІТОК

I. „Quid? si Kius fuerit a quo Kiovia condita? Non enim videtur obstare, quod Culcinus vir altero quin rerum Russicarum peritissimus, utpote qui Voliniam patriam habuit, de Kiovia scribit in serie Ducum Russiae pag. 103 his verbis: „Regnasse in Russia hunc Kioviae conditorem saeculo post natum Christum octavo multi opinantur. Sed praecessisse ipsum adventum Christi, docet Anthologium ruthenicum, in quo ad diem 30 Novembris Synaxarium de s. Andrea Apostolo haec habet: „Navigavit in Scythiam: et tandem divina providentia perveniens in Russiam, accessit ad montes Kiovienses, dixitque suis sociis: videtisne hos montes? et cetera . . . Jam ergo tunc erat fundata Kiovia“.

II. Habitant ultra Borysthenem ultimi natorum Scytharum, Roxolani . . . Ab his versus Meridiem sunt Sauromati et Scythi, usque ad orientales Scythas . . .“ Liber XI, cap. 492: „Hac dispositione facta, primam partem incolant Septemtrionem versus et Oceanum Scythae quidam Vagi, in plaustris degentes vitam: citra hos Sarmatae, ipsi quoque Scythae . . .“

Liber XI, cap. 507: „Veteres Graecorum Scriptores, universas gentes Septemtrionales Scythas et Celto-Scythas nomine affecerunt. Iis autem antiquiores ita diviserunt eos, ut supra Euxinum, Istrum et Adriam, incolerunt, eos omnes Hiperboreos et Sarmatas et Arimaspas appellarunt; qui trans mare Hircanum, Sacas et Massagetas“. Крім того написав Страбон історію в 47 книгах, п. заг. «Гісторіка гіпомемата». Крім уривків праця ця пропала.

III. „Utrumque versionem sequantur, quod substantiam rei nihil differt: sermo est enim de Scythis, Moschis et Tibarenis circa Pontum Euxinum habitantibus. At notabile est valde, quod etiam sub Ptolomeo Philadelpho, cuius temporibus Graeca Scripturarum versio adornata est, Rhossi Moschis et Tibarenis conjuncti fuerint; Rhossi, inquam, id est, ad Rhos sive Araxem fluvium habitantes populi, qui postmodum, Ponte Euxino trajecto, ultra Meotidem sedes habuerunt, ut Alanis mixti, Rhoss-Alani sunt appellati. Hoc de Rhossis testimonium est omnium vetustissimum, sed neque Patribus ignotum; nam de Hunnis in Romanum Imperium sub Theodosio Juniore et Valentiniano invadentibus, hunc ipsum Ezechielis locum interpretatus est Proclus Episcopus apud Socratem liber VII Hist. Eccl. cap. 43“.

IV. „Jam vero quae hactenus dicta sunt ea cum Graecis Latinisque Scripturis sunt comparanda. Primum Russorum mentio (quod sciam) apud Byzantinos scriptores ad annum Constantini Copronimi XXXIII, Christi 774, Theophanes: „Hoc anno, mense Majo, Ind. XII. Constantinus classem chelandiarum bis millium in Bulgariam instruxit; ipse adversus Russorum chelandia, in Danubium aditum sibi paraturus movit. Porphyrogenitus lib. de Adm. cap. 9, modum describit, quo Russi e Russia in Bulgariam, et inde Constantinopolim linitibus, monoxylis appellatis, veniunt“.

V. „Venerunt etiam Legati Graecorum a Theophilo Imperatore directi. Theophilus videlicet Chalcedonensis Episcopus, et Theophilus Spatharius, ferentes cum donis Imperatore dignis epistolam, quos Imperator quinto decimo Kalendas Junii in Ingulenheim honorifice suscepit. Quorum legatio super confirmatione pacti, et pacis, atque perpetuae amicitiae et caritatis agebat, nec non de victoriis, quas adversus exterarum bellando gentes caelitus fuerat assequutus, gratificatio et in Domino exultatio ferebantur. In quibus Imperatorem, sibi que subjectos amicabiliter datori victoriarum omnium gratias referri poposcit. Misit etiam cum eis quosdam, qui se, id est gentem suam, RHOS vocari dicebant. Quos Rex illorum Chacanus vocabulo ad se amicitiae, sicut offerebat, causa direxerat. Petens per memoratam epistolam, quatenus benignitate Imperatoris redendi facultatem atque auxilium per Imperium suum totum habere possunt; quoniam itinera, per qua ad illam Constantinopolim venerant, inter barbaros et nimiae feritatis gentes immasissimas habuerunt, quibus eos ne forte periculum inciderent, redire noluit. Quorum adventus causam Imperator diligentius investigans comperit eos gentes esse Sveonum, exploratores potius regni illius nostrique, quam amicitiae petitores ratus, penes se eosque retinendos iudicavit, quod veraciter invenire posset, utrum fideliter eo necne pervenerint. Idque Theophilo per memoratos legatos suos, atque epistolam intimare non distulit, et quod eos illius amore libenter susceperit, ac si fideles invenirentur, et facultas absque illorum periculo in patriam redeundi daretur, cum auxilio remittendos; sin alias, una cum missis nostris ad eius praesentiam dirigendos, ut quid de talibus fieri deberet, ipse discernendos efficeret“.

VI. Imperator expeditione suscepta adversus Agarenos profectus est, relicto in urbe, cuius servandae curam haberet, Oorypha praefecto. Is, cum necdum aliquid Imperator peregisset eorum quae moliebatur atque animo destinasset, impios Russos (Rhos) advenisse nuntio significat atque iam Mauropotamum assecutos esse. Ac quidem Imperator ab eo quod instituerat revocatus itinere, cuius causa dimisit, regalis nihil fortisque animi fecit. Russi porro intra Hierum penetrantes multas Christianorum patrarunt caedes ac insonstem sanguinem effudere. Erant autem naves ducentae, quibus urbem obsedere ingentique oppidanis timore effecere. Imperator cum venisset, vix trajicere potuit. Venitque cum Photio patriarcha ad sanctae Deiparae Blachernarum aedem, ibique Numen placabant ac propitium reddebant. Tum cum canticis ac laudibus educentes sanctae Dei Genitricis pallium extrema ora mari intinxere; ac cum nulla spiraret aura, confestim venti irruerunt, marique sedato ac tranquillo procella fluctusque continui insurrexerunt. Iis confracta Russorum classis, paucaeque admodum naves periculum evaserunt“.

VII. „Exinde factum ut Rhos (Scythica illa gens immitis ac fera) Romanos agros vastarent ipsumque pontum (haud sane etiam Euxinum) igni desolarent, ac quasi indagine regiam ipsam urbem (Michaele in expeditione adversus Ismaelitas occupato) cingerent. Verum hi quidem abinde Dei ira exsaturati, Photio, qui ad ecclesiae gubernacula sedebat, Deum exorante urbi que propitium reddente domum reddere; nec multo post legatis in urbem missis divinum efflagitantes BAPTISMUM, etiam impetravere...“; Liber V, nr. 4, ibid. col. 231: „Ubi propriam Christianorum fidem illibatam custodientes (tum scilicet mirabilis ille praesul, tum plebs illi pari captivitate comes) multos barbarorum ad veram Christi fidem adduxerunt (nondum enim gens illa animum ad pietatem transtulerant) multisque locis Christia-

nae doctrinae jecerunt semina, a gentiliū errore Scythas retrahentes et ad divinae cognitionis lucem traducentes...“

VIII. N. 37. Anno imperii Michaelis nono expeditione suscepta imperator adversus Agarenos proficiscitur, Oorypha praefecto in urbe relicto. Jamque ad Mauropotamum castra posuerunt, cum ille Russos ducentarum navium classe adventare nuntiat. Quo audito Imperator re prorsus infecta nullaque conserta pugna, confestim revertitur.

Num. 38. Anno imperii Michaelis decimo Russi, cum in Hierum penetrassent, multas caedes fecerunt. Urbem itaque vallo cingunt, ac cum vix imperator trajicere potuisset, statim cum Photio patriarcha ad sanctae Dei Genetricis, quod est Blachernis, veniunt: eductamque cum canticis eiusdem Dei Genetricis sacram vestem ac pallium mari leviter intinxerunt, cumque nulla perflaret aura, ventorum statim orti impetus, tranquilloque mari ac sedato continui fluctus excitati. Impiorum Russorum fractae naves ac quassatae, cum paucae evasisent periculum“. (Літопис цей приписують і Константинові Порфіроподному).

IX. „Praetera genti Russorum nescienti mansuescere ullive cedere atque a Dei sensu ac pietate remotissimae, auri argentique ac sericarum vestium affluentem largitione in foedus pertractae, initisque cum ea induciis ac pace firmata, divini quoque baptismatis participes fieri persuasit, ac Archiepiscopum ab Ignatio patriarcha ordinatum ut suscipere effecit. Is ad dictae gentis provinciam cum venisset ex tali eventu illustri facinore illius sibi animos faciles reddidit.

Gentis enim princeps, subditae plebis coacto coetu, cum senatoribus suis ac proceribus praesidebat: qui et falsae religioni ob longam consuetudinem proclivius reliquis adhaerebat. Deque sua ac Christianorum fide deliberantibus, in conventum vocatur qui ad eos recens episcopus venerat; ac quaenam ipse profiteretur eosque docturus esset, ex illo sciscitabantur. Eo sacrum divini Evangelii librum protendente, ac quaedam Salvatoris nostri miracula Deique in Veteri Testamento prodigia exponente, statim Russi subdiderunt: Nisi nos etiam eiusmodi aliquid viderimus, ac potissimum quale in trium puerorum camino accidisse dicis, nullam prorsus tibi fidem habebimus, nec tuis verbis animum auresque nostras ultra accommodabimus.

Praesul vero de illius promissionis veritate fretus, qui ait: „Si quis petieritis in nomine meo accipietis“, et „Qui credit in me, opera quae ego facio, et ille faciet, et maiora his faciet“, tum nimirum cum non ostentationis causa, sed ad salutem animarum haec quae fiunt, sunt futura, ait ad eos: „Etsi non licet Dominum Deum tentare, si tamen ex animo statuistis ad Deum accedere, quo libuerit, hoc et petite; omninoque Deus praestabit propter fidem vestram, etsi nos despiciabiles et minimi sumus“.

Petiere ipsum fidei christianae librum (divinum scilicet sacrumque Evangelium) in rogam injici ab eis accensum, ac siquidem librum nihil flamma laeserit, aut exusserit, ad Deum accessuros, qui ab illo praedicaretur. Quibus sic dictis, ac sacerdote oculos ac manus ad Deum levante, atque dicente: „Clarifica nomen sanctum tuum, Jesu Christe noster, etiamnum in oculis gentis huius universae“.

Sancti Evangelii liber in rogam ignis conjectus est. Nec paucis decursis horis, ac rogo exinde extincto, inventum est sacrum volumen illaesum nec edacis flammae vi ulla violatum, nulla eius ab igne noxa aut diminutione, ut ne fimbriae quidem librum claudentes ullam aut corruptionem aut labem senserint.

Quo viso barbari, ac miraculi magnitudine in stuporem acti, omni sublata haesitatione baptismo intingi coeperunt“.

X. „Haec autem Platinam ex Blondo, Blondum vero ex Chronico ms. Andrae Danduli exscripsisse aiunt; ubi sic legitur: „Huius autem B. Cyrilli praedicatione Sueropolis rex Dalmatiae, qui ab Odrillo germano Totillae regis Gothorum originem duxerat, cum toto suo populo fidem Catholicam suscepit. Verum Dandulus haec sub Michaele contigisse scribit. Platina vero sub Basilio Macedone. Neque soli Arentani ac nonnulli alii ex Slavis Dalmatiae accolis sub Basilio Macedone baptismum susceperunt; verum et Bulgaros ad meliorem frugem revocavit idem imperator, Russisque persuasit, ut Sacrum Baptismum suscipere, quemadmodum narrat laudatus Porphyrogenitus in avi Vita num 95 et 96. De Russorum autem ad fidem Christi conversione libet hic proferre historiam, quae a principio mutilata est; quam quidem reperi in codice ms. Colbertino recenti manu conscripto n. 4432, et Latinum legimus. Sic igitur habet: „Et quae ad religionem eorum (Russorum) pertinent accurate ediscerent. Illi vero sciscitandi studio cupidi, Romam se conferunt; istique omnia perscrutantur et exquirunt, ac curiosissime dispiciunt cum sanctorum templorum decorem tum sacerdotum et pontificum ordinem, imo etiam patriarcham eorum, quem papam vocant, invisunt; a quo verbis et doctrina ad utilitatem suam spectante instituti, revertuntur ac regionem suam repetunt, hic sese magno regi sistunt; ipsique quae viderant et audierant sedulo recensent. Affirmabant porro, magna illa et verissima existere, nec ulteriori perquisitione et perscrutatione opus esse. Quod si velis, inquit, illustrissime et gloriosissime domine princepsque noster, ipsorum fidem amplecti, id ipsis significato, atque eorum mysteriis rite initiare. Quibus auditis proceres, qui cum rege erant, maximeque illi, qui ipsi talis propositi auctores fuerant, rursus ipsum ita compellant: „Non videtur nobis id agendum esse, nisi prius iidem ipsi Constantinopolitanos ritus explorent et ediscant. Fama quippe est eam urbem magnam, immo praestantiorem esse. Demumque e re fuerit, ut iidem huius quoque religionem et cultum examinent ac experiantur: et sic postea ex his duabus meliorem diligemus. Tum rex ille prudens et conspicuus hoc consilium admisit et amplexus est. Quamobrem quatuor illos saepe memoratos viros, Constantinopolim mittit, ut omnia quae ad religionem spectabant explorarent ac experirentur. In hanc vero illi urbem nec sine labore concedunt, atque Basilio Macedoni tunc Romanorum scepra moderanti se sistunt, ipsique tanti suscepti itineris causam renunciant. Is vero ingenti gaudio hos excipiens, mox viros illis eruditos et praeclaros adjungit, qui omnia in urbe pulcherrima monstrarent, quique rogata eorum recte intelligere possent, iisque satisfacere. Hi autem cum multa ipsis in urbe spectaculo digna ostendisset, in celebratissimum illud magnumque Sanctae Sophiae templum cum ipsis ingressi sunt. Atque, ut vulgo fertur, tum magna solemnitas celebrabatur, sive Sancti Chrysostomi, sive Dormitionis ss. Matris Domini mei; id vero non recto dicere valeo; verum tamen est tunc fuisse mirabilem magnamque celebritatem.

Quatuor porro viri qui cum proceribus nostris erant, totum templum circumspexerunt necnon quae ad celebritatem spectabant: luminaque cernentes, ac anticorum melodiam audientes, stupebant attoniti. Cum istic autem vespertini et matutini hymni tempore venissent, multaque dixissent audivissentque, accedit sacrae et divinae Liturgiae tempus: rursusque laudati viri cum proceribus illis ab Imperatore missis in venerandum et maximum Templum ingrediuntur, ut incruenti et divini mysterii spectatores essent. Huc deducto sermone, Dei erga homines amorem, qui vult omnes salvos fieri et ad cognitionem veri-

tatis venire, stupens considero. Nam cum ethnici et barbari illi in termaximum, ut diximus, templum intrassent, stantesque omnia quae ibi tum gerebantur considerarent, curioseque sciscitarentur, cur primum quem parvum vocant, ingressus, deinde vero magnus fieret: quare subdiaconi et diaconi ex sacro beate, cum lucernis et flabellis egrederentur; imo etiam sacerdotes et pontifices, pro assueto more cum tremendis ac divinis mysteriis, necnon patriarcha qui tunc sedem obtinebat, ac turba in pavimento procideret, preces effunderet clamaretque „Domine, miserere“. Illi vero quatuor gentiles soli intentis oculis sine reverentia haec respiciebant omnesque sacros ritus considerabant. Quare misericors ille et miserator Deus noster, iisdem viris oculos aperuit, ut quaedam tremenda et mirabilia viderent, ac postea sciscitantes, rei veritatem ediscerent. Absoluto quippe divino illo et magno ingressu, cum signo vocati omnes surrexissent, quamprimum viri illi stupendam visionem conspexerant imperatoris proceres secum astantes, manibus arreptis sic alloquuntur: Tremenda et magna esse quae hactenus videramus non diffitemur; quod autem nunc vidimus humanam naturam exsuperat; iuvenam quippe quosdam conspeximus alatos specioso nec assueto amictu, qui pavementum minime contingebant, sed per aera ferebantur psallentes: **S a n c t u s , s a n c t u s , s a n c t u s**. Quod sane nos omnes plus quam cetera in stuporem magnamque admirationem conjecit. Quibus auditis imperatoris proceres ita respondent: Et fortasse omnia Christianorum mysteria ignorantes, nescitis ipsos angelos de coelo descendere, et cum sacerdotibus nostris ministerium obire. Tum illi: Verissimum sane et manifestum est quod vos dicitis; nec alio argumento opus habet; omnia quippe ipsis oculis vidimus. Demum nos remittite, ut eo redeamus unde legati fuimus, quo principem nostrum de iis quae vidimus et prope didicimus, certiolem faciamus. Quos illi tunc cum gaudio et laetitia magna dimiserunt. Reversi autem illi in regionem suam, clarissimo et magno regi se sistentes post solitum exhibitum obsequium, omnia quae viderant et audierant ipsi renuntiarunt talia loquentes: Magna et splendida quaedam nos Romae nuper vidisse non negamus; at quae Constantinopoli visa nobis sunt, humanam omnem mentem obstupefaciunt; quae illi minutatim recenserunt. Magnus vero princeps rei veritatem ab ipsis edoctus, de eaque certior factus, nulla interposita mora, Constantinopolim ad piissimum Imperatorem legatos mittit, qui **E p i s c o p u m** peterent, ut innumeram ibi populi multitudinem doctrina imbueret et baptizaret. **T u n c p o r r o B a s i l i u s M a c e d o** Romanorum scepra moderabatur; qui exceptis cum gaudio magno huiusmodi legatis, **E p i s c o p u m** e o m i s i t pietate et virtute clarum, cum comitibus duobus, **C y r i l l o** et **A t h a n a s i o**, qui et ipsi virtute, eruditione et prudentia ornatissimi erant; neque solum divinae Scripturae notitia repleti, sed etiam in humanioribus litteris probe exercitati, ut eorum scripta testificantur. Eo profecti illi, omnes edocuerunt et **b a p t i z a r u n t**; et Christianae pietatis rudimentis instituerunt. Cum autem gentem eam omnino barbaram et rudem cernerent, ac nullo modo possent doctissimi viri viginti quatuor Graecorum litteras ipsos edocere, ne rursus a pia religione defecterent, triginta quinque litteras ab se inventas et exaratas iisdem tradiderunt...“ Haec sunt triginta quinque **R u s s o r u m** litterae, quas hactenus omnes ediscunt, atque rectam piae religionis notitiam obtinent. Narrant autem quidam miraculum huiusmodi istis in partibus contigisse... (чудо з Євангелієм).

Libet aliqua hic monere ad praefatam anonymi historiam de Russorum ad fidem Christi conversione. Et primo quod ait hic scriptor anonymus, **R u s s o s** adhassetis ritui Graecorum, propterea quod legati Romam et Constantinopolim missi ad utrumque ritum contemplandum, ritum Graecorum Romano praetule-

runt; eadem ferme narrantur a scriptoribus de conversione Wolodimiri Russorum ducis, qui fidem Christi suscepit, imperatoribus Basilio et Constantino, qui eidem duci sororem Annam in matrimonium dederunt; nam et ille ritui Graeco adhaesit, propterea quod legati, quos ea causa Constantinopolim miserat, homines nimirum militares et adhuc semibarbari, eos vehementer commendassent, Latinorum vero ritus vel iidem vel farinae eiusdem allii nuntii, haud satis religiose peragi, ac templa parum esse ornata retulissent; nisi id postea Graeci schismatis propugnatores confixerint, cum Wolodimirum ac filios plerosque constet catholicae fidei cum primis studiosos exstitisse, quorum duo David ac Romanus, sive Borissus et Glebus, in catalogo sanctorum a Russis, etiam Romanae Ecclesiae unitis recensentur.

Quod autem ait de Cyrillo, is est ille Episcopus et Apostolus Slavorum, s. Methodii Olomucii in Moravia Episcopi, et Slavorum item Apostoli frater; quorum quidem memoria colitur die IX Martii. Sanctus Cyrillus vero Thesalonica natus est et prius dictus fuit Constantinus, qui propter mirabile eius ingenium dictus fuit Philosophus; postmodum vero de consensu pontificis Cyrillus nuncupatus fuit, ut patet ex vita eorundem sanctorum Cyrilli et Methodii ex. ms. Blaudurano... Anonymus quippe hic noster, Diocletas, Acta s. Cyrilli ac reliqui scriptores Cyrillo, qui et Constantinus dictus fuit, uti supra demonstravimus, hoc attribuunt; quin et perpetua apud nostrates traditio habetur, unum ex duobus alphabetis Slavonicis Kiurilizam dictum ipsius Cyrilli esse, a Kiurul nomine Slavo quod Cyrillum Latine sonat, denominatum...“

XI. „Vero etsi aliquando ea gens Christianiam religionem suscepit, sicut ex culturae defectu siluescit ager, ac si nunquam ante cultus fuisset, ita apud ipsos eadem religio penitus esse desiit: repastinatam vero ipsam, culturamque fuisse tradunt anno Domini nongentesimo nonagesimo, vel nongentesimo octogesimo, sub Basilio atque Constantino Imperatoribus. Sed et in his iidem auctores haec asserentes errasse noscuntur: etenim non sub Basilio Juniore, qui imperavit cum Constantino, sed sub Seniore Basilio Macedone dicto, qui post Michaellem solus regnare coepit anno Domini octingentesimo sexagesimo septimo, id contigisse, testificatione Graecorum certum est.

Id quidem Ioanes Curopalates, id Zonaras, Necephorusque testantur; licet Nicephori prolixior de his narratio desideretur, quam libro vigesimo tertio historiarum tractasse, eiusdem libri quod extat compendium docet. Sed audi ex Curopalate nobilissimo historico Russorum conversionem opera eiusdem Basilii Macedonis Imperatoris factam: „R H O S (ita Russos vocat) percusso cum illis, Graecis videlicet, foedere, ut salutaris baptismi participes essent, auctor fuit Basilius Imperator, misso ad eos Archiepiscopo. Verum miraculum illud quod accidit, operae pretium est enarrare. Nam cum adhuc superstitione detinerentur et ipse Princeps et proceres illius, atque adeo omnis natio, suumque pristinum cultum examinarent, et Christianorum fidem: Archiepiscopum illum, qui ad eos nuper venerat, accersitum Princeps interrogavit, quaenam essent ea quae ille annuntiaret, quaeque ipsum docere possent. Qui cum sacrum divini Evangelii librum protulisset, et quaedam miracula recenseret a Deo quando humana forma assumpta, apud homines erat, facta: Nisi aliquod, Rhos multitudo respondit, simile nos conspiciamus, et maxime quale offeris trium puerorum in fornace, nequaquam tibi credituri sumus... hactenus Curopalates.

Recenset eandem absque aliqua dubitatione historiam Zonaras; quosque Curopalates Rhos, ipse Rhossicos nominat, Russos vero Cedrenus, ac Nicephorus Ruthenos; ne quis putet de aliis quam de Ruthenis eandem historiam enarratam. At tanta haec praetermissa ab iis, qui in rebus Polonicis sunt prosecuti

Russorum historiam, quis non miretur? Sicut et illud de iisdem nobile monumentum cum Russorum regnum Romanae est donatum Ecclesiae, a qua illud Russorum Rex Demetrius voluit accepisse. Extat de his epistola Gregorii Papae Septimi, quam integram tibi ad tantae rei fidem declarandam hic describendam putavi; sic enim se habet . . .“

XII. „Constantinus Porphyrogenitus Imperator, Leonis Sapientis filius, non modo in libro „De Administrando Imperio“, crebram Russorum mentionem facit, verum etiam in Vita Avi Basilii Macedonis num. 96, pag. 211, edit. Parisiis, eorum ad christiana sacra Russorum nescienti mansuescere, ullive cedere, atque Dei sensu ac pietate remotissimae, auri argentive ac sericarum vestium largitione in foedus pertractae, initisque cum ea induciis, ac pace firmata, divini quoque Baptismatis participes fieri persuasit; ac Archiepiscopum ab Ignatio Patriarcha ordinatum, ut susciperent, efficit“.

Reliqua tum proferam, quum de huiusce gentis ad Christum conversione erit sermo. Porro hoc ipsum de Russis ad fidem Christi conversis, idem Constantinus sive quisvis alius Anonymus Theophanis continuator, narrat lib. 4. num. 33. pag. 122. in Imperio Michaelis Theophili ac Theodorae filii; nam quum Russos in urbem Regiam sub Photio Patriarchatum adeptos invasisse dixisset, subiungit: nec multo post Legatis in urbem missis, divinum efflagitantes Baptismum, etiam impetravere. Nimirum, Basilio Macedone imperante, ubi Porphyrogenitus exponit, et Zonaras narrat lib. 16, num. 10., pag. 173, his verbis: Pace cum gente Russica, effecit (Basilus), ut illa in cognitionem arcanorum nostrorum perveniret; et quum se baptizari velle promississet, Pontificem eis misit. Et cetera. At Cedrenus, instar Anonymi, id factum post Russorum sub Michaele irruptionem ponit, inquiring pagina 551: Hi quum ipsam Constantinopolim in grave coniecissent periculum, paulo post Dei iram experti, domum reversi sunt, Legatisque in urbem missis, divinum Baptismum efflagitarunt impetraruntque. Adeo barbaram gentem emollivit sanguis tot Martyrum, quos illi trucidarunt, et Sancti ipsius Ignatii oblata pro ipsis deprecatio, quem, uti supra narratum est ex Niceta, tantopere afflixerant.

Pagius ad ann. 861 num. 7: Russi, inquit, seu, ut tunc vocantur, Rhossi, hoc anno Christianam fidem amplexati sunt. Mox producit testimonium Porphyrogenitis, qui iis enarratis, quae hoc anno, 861 ut putat idem Pagius, adversus Ignatium a Photianis gesta, n. XXXIII scribit: Exinde factum, ut Rossi (Scythica illa gens immitis ac fera) Romanos agros vastaret; ipsumque Pontum (haud sane etiam Euxinum) igni desolarent, ac quasi indagine Regiam ipsam urbem (Michaele in expeditione adversus Ismaelitas occupato) cingerent. Verum hi quidem abinde Dei ira exsaturati, Photio, qui ad Ecclesiae gubernacula sedebat, Deum exorante, urbi que propitium reddente, domum reddere: nec multo post Legatis in urbem missis, divinum efflagitantes Baptismum, etiam impetravere.

Confirmat hanc suam de Russis an. 861 ad Christi fidem conversis sententiam producta Photii Epistola, quam is ad Patriarchales Sedes Orientis scripsit; Baronius autem ad an. 863 num. 41. recitat, ubi Photius, postquam de Bulgarorum baptismo verba fecit, de Ruthenis seu Russis scribit: non sola gens ista...

Verum his Pagii argumentis non obstantibus, una videtur, non duplex fuisse Russorum conversio, eademque sub Basilio, non sub Michaele Imperatore contigisse. Nam ad Porphyrogeniti auctoritatem quod spectat, jam vidimus, illum non indicato signate tempore dixisse, Russos Michaele imperante et Photio in Patriarchatum intruso baptismum petiisse et obtinuisse; sed postquam eorum irruptionem in urbem Regiam, quae circa annum 860 contigerat, narra-

set, subjunxisse eos non multo post, Legatis in urbem missis, divinum efflagitantes baptismum, etiam impertrasse.

Indefinitum tempus, quod hic a Porphyrogenito Anonymi Chronicon edente iis verbis, non multo post, notatur, idem Porphyrogenitus ad aetatem Avi sui Basilio Macedonis refert, quum ait, eo imperante Russos ad Christi fidem conversos, Archiepiscopum a s. Ignatio Patriarcha accepisse; neque enim multum temporis effluxit ab anno 860, quo Russi in urbem Regiam invaserunt, ad annum 867 quo solus Basilius, Michaelis interfecto, Imperium obtinuit, et Photio ejecto s. Ignatius in suam Sedem est restitutus. Ad Epistolam vero Photii quod spectat, primo quidem suspecta est eius auctoritas, quum nullus alius historicus Russos dictat expresse sub Michaelis Imperatore ad fidem conversos; sed vel iis verbis „non multo post“ utantur, vel disserte narrant id factum sub Basilio Imperatore et Patriarcha Ignatio contigisse. Deinde Baronius ipse, qui eam Photii Epistolam ad annum 863 recitat, subjungit de eadem: „Verum quae occasione calumniarum Occidentalium Schismaticorum in Nicolaum Papam ad Photium missarum hic recitata est, non hoc anno ad Patriarchas, sed post triennium esse data cognoscitur nempe ut ex ea apparet, post irrogatum sacrilege in eum ab eodem Photio anathema. Putat enim Baronius eam Photii Epistolam anno 866 scriptam. At vero quum in eadem epistola neque annus, neque mensis, nec Indictio signetur, merito suspicari quis possit, eadem a Photio ex occupata Sede ejecto circa finem ad an. 867 aut initium ann. 868 Russos sacra amplexos, quum id neque fieri potuerit ab anno 862 ad 865. Postremo, etiamsi Photio fidem adhibentes, Russos dicamus cum Pagio anno 861, aut Baronio anno 863, ad fidem Christi conversos, alios tamen istos fuisse oportet ab iis, qui sub Basilio Imperatore et Ignatio Patriarcha post annum 867 christianam religionem amplexi sunt. Russi enim et Slavi non una gens erat, neque sub uno Principe. Constat autem per ea tempora, id est, sub Michaelis et Basilio Imperatoribus a ss. Methodio et Cyrillo ad fidem Christi adductos Chazaros, Bulgaros, Moravos...“

XIII. „Peroche la Russia ricevette il primo lume della Fede da Christiani Greci, cominciandosi ad introdurre il battesimo, benché da pochi ricevuto l'anno 860. di nostra salute, sotto Basilio Imperatore da Ignatio Patriarcha Constantinopolitano, che fu da Focio scacciato dalla Sede. Ma l'anno 880 Cirillo e Methodio Monachi Greci, che acquistaron il nome di Apostoli di Schiavonia, Moscovia, e Russia dilatarono la fede piu largamente per queste Regioni, ottenendo da Nicola Primo di poter in lingua Schiava celebrare il Sacrificio della Messa“... (Don Alberto Vimina Bellunese, *Historia delle guerre civili de Polonia...*, ed 1671 in Venetia, pag. 187).

XIV. „Sub Basilio Macedone eosdem Russos, postquam domum, ut supra, redierunt affluentiori auri argentique ac sericarum vestium largitione in foedus pertractos, missis Legatis, Baptismum et Episcopum ab eodem Imperatore expetisse tumque temporis miraculum illud conjecti in rogam ardentis ignis sacrorum Evangeliorum codicis, nec tamen a flammis violati, accidisse, ex iisdem Graecis auctoribus narravi... Nimirum post absolutam Synodum Octavam, anno exeunte 870, vel ineunte 871, Bulgarorum exemplo, quibus episcopus ab eodem patriarcha Ignatio missus fuerat; quemadmodum tom. 2, pag. 231 dictum est. Pergit Porphyrogenitus, de Archiepiscopo ad Russos misso, deque miraculo incombusti in flammis sacrorum Evangeliorum codicis... Ex quibus intelligitur, primo, id factum sub Rurico, si quidem is usque ad annum 878 Russis praefuit, uti Culcinius affirmat. Secundo, Pagium fuisse allucinatam, qui duplicem Russorum conversionem ponit, unam anno 861 sub Michaelis Balbo,

alteram anno 876 sub Basilio Macedone; quam unam tantum fuerit, eandemque anno circiter 871. Tertio, eundem Pagium errare, dum Russos, qui sub Basilio, accepto Episcopo, baptizati sunt, diversos asserit ab iis Russis, qui sub Michaele baptizati sunt agrum excurrerent. Non est enim negandum, Russicam gentem late extensam fuisse; sed fatendum etiam est, unam eandemque gentem fuisse Russos, qui rem cum Graecis gerebant. Nam a Russis fidem Christi ante Bohemos et Polonos acceptam fuisse, constat. Postremo, non ausim dicere cum eodem Pagio, Russos, qui sub Basilio baptizati, viso insigni illo incombusti Codicis Evangelici miraculo, dicuntur ad idolatriam omnes rediisse. Etsi enim, quando Helena, eiusque postmodum ex filio nepos Vladimirus baptismum suscepere, nulla fiat aliorum in Russia Christianorum mentio, id tamen de eiusce gentis Principibus est intelligendum, non de populo, ex quo nonnullos Christianam adhuc religionem coluisse, versimillimum existimo; praesertim, quum Episcopus ille a Basilio Augusto ad Russos missus, tumque honorifice ab illis acceptus, non legatur a Rurico, vel ab eis successoribus exinde ejectus; quin potius induciae dicantur ab eodem Basilio cum Russis initae, paxque formata, nec rupta, nisi anno 941, quo Igorus expeditionem in Graecos, de qua mox sermo erit, suscepit. Atque hic non est praetereunda alia eiusdem Pagii allucinatio, scriptionis ad ann. 876 num. XIX: „Saeculo decimo omnes citeriores et ulteriores Russi, unico Principi, cuius Metropolia Kiovia, parebant; ideoque Russi, qui hoc anno fidem amplexi sunt, eandem postea anno incerto abjecere; quum anno 988, quo Russia christiana facta, nulli ibi Christiani, praeter Helenam Reginam, reperti fuerint. Nam neque Helena Regina, neque eius filius Svatoslaus, quem Graeci Sphendosthlabus appellant, ad annum Christi 988 supervivere; quemadmodum res est annalibus Graecis Russisque manifesta. Preterea Russia non uni, sed pluribus Principibus usque ad sequiora saecula paruit, uti mox videbimus“.

XV. «Так оповідають грецькі джерела про напад та про найперше охрищення Руссів; було це десь року 860-го, як розказує наш літописець. Грецькі пам'ятки нічого не кажуть про Асколда і Діра, бо ж вони прибули до Києва тільки 862 р., отже не могли брати участі в нападі на Царгород; пізніше наш літописець поплутав події, і цей похід переніс на Асколда і Діра.

Але хто були оті Русси, що всежтаки р. 860-го напали на Царгород, а потім охристися? Трудно допустити, щоб це були київські Поляни, бо ж про їх охрищення певне знав би і записав би до Літопису наш літописець, але він про це зовсім мовчить. Дослідники думають (нпр. Голубинський), що були це скоріше ті Русси (якесь українське плем'я), що жили на берегах Чорного моря.

Чорне море здавна звалось морем Руським, певне тому, що жили тут Русси. Ці Русси дуже рано прийняли християнство й мали досить високу культуру; так, коли первоучитель слов'янський Константин (Кирило), подорожуючи до Хозар, спинився в Херсоні десь 860 р., він «обріть же ту Євангеліє и Псалтирь, русскими письмени писано, и человека обрїть, глаголюща тою бесїдою».

Асколд і Дір 20 років княжили в Києві (862—882), були в зносинах з греками, і безумовно при них почало ширитися в більших розмірах християнство. Про це говорить і те, що на могилі Асколда якийсь Олма збудував церкву св. Миколи».

XVI. „Anno sequenti Agareni et Theophilus expeditione suscepta, utrinque abs se metu re integra domum redierunt. Eodem fere tempore chaganus Chazariae ac Pechus missa legatione Imperatorem rogant ut castrum Sarcel nuncu-

patum, quod interpretatione nominis domus candida dicatur, ipsis aedificet. Porro locus est ad Tanaim fluvium, quod hinc inde Patzinaces et Chazaritae determinantur; ubi et Chazaritae praesidiari trecenti, commutatis vicibus per tempus alii aliis substituti, stationem habent. Horum postulatis annuens Imperator Petronam Camateri (sic dicti) spatharocandidatum cum classe regia et Paphlagoniae capitaneo misit, rem praestituros quae illi rogaverant. Ubi autem Chersonem appulsus est, longiores naves in terram subductas illic in terram statione relinquit, rotundis vero impositas copias ad Tanaim usque, quo loco extruendum illis oppidum erat, trajecit. Quia autem locus lapides non habebat, ex fluvii glarea calcem facit; exque subjecta humo lutum in lateres excoquens, ardua quidem molitione, laborantium tamen multitudine magnifice perfecto opere domum redit. Reversus vero Petronas Imperatorem de Chersone monet, ut qui gentis mores locique genium expertus didicerat, non aliter regionis oppidorumque pleno iure compotem fore, quam si proprium urbi gentique praesidem ducemque praeficeret; non indigenis proceribus ac primatibus res suas crederet...“

XVII. A Thessalonica usque ad Danubium flumen, in quo urbs Belegrada, octo dierum iter est, si quis non festinanter, sed ineterquiescens proficiscatur. Et habitant quidem trans Danubium flumen Turcae in terra Moravia, atque etiam ulterius inter Danubium et fluvios. Ab inferioribus vero partibus Danubii ex opposito Distrae procurrit Patzinacia, eaque extenditur ad Sarcel usque, quod Chazarorum oppidum est, in quo praesidarii sunt, singulis annis permutari soliti. Significat autem Sarcel apud ipsos Album hospitium: quod aedificatum est a Petrona cognomine Camataro Spatharocandidato, Chazaris id a Theophilo Imperatore petentibus. Chaganus enim iste, et Chazariae Pechus missis ad eundem imperatorem legatis, construi sibi oppidum Sarcel petierunt, quorum petitionibus imperator absecundans Petronam Spatharocandidatum, cuius supra mentionem fecimus, misit cum chelandiis imperialibus navigiis, et insuper chelandia capitanei Paphlagoniae.

Atque hic Petronas Chersona appelens, chelandia illic invenit populoque navigiis onerariis imposito ad Tanaidis fluvii locum quemdam discessit, urbem illic conditurus. Cum vero ei loci lapides non essent structurae idonei, caminis quidusdam factis, et latere in illis cocto calceque ex minutissima quadam fluvii glarea concinnata, urbem aedificavit...

... „A Danubio autem flumine ad urbem laudatam Sarcel usque iter est dierum sexaginta: interjacent vero complures fluvii, quorum maximi duo, nimirum Danastris et Danapris; relictis sunt Syngul, Hubul, Almatae, Cuphis, Bogu, aliique quamplurimi. Et superiores Danapreos fluminis partes Russi accolunt, per quod navigantes ad Romanos proficiscuntur, Patzinacia autem Russiam universam et Bosporum complectitur usque Chersonem, et usque Sarat, Burat, et triginta partes. Maritima vero ora a Danubio flumine ad Danaprim usque continet milliaria centum viginti. Danastris a Danapri distat milliaria octoginta; illudque aureum littus appellatur. Ab ostio fluminis Danapreos Adara occurrunt, ibique magnus sinus est, qui Necropyta nuncupatur; quem plane transire nemo potest. Et a Danapri Chersonem usques milliaria sunt trecenta, et in medio paludes ac portus, in quibus salem Chersonitae conficiunt. A Chersone ad Bosporum climatatum urbes sunt, distantque milliaria trecenta: et a Bosporo paludis Meotidis ostium est, quae et mare ab omnibus propter magnitudinem nuncupatur; influuntque in illam fluvii multi magnique. Ad septentrionem habet Danaprim fluvium, ex quo Russi proficiscuntur in nigram Bulgariam, Chazariam, et Syriam...“

XVIII. «Що Поляни дійсно якийсь час були під зверхністю, чи політичним впливом Хозарів, це можна приймати за певне: крім народньої традиції про дань, переказаної в Повісті, про це свідчить хозарський титул „кагана”, що прикладається до київських, взагалі до руських князів (в Слові Іларіона XI в. — великий каган Володимир, в Слові о полку Ігоревім — каган Олег, у Ібн-Дста король Руси зветься хакан-Руси). Він і давніше, видно, уживався князями: руський король, прізвищем хакан (себто каган), що послав 839 р. послів до імператора Теофіля, був, очевидно, київський князь (про хозарського кагана не можна тут думати, бо з ними Візантія мала близькі й вигідні зносини через кримські провінції, і не потребувала б пересилати його послів аж через західню імперію, як то сталося з тими руськими послами 839 р.). Про те, як Кияни вибилися з-під хозарської зверхности, автор Повісти вже не знав нічого (сама легенда про хозарську дань переховалася як приповідка, прив'язана до різниці меча й шаблі, і віщує пізнішу перемогу Киян над Хозарами); цей факт може свідчити тільки, що це сталося дуже давно. В усякому разі на початках 9 ст., коли київський дружинний устрій прийшов до значного розвитку, хозарської зверхности над Києвом не могло бути.

В цій хозарській зверхності пробувано вказати важний поворотний момент в утворенні Руської держави: коли стала упадати сила хозарської держави, що опікувалася торгівлею, мусіли торговельні міста подбати самі про своє забезпечення, й це змусило їх до організації воєнних сил. Це дуже привабливе пояснення дало б нам і хронологічний вигідний момент, та тільки воно зовсім ілюзоричне. Хозарська держава менше усього була поліційною новочасною державою, і дуже мало могла впливати на відносини далеких слов'янських племен Подніпров'я. Тутешні торговельні міста мусіли дбати про забезпечення всіх торговельних інтересів і їх охорону зовсім незалежно від хозарської власти, хоч би й були ще під хозарською зверхністю. І найбільший торговельний центр — Київ, мусів думати ще скорше, ніж упала сила Хозарів, над забезпеченням свого місцевого торгу й свободної комунікації по торговельних дорогах, а це вкінці привело до організації дружини й сильної княжої власти...»

XIX. „Tempore Michaelis Imperatoris, fuit quidam vir genere nobilis, civitate Thessalonica ortus, nomine Constantinus, qui propter mirabile eius ingenium dictus est Philosophus (hic quinquagesimo die ante obitum suum ex licentia Summi Pontificis imposuit sibi nomen Cyrillus, asserens sibi nomen hoc revelatum divinitus); quumque adolevisset, magna religione et prudentia est praeditus, honoremque sacerdotii ibidem est adeptus. Eodem tempore ad praefatum Imperatorem in Constantinopoli venerunt Gazarorum Legati, supplicantes quantenus dignaretur aliquem ad illos mittere virum eruditum, qui eos fidem catholicam veraciter edoceret; adjicientes inter cetera, quomodo nunc Iudaei, modo Saraceni, ad suam fidem eos molirentur convertere. Tunc Imperator cum Patriarcha habito consilio, praefatum Philosophum illuc transmittit, optime confidens de eius prudentia, conversationeque laudabili, et morum puritate“. Моравська легенда, видана Болляндистами, Acta Sanctorum, Martii, t. II, Antverpiae 1668, від ст. 22. Перевідав **Ginzell**, цит. твір. стор. 12—18.

XX. „Et vestigio igitur praeparatis omnibus necessariis, iter arripiens venit Chersonam, quae nimirum terrae Gazarorum et contingua est, ibique gratia discendilinguam gentis illius est aliquantulum demoratus. Interea, Deo inspirante, qui iam tantum tamque pretiosum thesau-

rum, corporis videlicet S. Clementis, fidelibus suis revelare decreverat, coepit praefatus vir, acsi curiosus explorator ab incolis loci diligentissime perscrutari, ac solerter investigare illa, quae ad se tum literarum traditione, tum quoque vulgari fama de corpore B. Clementis, de templo angelicus animis praeparato sive de arca ipsius pervenerunt...“ Це т. зв. Італійська або Римська легенда (*Vita cum translatione S. Clementis*). Видали Болляндисти в *Acta Sanctorum*, Martius t. II, Antverpiae 1668. Перевідав Гінцель, цит. твір. стор. 6—11.

XXI. „Post haec iter arripiens ad terrarum Gazarorum perveniens prophetica et evangelica semina serebat in populo, virtutibus et exemplo lucebat omnibus, dulci praedicationis sermone corda refecit esurientium, ita ut ab errore idolatriae ad viam veritatis terram illam reduceret.

At illi plurimum exhilarati, et in fide catholica roborati, omnipotente Deo, et famulo ei Constantino, quod ab errore draconis flammivori essent erupti, gratia referebant, offerentes Philosopho maxima munera, quae ille omnia, ut revera Philosophus, respuens, rogavit eos, quatenus pro muneribus illis quotquot captivos haberent Christianos servituti debitos, dimitterent liberos, quod protinus adimpletum est. Quod facto Philosophus reversus Constantinopolim...“

XXII. Domino Sancto et evangelico Patri Patrum Hadriano Summo Pontifici et Universali Papae; ego famulus vester Anasthasius peccator Abbas, et summae vestrae Apostolicae Sedis Bibliothecarius...

.... „Ante annos aliquot (circa ann. 848) Photius idem duarum unumquumque hominem animarum consistere praedicabat. Qui cum a Constantino Philosopho magnae sanctitatis viro fortissimo eius amico increpatus fuisset dicente: cur tantum errorem in populum spargens, tot animas interfecisti? Respondit: non studio quemquam laedendi, talia, inquit, dicta proposui; sed probandi, quid patriarcha Ignatius ageret, si suo tempore quaelibet haeresis per syllogismos philosophorum exorta patesceret, qui scilicet viros exterioris sapientiae repulisset; verum ignorari me sub huius fomite propositionis tot animae laesurum...“ (*Bartolini D.*, op. cit., p. 8—9).

XXIII. „Accidit ea, dum hi duo fratres, Cyrillus et Methodius Constantinopoli versarentur, anno circiter 843, ut Gazarorum Princeps singulari quodam numinis instinctu percitus, Legatos ad Theodoram Imperatricem mitteret, petitum, ut nonnullos ad se spectatae pietatis, doctrinaeque viros divini verbi praecones mitteret. Ad quod illa faciendum paratissima, Methodium ac Cyrillum statim ablegavit...“

XXIV. „Extat duplex ss. Cyrilli ac Methodii vita ab Henschenio ad diem IX Martii edita. Prima cum translatione s. Clementis ex ms. Francisci Duchesnii; initium pag. 19. Tempore igitur quo Michael Imperator novae Romae regebat Imperium, fuit quidam vir nobili genere, civitate Tessalonica ortus, vocabulo Constantinus...“

Altera ex ms. Blauburano; initium pag. 22: „Tempore Michaelis Imperatoris fuit quidam vir genere nobilis, civitate Tessalonica ortus, nomine Constantinus...“ Subjunguntur pag. 24 Lectiones Ecclesiasticae de iisdem ss. Cyrillo et Methodio, ex veteri ms. Breviario Olomucensi. Initium: „Beatus Cyrillus natione Graecus, tam Latinis, quam ipsis Graecorum apicibus instructus, postquam vulgari crediderunt, aggressus est in nomine SS. Trinitatis, et individuae Unitatis, etiam genti Moraviae fidem D. N. Jesu Christi praedicare“. Bohemorum denique conversio per s. Methodium Episcopum ex ms. cenobii Budecensis in

Vita s. Ludmilae Martyris; Initium pag. 24, col. 2: „Pestilentiae cladibus afflicti infelices illi, qui tunc Slavi Boemi sub Aretum positi“. Idem Henschenius in Commentario praevio agens de gentibus a ss. Cyrillo et Methodio ad Christi fidem conversis, Chazaris, scilicet, Bulgaris, Moravis et Bohemis. Chronologiam insuper Apostolicae eorum praedicationis tradit Liber IV, asserens s. Cyrillum post annum 848 in Chersonem profectum Chazaros convertisse; tum Moravos circa annum 867 advenisse; denique mortuo Cyrillo, Bohemos a Methodio Christiana sacra accepisse ante annum 894. Haec summatim Henschenius; quae sunt a nobis singulatim expendenda“.

XXV. „Et non multo post ipse Constantinus missus, ut Chazaris fidei Christianae mysteria exponeret, qui id ab Imperatore Michaelae petierunt, cuius erat iam celebre etiam apud exteros nomen, cum sancta matre Theodora et Thecla sorore placide ac feliciter imperantis, caste tunc colentis pietatem. Matris ergo sororisque consilio, et Patriarchae Ignatii, ad eam rem delegit Constantinum Michael. Qui mox in Chersonesum profectus, ibi primum Slavicam linguam Chazaris quoque communem, didicit; et, ut verisimile est, Evangelium in eam linguam transtulit, aliaque e Scripturis aut Ecclesiasticis libris, quae sibi ad barbarorum commodiorem institutionem utilia censebat, et ad publicas precationes, quarum iis formulas inculcasset, etiam privatim usurpandas.

Quam ad rem novos quoque characteres excogitavit, quum forte, ut etiamnum nonnulli Orientales populi, figuris quibusdam uterentur, quod neque tum facile addisci prae multitudine possent, neque ad omnia enuntianda perinde idonea essent, nisi formae aliquae, velut alphabeti ordine connexae, effingerentur, quibus identitatem varie transpositis, non voces integrae, necdum sententiae, sed syllabae, certo consonantium motu ac velut spiritus representarentur; prout in Graecia ac Latinis fieri norat. Diversos tamen ab utrisque esse characteres illos necesse erat, ne perturbarentur legentes, quibus aequae sua esset ac linguae alterius nova scriptura. His ita preparatis, inventisque interea s. Clementis Papae reliquiis, ad Chazaros adiit, eosque celeriter, quippe iam ultro expetentes, cognitione nostrae religionis erudit. Qua re peracta, Constantinopolim revertit, relictis fortasse apud Chazaros orthodoxis e Thaurica sacerdotibus, qui linguae eorum gnari ad Sacramenta iis conferenda, et quae alia necessaria, praesertim Neophytis, essent procuranda impenderunt operam.“

XXVI. „Ita Henschenius; cui quoad annum, quo Chazari a s. Cyrillo Christiana fide sunt imbuti, libenter assentior; eo praesertim adductus, quod supra ex Constantino Porphyrogenito ad annum Chr. 838 Theophili imper. 10. eorumdem Chazarorum Chaganus per legatos petierat, ut castrum Sarcel genti suae aedificaret, quo a Patzinacitis sese tueri possent. Ad quod Henschenius subdit de lingua Slavorum, Chazaris communi, quam Cyrillus, dum Chersonae degeret, didicerit, deque sacris libris ibi ab eodem in eam Slavicam linguam versis, novisque eius linguae characteribus excogitatis; hoc, inquam, nullo pacto probari posse censeo; tum quia paucorum mensium spatio, quo Cyrillus Chersonae moratus est, fieri nequit, ut et linguam illam didicerit, et in eam tot sacros libros converterit, tum quia Chazarorum lingua a Slavica erat aliena. Chazari enim Hunico sive Turcico sermone, non Slavico utabantur. Cedrenus ad ann. Heraclii XVI memorat Turcos Orientales, quos et Chazaros appellant. Porphyrogenitus de Adm. Imp. cap. 38, Turcorum gens olim prope Chazariam habitabat...“

... „At nullo pacto admitti posse existimo, aut Slavicam linguam Chersonae Cyrillum didicisse, aut ea lingua chaganum Chazarorum usum fuisse... Antequam Chazaros petierint, Chersonae, Graecorum sine dubio colonia, et mul-

tos qui Slavonica lingua loquebantur incolas civesque tunc habente, sermonem Slavicum didicisse, Stredowskius affirmat. Sed multae hic res concurrunt, unde non tum primum Slavicam linguam imbibisse, sed iamdudum antea scivisse conficitur. Primo enim probabile non est, Theodoram, Michaelis III Imperatoris matrem, eiusmodi viros, qui populi, ad quem mittendi erant, linguae rudes essent, ablegasse. Deinde ob frequens quod cum Chazaris alisque Slavis Graeciae intercedebat commercium, plurimis Graecorum, praesertim eruditis, familiarem hanc linguam fuisse, verosimile videtur. Denique ex Stredowski ipsius suppositione tam breve spatium legationem Chazarorum divini verbi ministros flagitantium, et primum Methodii ac Cyrilli in Gazaros adventum intercedit, ut linguam interea quam difficillimam perfecte didicisse, nedum libros sacros complures transtulisse, incredibile videtur. Anno enim 843, Legatos Chazarorum Constantinopolim venisse, sequenti autem 844 munus suum nostros iam auspicatos fuisse scribit. Vide librum eius pag. 95 et 200. Quia quod Illyricum natione Methodium fuisse, a nonnullis statuitur; vide Acta Erud. ann. 1705, pag. 240, ubi Ernesto Glukio, rerum peritissimo, haec sententia tribuitur“.

XXVII. Postea vero Graeci illum a puero amantes magni faciebant, donec imperator, sagacitate eius cognita, principatum Slovenicum eum tenere iuberet. Dico vero ego tanquam futura praevidens voluisse eum Slovenis magistrum mittere, primum archiepiscopum, ut omnes mores Slovenicos disceret et iis paulatim assuefieret.

Multis in illo principatu annis peractis cum in hac vita turbas innumeras (esse) videret transmutavit tenebras terrenas cogitationibus coelestibus. Nolebat enim animam pretiosam inquietare rebus non manentibus in aeternum, et data occasione principatu solutus ivit in Olympum, ubi sancti patres vivunt, et postquam se totondit nigra vestimenta (cepit) et obediebat humiliter, perficiens omnia et totam explens monasticam regulam in libros incumbebat.

Cum vero occasio venisset, accersivit imperator Philosophum fratrem eius, (ut) ad Kozaros (iter aggredere) et hic assumpsit eum secum in auxilium“.

Панноньска легенда має 17 розділів. Видана в 1854 р. (Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. XIII, Wien, pag. 156—163). Перевидана в Гінцеля, цит. твір. стор. 20—32. Говорить про життя св. Методія (Mensis Aprilis VI die Commemoratio et Vita beati patris nostri et doctoris Methodii archiepiscopi Moravici).

XXVIII. „Audisne, philosophe, verba ista? Alius hoc perficere non potest nisi tu. Ideo dabo tibi munera multa et assumpto fratre tuo Methodio abbate, proficiscere: etenim vos estis Thessalonicenses. Thessalonicenses vero omnes pure Slovenice loquuntur... Ibiq; manifestavit Deus philosopho Slovenicas litteras, et illico litteris formatis et sermone composito cum Methodio iter aggressus est Moravicum. Qui iterum coepit humiliter obtemperans servire philosopho et docere cum eo...“

XXIX. Constantinus pervenit Chersonam ubi Hebraeorum sermonem et libros insuper et octo gramaticae partes transtulit, unde majorem intelligentiam hausit. Ibidem Samaritanam linguam didicit, repetitque Evangelium et Psalterum in sermone RUSSICO scripta, quam linguam item didicit“.

XXX. Come di sopra esponemmo nella tavola di comparazione geografica sembra che il capoluogo della Kazaria per il maggior gruppo di popolazione fosse quel grosso pago, che passati pochi anni divenne città col nome di K I E W.

Non potè fondarvi Cirilo una sede, perchè non era ancora consecrato Ves-covo; se poi in seguito la sede episcopale vi fosse stata eretta, lo vedremo al suo luogo. Frattanto ci basta di avere constatato per mezzo di una dimostrazione geografica, che la Kazaria occupava una gran parte di paese oggi incorporato all'Impero Russo; che nella Kazaria primeggiava quel luogo che dipoi secondo alcuni si appellò KIEW, e che secondo altri era già così appellato; e che da questo luogo come da centro diramavasi l'opera apostolica di Cirillo“.

XXXI. «Що Київ став тією вихідною точкою, це зовсім природно. Він був найстаршим, найбільш торговельним і багатим містом на цілому просторі тієї пізнішої Руської держави. Його далека торгівля від найдавніших часів документується знахідками римських, візантійських та арабських монет на його території, а від IX ст. маємо й письменні вістки про його широкі торговельні зносини. Торговля і багатства завжди вимагали оборони, а головно в ті часи, коли племінна боротьба була звичайним явищем, і Поляни, як пригадує собі Повість, „биша обидими Деревляни і іними околними“. Київ же, положений на границі Полянської землі, на вузькому клині, висуненому між Сіверянами і Деревлянами, виставлений на напади різних піратів, і поготів вимагав для своєї торгівлі, для своїх купецьких караванів такої оборони, повної, організованої, сильної... Широка ж сітка торговельних зносин Києва, яку бачимо вже в IX ст., була неможлива без організованих завжди готових до оборони воєнних дружин, і вони мусіли з'явитися тут дуже рано».

«Факт, що на його могилі (Асколда — І. Н. поставили потім церкву, веде нас до походу 860 р. і з епізоду про хрищення частини Руси по тім поході, при умові: дуже імовірно, що Асколд був той князь, що ходив 860 р. на Візантію. Потім при згоді з Візантією прийняв християнство. Тим зовсім природно пояснюється факти, що Повість звязала похід 860 р. з його іменем, і, що на могилі Асколда поставили церкву...» (стор. 633).

XXXII. Ss. Fratrum positio in causis byzantinis significanter illustratur naratione c. 4. Vita Methodii (illis e Chazaris reversis): „Imperator et patriarcha cogere eum voluerunt, ut eum ordinarent archiepiscopum in nobili loco, ubi opus est tali viro. Cum ille noluisset, coegerunt eum et constituerunt abbatem in monasterio Polichron... patres plus quam septuaginta in illo sunt“. Si Methodius episcopatum acceptasset necessario factioni Photii se adiunxisset ac pugnae contra Ignatium implicasset (Postea Romae episcopatum difficillimis conditionibus acceptavit). In monasterio autem, cuius monachi probabiliter maxima ex parte Ignatiani erant, suo studio pacis solitudinisque satisfacit neutramque factionem offendit. Missionibus ad Chazaros et Slavos ss. Cyrillus et Methodius immoderatum partium studium Byzantinorum opportune sancteque fugerunt.

Fontes paleoslavici de ss. Cyrillo et Methodio non solum a partium studio in dissidiis byzantinis abhorrent, sed etiam multa diserta testimonia unitatis ecclesiae oecumenicae et primatus Romani Pontificis continent, insuper testantur thelogiam ss. Fratrum de Ecclesiae unitate universali a theologia Aulae imperatorum ac patriarcharum byzantinorum discrepasse. E tanta discrepantia A. Gorskij (a. 1843) deducebat VC et VM non doctrinam ss. Cyrilli et Methodii de primatu proferre, sed doctrinam cuiusdam discipuli pannonicus, ideis Romanis imbuti. Hodie vero inconcusse constat VC et VM fideliter theologiam ss. Fratrum profere atque illam ab officiali doctrina byzantina discrepasse“.

XXXIII. „Ita nunc etiam Bulgarorum terram illustraverunt in his ultimis temporibus beati patres et magistri (Cyrillus et Methodius) lucentes praeceptis

et miraculis, positi ad dexteram Dei, quorum omnem quidem vitam describere res voti mihi est, sed major verbi facultate . . . Hi . . . nacti igitur hanc optatam gratiam excogitant slovenicas litteras, et divinitus inspiratas scripturas e graeca lingua in bulgaricam vertunt, et magno cum studio acutioribus discipulis tradunt sacras doctrinas. Non pauci ex eorum doctrinae fonte biberunt, quorum praecipui sunt et chori coryphei: Gorazdus, Clemens, et Naum, et Angelarius, et Sabbas . . .“

XXXIV. „Quei sacerdoti germanici, che dalla metropoli di Salisburgo eransi portati nella Moravia, si ritirarono indignati, perchè videro coronate di un prospero successo le fatiche di Cirillo e Methodio, mentre essi per la loro predicazione poco o nulla avevano ettenuto; e monstraronsi scandelezzati per la lingua Slava introdotta nella sacra Liturgia. Il loro male umore era fomentato anche da motivi politici e di partito, stimando che quei due illustri banditori evangelici fossero nemici di Ludovico di Germania, e favorissero Ratz nella guerra che fra questi due Principi erasi impegnata . . .“

XXXV. „Manserunt autem in Moravia annis quatuor et dimidium, quibus illius terrae populum direxerunt in viam salutarem. His omnibus auditis Papa Nicolaus laetus factus super his, quae sibi relata fuerant, scilicet de conversione gentis Bulgarorum et Moraviae, et de reliquiis inventis s. Clementis. Mirabatur autem ex alia parte, quod ausi fuissent sacerdotes Domini, Cyrillus et Methodius, horas canonicas in Slavonico psallendo statuere idiomate. Quapropter mandavit per literas Apostolicas illos ad se Romam venire. Qui mox iter aggressi applicuerunt Romam. Interim vero Papa Nicolaus moritur. Audiens autem Papa Adrianus, quod Cyrillus s. Clementis corpus secum deferret, exhilaratus valde cum clero et populo procedens illis obviam honorifice eos cum sacris suscepit reliquiis. Coeperunt interea ad praesentiam reliquiarum sanctarum, per virtutem omnipotentis Dei sanitates innumerabiles fieri, ita ut quovis languore quilibet oppressus fuisset, veneratis sacris reliquiis sancti Martyris protinus sanaretur. Sepelierunt autem corpus Sancti in ecclesia, quae in eius nomine diu antea fuerat constructa . . .“ (Подібне оповідає *Legendam Italicam*, Ginzell, op. cit., p. 9, ст. 8 і 9).

XXXVI. „Apostolicus vero et reliqui rectores ecclesiae corripiebant S. Cyrillum, cum ausus fuerit canonicas horas in Slavonica lingua statuere, et in hoc sanctorum Patrum statuta immutare. At ille humiliter respondens dixit: „Attendite, Patres et Domini, sermonem Apostoli: *Loqui variis linguis nolite prohibere*, secutus ego apostolicam doctrinam, quam impugnatis, institui. At illi dixerunt: quamvis Apostolicus variis linguis loqui persuaserit, non tamen per hoc in ipsa, quam statuisti, lingua, divina solemnia voluit canere. Cum autem propter huiusmodi institutionem plus et plus inter eos cresceret altercatio, Beatus Cyrillus dictum Davidicum attulit in medium dicens: *Scriptum est enim: Omnis Spiritus laudet Dominum*. Et si omnis spiritus laudando magnificat Dominum, cur me prohibetis sacrarum Missarum solemnia et horarum Slavonice modulari? Siquidem si quissem illi populo aliter aliquomodo, ut ceteris nationibus, subvenire in lingua graeca vel latina, omnino quae reprehenditis, non sanxissem: sed qui idiotas viarum Dei totaliter reperiens eos et ignaros, solum hoc ingenium almiflua Sancti Spiritus gratia cordi meo inspirante comperi, per quod etiam Deo innumerose populum acquisivi. Quapropter, Patres et Domini, cogitate consultius, si hanc institutionis meae normam expediat immutare. At illi audientes et admirantes tanti viri industriam et fidem, studiosa deliberatione praehabita, *statuerunt* supradicto ordine et sermone in illis partibus, quae Cyrillus Deo acquisierat, et sicut statuerat,

canonicas horas cum Missarum solemnibus ita habere deinceps celebrari“.

XXXVII. „Cumque etiam Paulum nossent cum Apostolis evangelium contulisse, currunt et ipsi Romam, beato Papae opus interpretationis scripturarum ostensuri, quod faciliter successit iis, nec in cassum cucurrere. Nam qui eo tempore Apostolicam ornabat sedem Adrianus, audito illorum adventu laetatum est gaudio magno valde; e longinquo enim tonitru Sanctorum famae percussus cupiebat et fulmen videre gratiae, quae in illis erat, illud sentiens erga viros divinos, quod Moyses erga Deum, et faciem sibi apparere, eosque clare adspicere desiderans; non peteret se continere, sed sumpto omni sacerdotio praesenti tunc apud illum episcopatu, Sanctis obviam processit, signo crucis, ut mos est, praelato, faciumque luminibus significans et gaudii serenitatem, licet autem dicere, etiam hospitem adventantium splendorem, quos glorificans glorificatus in Sanctis Dominus multa ab illis miracula tempore eorum introitus patrari largitus est...“

XXXVIII. „Delineato sic statu questionis et perspectis diversis opinionibus de dignitate episcopali s. Cyrilli, dicendum videtur tempus iam esse, ut „argumentum e fontium slavonicorum silentio“ denuo examinetur et de dignitate quoque s. Cyrilli iudicium proferatur, quod progressui in rebus Cyrillomethodianis interim facto magis conforme esset. Nunc etenim pro certo habendum est „Legendas Pannonicas“, seu Vita Constantini et Vita Methodii, scriptas esse statim post mortem Magistrorum a discipulo eorum immediato, qui in primo casu certe, in secundo autem probabilissime erat Clemens, postea primus episcopus linguae slavicae in Macedonia Bulgarica (916). Eiusdem Clementis est Sermo in honorem s. Cyrilli, in quo brevissime et stilo poetico exponuntur ea quae in VC fuse narrata sunt. Iam vero in isto sermone Clemens expresse affirmat id quod in VC dicere omiserat, i. e. Cyrillum fuisse Pastorem a Christo Slavis datum. „Pastor“ autem, ut videbimus, idem ibi significat quod et „Episcopus“. Quod nemo dignitatis episcopalis s. Cyrilli studiosus hucusque percepit. Ambo Fratres simul et quidem pari ratione, etiam a Constantino Preslavensi, item discipulo eorum, Pastores vocantur. Haec igitur testimonia discipulorum, si cum verbis et factis in VC et in VM relatis conferantur, argumentum adversariorum e „silentio“ in ipsis fundamentis penitus elidunt“.

XXXIX. „Rostislav... Moravicus princeps... misit ad Imperatorem Michaellem, dicens: „Populo nostro, postquam paganismum abiecit, Christianam legem observante, doctorem non habemus talem, qui nos nostra lingua veram fidem Christianam edocet... Mitte igitur nobis domine, Episcopum et Doctorem talem...“

XL. „Acceptis vero libris Slovenicis, papa consecravit et deposuit eos in Ecclesia St. Mariae, quae dicitur Phatne (ad Praesepe), et cecinerunt cum iis sanctam Liturgiam. Deinde iussit duos episcopos, Formosum et Gaudericum, consecrare Slovenicos discipulos. Et postquam consecrati sunt, tum cecinerunt Liturgiam in ecclesia s. Petri Slovenica lingua. Et sequente die cecinerunt in ecclesia s. Petronellae. Et tertia die cecinerunt in ecclesia s. Andreae, ac inde in ecclesia magni doctoris gentium Pauli apostoli; et tota nocte cecinerunt Slovenice glorificantes; et sequente die iterum Liturgiam super sanctum eius sepulchrum adiuti ab Arsenio episcopo, qui unus erat ex septem episcopis, et ab Anastasio Bibliothecario. Philosophus autem non desinebat dignas laudes Deo agere cum suis discipulis de hac re. Romani autem non cessabant adire eum et interrogare eum de omnibus, et explicationem duplicem et triplicem accipiebant ab eo...“

XLII. „Domine, Deus meus, qui omnes angelicos ordines et incorporeos vires creavisti, coelum autem extendisti et terram firmasti et omnia existentia ex non-existentia in existentiam perduxisti, qui semper exaudis facientes voluntatem tuam et timentes te ac servantes praecepta tua, exaudi meam orationem, et fidelem tibi gregem serva, cui praefeceras me ineptum et indignum servum tuum... Quos mihi dederas tamquam tuos tibi reddo...“

XLIII. „Tabula antiquissima altitudinis trium palmorum cum dimidio in qua conspiciuntur pictae imagines Salvatoris Nostri, et Apostolorum Petri et Pauli, qui apparuerunt Constantino Imperatori, quando divina gratia excitatus Christi fidem suscipere decrevit. In summitate yconae in rota est imago Salvatoris Nostri Jesu Christi. A dexteris eius Beatus Petrus scripturae rotulum manu gerens; a sinistris Beatus Paulus librum sinistra, et dextera elevata in actu praedicationis umbilico tenus efficti: supra eorum capita leguntur ipsorum Apostolorum nomina litteris rubris Ruthenis, ut Rutheni Episcopi, qui sub Clemente VIII ad unionem Ecclesiae venerunt me audiente affirmarunt. Infra Constantinus Maximus pronus ante beatum Silvestrum sacram benedictionem suscipiens; a lateribus eius duo nobiles graeco habitu pariter depicti cernuntur. Preciosissima reliquia ea, et in Christiano Orbe celeberrima“.

XLIV. „Alia res quoque tunc evenit, Regem ad pietatem manu quasi du-cens, in eaque eum confirmans. Quum enim inexplebili venandi cupiditate flagraret, intemperantius aliquando his suis deliciis usus, Methodio Monacho, genere Romano, arte pictori, ut picturis historicis hitaculum suum instrueret, mandat“.

XLV. „Sed et aliquid eiusmodi accidisse aiunt; nempe quum Bogoris Princeps venatione supra modum delectaretur, haec quoque in domo quadam in quam frequens concedebat, voluisse depingi, ut noctu perinde interdiumque iis spectaculis oculos pasceret. Hoc itaque amore captus, Monachum quemdam ex nostris Romanum pictorem, Methodium nomine, accersit“. (Називається рівнож Theophanes Continuatus, cfr. Migne, P. G., vol. 109, col. 178).

XLVI. „Adrianus episcopus et servus Dei Ratislao et Kocelo, gloria in altissimis Deo et in terra pax, hominibus bonae voluntatis. Audivimus de vobis spiritualia, quae sitiebamus cum desiderio et precibus vestrae salutis gratia, quoniam expergefecit Dominus corda vestra, ut eum quaereretis, et monstravit vobis, quomodo non solum fide, verum etiam bonis operibus oporteret Deo servire, fides enim sine operibus mortua est, et falluntur ii, qui putant, Deum se cognoscere, in operibus autem ab eo desciscunt. Non enim apud hunc episcopalem thronum tantum rogastis doctorem, sed etiam ab orthodoxo imperatore Michaeli, misitque vobis beatum philosophum Constantinum cum fratre, cum nobis occasio deeset. Illi vero iure sedis apostolicae in vestras partes cognito, contra canonem nihil fecerunt, sed ad nos venerunt sancti Clementis reliquias ferentes. Nos autem triplici gaudio repleti statuimus re considerata Methodium in partes vestras mittere filium nostrum, postquam eum cum discipulis ordinavimus, virum perfectum intellectu et orthodoxum, ut vos edoceret, quemadmodum rogastis, libros in vestram linguam interpretans secundum omnia Ecclesia praecepta plene cum sancta missa, id est, cum liturgia et baptismo, sicuti Constantinus philosophus divina gratia et sancti Clementis invocatione coepit, item si quis alius potuerit digne et orthodoxe docere, sit sanctum et benedictum a Deo et nobis et omni catholica et apostolica ecclesia, ut facile praecepta divina discatis. Hunc unum servate morem, ut in missa primum legant apostolum et evangelium Romane, dein Slovenice, ut expleatur verbum scripturae:

Laudate Dominum omnes gentes, atque alio loco: Omnes loquentur variis linguis magnalia Dei, prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Si quis vero ex doctoribus ad vos venientibus et ex discipulis (eorum) aures suas a veritate advertentibus, ausus fuerit aliter vos in errores seducere, vituperans litteras linguae vestrae, sit excommunicatus, sed tantum in iudicium detur ecclesiae, donec se correxerit; isti enim sunt lupi et non oves quos convenit a fructibus eorum cognoscere, et cavere ab illis. Vos autem filii carissimi, audite praecepta Dei nec repudietis institutionem ecclesiae, ut inveniamini veri adoratores Dei Patris nostri coelestis atque omnium sanctorum. Amen“.

XLVI. „Paulo Episcopo Iohannes VIII. Ipse nosti, o gloriosissime rex, quod Pannonica diocesis apostolicae sedi sit subjecta, licet bellica clades eam ad tempus ab illa subtraxerit et gladius ad horam hostilis subduxerit. Verum reddita ecclesiis pace reddi debuerunt et iura, quae cum pace reddita (sic) tyrannicus unicuique furore ademerat. Id ipsum sancto papa Leone in decretis canonicis, cum de reintegrando nuptiarum federe scribserat, innuente et dicente: remotis malis, quae hostilitas intulit, unicuique id quod legitime habuit, reformetur.

Item. Si de annorum numero forte causatur, sciat Ludovicus rex, quia inter Christianos et eos, qui sunt unius fidei, numerus certus affixus est. Ceterum ubi paganorum et incredulorum furor in causa est, quantalibet praetereant tempora, iuri non praeiudicant ecclesiarum.

Item. Dic ergo ei: „Ego quidem ad sedem eius, qui per tres vim pertulit annos, recipiendam, non ad iudicium super diocesim destinatus sum subeundum. Et certe secundum decretalia instituta prius eum reinvestiri convenit (ministerio) episcopi, et postmodum ad rationem adduci, ut scilicet vestitus iuribus per annum et dimidium resumtis ad diffiniendam causam suam accedat“.

Porro si Aluinus cum Hermerico iudicium cum episcopo nostro Methodio inire voluerit, dic ad eos: „Vos sine canonica sententia dampnastis episcopum ab apostolica sede missum carceri mancipantes et colaphis affligentes et a sacro ministerio separantes et a sede tribus annis pellentes, apostolicam sedem per ipsum triennium plurimis missis et epistolis proclamantem. Non estis ad iudicium convenire dignati, quod profecto semper subterfugere curastis et nunc sine sede apostolica iudicium vos querere simulastis. Cum ergo ad hoc missus sim, ut tanto vos tempore a divinis ministeriis separem, quanto vos eundem venerabilem virum a ministerio sacro cessare coegistis: et ipse tanto tempore credito sibi episcopatu inconcusso ac sine questione fruatur, quanto constat illum vobis facientibus eo fuisse privatum. Sicque demum, si habueritis in invicem, conveniatis, et coram sede apostolica pars audiatur et iudicetur utraque. Praesertim cum inter archiepiscopos causa versetur et conveniens non sit, ut inter utrumque alius nisi patriarcha iudex inveniat. Nam et in negotiis minorum sacri canones ad sedem ubi est maior auctoritas partes destinare probantur.

Item. Ne suscipias occasionem excusationis prohibentem te vel fratrem nostrum Methodium transire ad Suentopulcum, sive (sc. episcopi) bella perendant sive inimicitias congerant. Qui enim sancti Petri sunt, pacifici sunt; et quocumque ierint bellis a proximorum utilitate minime coercentur“.

Edita etiam in **Boczek**, Codex diplom. et epistol. Moraviae, Olomucii 1836; **Erben**, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Praegae 1855; **Ginzel**, Monumenta epistolaria de ss. Cyrillo et Methodio agentia (p. 57—63).

XLVII. „Hemerico episcopo Iohannes VIII. Ad deflendam pravitatem tuam non nisi fontem lacrimarum ut propheta Ieremias sufficere credimus. Cuius enim,

ut non dicamus episcopi, secularis cuius, quin immo tyranni, seviciam temeritas tua non excessit, vel bestialem feritatem non transcendit? fratrem et episcopum nostrum Methodium carceralibus penis afficiens et sub divo diutius acerrima hiemis et nimborum immanitate castigans atque ab Ecclesiae sibi commissae regimine subtrahens, et adeo in insaniam veniens, ut in episcoporum consilium tractum equino flagello percuteres, nisi prohiberetur ab aliis. Sunt, rogo, haec episcopi, cuius nimirum dignitas si excesserit, maiora constituit crimina? O, episcopum episcopi talia inferentem, et ad hoc apostolicae sedis manu sacrato et a latere destinato! Nolumus tamen nunc exagitare quae gesseris, ne cogamur indifferenter promulgare, quod convenit. Verum Dei omnipotentis et beatorum principum apostolorum Petri et Pauli atque nostrae mediocritatis auctoritate interim communionem Christi misteriorum et consacerdotum tuorum(te) privamus; et nisi cum praesenti Paulo venerabili episcopo vel cum eodem sanctissimo fratre nostro Methodio Romam, cum ipso audiendus, occureris, non deerit justa damnatio, ubi talis et tanta fuerit inventa praesumptio; nec pondus apostolicae sedis auctoritatis frustrabitur, ubi tam gravis molis pravitatum immensitas comprobabitur“.

XLVIII. „Annoni episcopo Ioannes VIII. Audacia tua et praesumptio non solum nubes, sed et ipsos coelos transcendit. Usurpasti enim tibi vices apostolicae sedis et quasi patriarcha de archiepiscopo tibi iudicium vindicasti; immo quod est gravius, fratrem tuum Methodium archiepiscopum, legatione apostolicae sedis ad gentes fungentem, tyrannice magis quam canonicè tractans, nec presbiterorum, qui penes te reperti sunt, iudicasti dignum consensu, quod non nisi in contumeliam sedis apostolicae perpetrasti. Quin etiam, petente illo, sacris canonibus edocentibus, ipsius sanctae (Romanae) sedis iudicium concedi minime permisisti; sed in eum cum sequacibus tuis et sociis quasi sententiam protulisti, (et) a divinis celebrandis officiis illum sequestrans carceri mancipasti. Insuper et cum proprium sancti Petri hominem esse te diceres, ut patrimonii in Germania siti curam gereres, istius fratris et episcopi, quin potius et missi nostri, de quo nobis maiore cura debebatur, vincula et insecutiones non solum ut fidelis minime nunciasti, sed Romae, (cum) super eo interrogareris a nostris, te illum nosse mentiendo negasti, cum cunctarum afflictionum sibi a vestratibus illatarum ipse incentor, ipse instigator, immo ipse fueris auctor. De quibus omnibus, nisi adeo fuerit eiusdem venerandi episcopi conditio sana effecta, ut ipse possit omnem suam oblivioni propter Deum iniuriam tradere, Romam rationem redditurus indifferenter accurre. Alioquin post mensem Septembrium tamdiu communicandi nullam habeas omnino licentiam, quamdiu non obediendo tuam erga nos ostenderis pertinaciam“.

XLIX. „Aluino archiepiscopo (Ioannes VIII). Ne mireris, quia diximus, te agente sedem a fratre nostro Methodio recipiendam, quia profectum dignum est, ut tu, qui fuisti eius auctor deiectionis, sic officii commissi causa receptionis“.

L. „Ioannes P. VIII Karolomanno Regi an. 875. Reddito ac restituto nobis Pannoniensium episcopatu, liceat fratri nostro Methodio, qui illic a sede apostolica ordinatus est, secundum priscam consuetudinem libere, quae sunt episcopi, gerere“.

LI. „Accidit vero tunc temporis, ut Moravi, postquam cognoverunt presbiteros Germanicos, qui apud se viverunt, non favere sibi, sed insidias struere, omnes expellerent. Ad apostolicum autem nuntium miserunt. Quoniam antea patres nostri baptisma a sancto Petro iam acceperunt, da nobis Methodium archiepiscopum et doctorem...“

LII. „Ioannes episcopus, servus servorum Dei, reverendissimo Methodio archiepiscopo Pannoniensis ecclesiae. Predicationis tuae doctrinis populum Domini tibi quasi spirituali pastori commissum, salvare instruereque cum debeas, audivimus, quod non ea, quae sancta Romana ecclesia ab ipso Apostolorum principe didicit, et cotidie predicat, tu docendo doceas, et ipsum populum in errorem mittas. Unde his apostolatus nostri litteris tibi iubemus, ut, omni occasione postposita, ad nos de presenti venire procures, ut ex ore tuo audiamus, et cognoscamus, utrum sic teneas et sic predices, sicut verbis, ac litteris te sanctae Romanae ecclesiae credere promisisti, aut non, veraciter cognoscamus doctrinam tuam. Audivimus etiam, quod missas cantes in barbara, hoc est in slavina lingua. Unde iam litteris nostris, per Paulum episcopum Anconitanum tibi directis, prohibuimus, ne in ea lingua sacra missarum solemnia celebrares, sed vel in latina, vel graeca lingua, sicut ecclesia Dei toto terrarum orbe diffusa, et in omnibus gentibus dilatata cantat; Praedicare vero, aut sermonem in populo facere tibi licet, quum psalmista omnes commonet Deum gentes laudare, et apostolus: omnis, inquit, lingua confiteatur, quia Iesus in gloria est Dei Patris. Data XVIII Kalendas Julii, Indictione XII“.

LIII. „Dilecto filio Sfantopulcho glorioso comiti. Industriae tuae notum esse volumus, quoniam confratre nostro Methodio reverentissimo archiepiscopo sanctae ecclesiae Morabensis, una cum Semisisno, fidei tuo, ad limina ss. Apostolorum Petri et Pauli, nostramque pontificalem praesentiam veniente, atque sermone lucifluo referente, didicimus tuae devotionis sinceritatem et totius populi tui desiderium, quod circa sedem apostolicam et nostram paternitatem habetis. Nam, divina gratia inspirante, contemptis aliis seculi huius principibus beatum Petrum apostolici ordinis principem vicariumque illius habere patronum et in omnibus adiutorem ac defensorem pariter cum nobilibus viris fidelibus tuis et cum omni populo terrae tuae amore fidelissimo elegisti . . . Igitur hunc Methodium, venerabilem archiepiscopum vestrum, interrogavimus coram positis fratribus nostris episcopis, si orthodoxae fidei symbolum ita crederet, et inter sacra missarum solemnium caneret, sicuti s. Romanam ecclesiam tenere, et in sanctis sex universalibus synodis, a sanctis patribus, secundum evangelicam Christi Dei nostri auctoritatem, promulgatum atque traditum constat. Ille autem professus est, se juxta evangelicam et apostolicam doctrinam, sicuti sancta Romana ecclesia docet, et a patribus traditum est, tenere et psallere. Nos autem illum in omnibus ecclesiasticis doctrinis et veritatibus orthodoxum et proficuum esse reperientes, vobis iterum ad regendam commissam sibi ecclesiam Dei remisimus, quem veluti pastorem proprium ut digno honore et reverentia, laetaque mente recipiatis iubemus, quia nostrae apostolicae auctoritatis praecepto eius archiepiscopatus et privilegium confirmavimus, et in perpetuum, Deo juvante manere statuimus . . .“ (cfr. **Bartolini**, o p. c i t., p. 131—139).

LIV. „Ioannes episcopus, servus servorum Dei. Methodio archiepiscopo pro fide. Pastoralis sollicitudinis tue curam, quam in lucrandis animabus fidelium Domino Deo nostro exhibes, approbantes et orthodoxe fidei te cultorem strenuum existere contemplantes, nimis in eodem Domino iocundamur, et ei immensas laudes, et gratias agere non cessamus, qui te magis ac magis in suis mandatis accendat, et ad sanctae suae ecclesiae profectum ab omnibus adversitatibus clementer eripiat. Verum auditis per tuas litteras variis casibus, vel eventibus tuis, quanta compassione tibi condoluerimus ex hoc advertere poteris, in quo te coram nobis positum sanctae Romanae ecclesiae doctrinam juxta sanctorum patrum traditionem sequi debere monuimus, et tam symbolum, quam rectam fidem a te docendam et praedicandam subdimus, nostrisque apostolicis litteris glorioso principi

Sphentopulcho quas ei asseris fuisse delatas, hoc ipsum significamus, et neque alie littere nostre ad eum directe sunt, neque episcopo illi palam, vel secreto aliud faciendum iniunximus, et aliud a te peragendum decrevimus. Quanto minus credendum est, ut sacramentum ab eodem Episcopo exhigeremus, quem saltem levi sermone super hoc negotio allocuti non fuimus. Ideoque cesset ista dubietas, et Deo cooperante, sicut evangelica et apostolica se habet doctrina, orthodoxe fidei cultum fidelibus cunctis inculca, ut de labore tui certaminis Domino Jhesu Christo fructum afferas abundantem, et gratia eius remuneratus mercedem recipias competentem, Ceterun de aliis temptationibus, quas diverso modo perpeusus es, noli tristari, quin potius hoc secundum Apostolum omne gaudium prorsus exhistima, quia si Deus pro te, nemo esse poterit contra te, tamen cum, Deo duce, reversus fueris, quidquid informiter adversum te est commissum, quicquid iam dictis epistolis contra suum ministerium in te exercuit, utramque audientiam coram nobis discussam, adiuvante Domino, legitimo fini trademus, et illius pertinaciam iudicii nostri sententia corripere non omittemus. Data X Kalend. Aprilis, Indictione XIII“.

LV. „Haec et plura hisce quum dixisse, spiritum angelis, qui eum stipaverant omnibusque in viis custodierant, ducendum tradidit, postquam quatuor et viginti annos episcopatum ornaverat, multo labore et aerumniis non solum suam, sed etiam aliorum salutem operatus; non enim sua spectabat, sed multorum ut salvarentur et per dies noctesque huic vivens, quod alii essent saluti. Ostendit hoc etiam multitudo presbiterorum et diaconorum et subdiaconorum, quos moriens ducentos infra fines ecclesiae suae diocesis relinquit. Nam si soli clerici tam multi erant, quantam laicorum multitudinem fuisse conijciamus. Horum vero primas tenebat Gorasus, quem iam supra praecipuis Methodi discipulis adnumeravimus, qui ab ipso sancto finis sui conscio archiepiscopus Moravis renuntiatus est...“

LVI. „Tempore ergo, quo dato et praecepto Domini et Caroli Imperatoris Orientalis Pannoniae populus Juvavensibus regi coepit Praesulibus, usque in praesens tempus (an. 871) sunt anni LXXXV, quod nullus Episcopus alicubi veniens potestatem habuit Ecclesiasticam in illo confinio, nisi Salzburgenses rectores; neque Presbyter, aliunde veniens, plus tribus mensibus ibi suum ausus est colere officium, priusquam suam dimissoriam Episcopo praesentaverit Epistolam. Hoc enim observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii Philosophi...“

LVII. „Domino Sanctae et Apostolicae et Universalis Romanae Ecclesiae Papae, Hatho indignus praesul Moguntinensis Ecclesiae, cum universis Suffraganeis nostrae exigutati adjunctis, debitum orationis obsequium, et fidelem servitutum.

Initium: Noverit igitur sublimitas vestrae Sanctitatis, quod nulla fratrum unanimitas Sanctae Romanae Ecclesiae potestati subjecta, fidelior atque devotior ac subjectior apparet, quam nos, qui vestrae dominationi et capiti omnium ecclesiarum omni mentis intentione subjicimur... Insuper etiam pietati vestrae intimamus, quod fratres et coepiscopi nostri Bavarienses, se apud nos conquerentes et alta suspiria trahentes gemebant, qualiter Moravenses populi, Francorum potestati rebelles, jactent se ab illorum consortio esse divisos, et seorsum Metropolitanano gloriantur a vestra concessione esse sublimatos, quum nunquam Metropolitana Sedes inter illos haberetur, sed semper illorum provinciae et diocesi cohaerent. Dolebant se etiam apud nos, quod quorundam machinatione, magna infamia circa vestram sollicitudinem essent denotati, scilicet ut cum pa-

ganis foedus et pacem inirent, et ipsi pagani, consilio eorum, agerent tam multa nefaria et illicita“. Et paucis interiectis. „Haec autem omnia perscripta vobis ideo dirigimus, qui estis caput totius sanctae Ecclesiae, quaecumque per orbem diffunditur, et solamen moerentium, quaecumque tristitia nobis contigerunt membris vestris; quia Sanctissimi pastores Christi superius dicti in nulla re a catholica fide deviantes, sed eandem sanctis operibus et ecclesiasticis officiis ornantes, apud nos conquerentes postulaverunt, ut vestrae notitiae manifesta faceremus, quia et illi per se ipsos vobis eadem innotescere, vita comite promittebant. Unde poscimus, ut vestra consolatio illorum moerorem ad laetitiam reformet, et semper talia membra summo capiti, quod estis vos, se gaudeant adhaerere. Illi autem Moravenses, ut nostris auribus illatum est, in occasionem superbiae suae assumunt, quia a vestra concessione dicunt se Metropolitanum suscipere, ac singulariter degentes, aliorum Episcoporum consortia refutant. Si hac confidentia diutius inflantur, usque ad sanguinis effusionem, ut multi arbitrantur, prosilient. In quantum praesumimus, admonemus, quatenus vestra auctoritas, priusquam hoc contigat, ad humilitatis viam illos corrigendo deponat, ut tandem cognoscant, cui dominatui subjici debeant . . . Quodsi vestra admonitio illos non correxerit, velint-nolint, Francorum Principibus colla submittent, et credimus, absque effusione sanguinis et mutua caede ex utraque parte tunc posse bene contingere. Iterum iterumque vestrae dignitatis auribus replicamus, quod tam episcopi, quam laici Bavarienses in religione Christianitatis nulla gente inferiores esse probantur, neque unquam Franci absque illorum auxilio, aut in ecclesiasticis rebus, vel in bellicis negotiis, nominatim vel fama dignum aliquid peregerunt, sicut nec illi absque istis“.

LVIII. „Summo Pontifici, et universali Papae, non unius urbis, sed totius orbis, Domino Ioanni, Romanae Sedis gubernatori magnifico, humillimi Pater-nitas vestrae filii, Theotmarus Iuvavensis Ecclesiae Archiepiscopus, Valdo Frisingensis, Erchenpaldus Eystatensis, Zacharias Sebonensis, Tatto Ratisponensis, Richardus Pataviensis Ecclesiae Episcopus; necnon et universus clerus, populusque christianus per totam Noricam, quae et Bavaria vocatur: prospectum in Salvatore nostro profectum, catholicae pacis augmentum, et regnum optamus aeternum.

Incipit: Antecessorum vestrorum decretis, ac catholicorum Patrum institutis plenissime instruimur, in omnibus nostro ministerio sacerdotali obstantibus et adversantibus Romanum appellere Pontificem, ut quod ad unitatem concordiae et ad custodiam pertinet disciplinae nulla dissensione violetur, sed ab ipso summa provisione decernatur. Subjungunt: Nequaquam enim credimus, quod coacti quotidie audimus, ut de illa sancta et Apostolica Sede, quae nobis sacerdotalis Mater est dignitatis et origo christianae religionis, profluxerit quippiam perversitatis, sed doctrina et auctoritas ecclesiasticae rationis. Sed venerunt, ut ipsi promulgaverunt, de latere vestro tres Episcopi, videlicet Ioannes Archiepiscopus, Benedictus et Daniel Episcopi, in terram Slavorum, qui Moravi dicuntur, quae regibus nostris et populo nostro, nobis quoque cum habitatoribus suis subacta fuerat, tam in cultu christianae religionis, quam in tributo substantiae saecularis, quia exinde primum imbuti, et ex Paganis Christiani sunt facti. Et idcirco Pataviensis Episcopus civitatis, in cuius Diocesi sunt illius terrae populi ab exordio Christianitatis eorum, quando voluit et debuit, illum nullo obstante intravit, et Synodalem cum suis, et etiam ibi inventis, conventum frequentavit, et omnia quae agenda sunt, potenter egit, et nullus ei in faciem restitit. Etiam et nostri Comites, illi terrae confines, placita saecularia illic continuaverunt, et quae corrigenda sunt correxerunt, tributa tulerunt, et nulli eis

restiterunt, usquedum incensente corda eorum diabolo, Christianitatem abhorrere, et omnem justitiam detrectare, belloque lacessere, et obsistere saevissime coeperunt, adeo ut via Episcopo et Praedicatoribus illo non esset, sed libitu suo egerunt quae voluerunt. . . Nunc vero, quod grave nobis videtur et incredibile, in argumentum injuriae, jactitant se magnitudine pecuniae id egisse, qualia de illa Apostolica Sede nunquam auvidimus egisse, neque canonum decreta sanxisse, ut tantum schisma una pateretur Ecclesia.

Est enim unus Episcopatus in quinque divisus. Intrantes enim praedicti Episcopi in nomine vestro, ut ipsi dixerunt, ordinaverunt in uno eodemque Episcopatu unum Archiepiscopum (si tamen in alterius Episcopatu Archiepiscopum esse potest) et tres Suffraganeos eius Episcopos, absque scientia Archiepiscopi, et consensu Episcopi, in cuius fuerunt Diocesi... Antecessor vester, id est Ioannes VIII, Zventibaldo Duce impetrante Wchingum consecravit Episcoporum, et nequam in illum antiquum Pataviensem Episcopatum eum transmisit, sed in quamdam neophytam gentem, quam ipse Dux domuit bello, et ex Paganis Christianos esse patravit. Quum autem eisdem Slavis locus familiaritatis apud legatos vestros dabatur, accusabant nos et diffamabant nos, in multismet verbis mendacibus instabant, qui nemo eis vero respondebat, dicentes nos et cum Francis et Alemanis scandalum et discordiam habuisse: quum hoc falsum esse, ex hoc convincitur, quia amicissimi nostri sunt, et caritative cooperantes; et etiam cum ipsis impacatos esse accusabant. Quod non nostra culpa exigente, sed sua protervia faciente, ita fatemur esse. . . Moimarii vero Sclavi a Paganis, et Ethnicis venerunt. Illi potentia Imperiali Romanam Remp. sublimaverunt. Illi Christianum Regnum confortaverunt, isti infirmaverunt. Illi toti mundo spectabiles apparuerunt; isti latibulis et urbibus occultati fuerunt. Illorum consilio Apostolica Sedes pollebat; istorum persecutione Christianitas dolebat. In omnibus his juvenculus Rex noster nulli praedecessorum suorum inferior, secundum virtutem a Deo sibi datam, Sanctae Romanae Ecclesiae et vobis Summo Pontifici, cum omnibus Regni sui Principibus adjutor optat esse fortissimus: omne namque Regnum divinitus sibi commissum, et Dei servitium suumque adjutorium unum vult et operatur; unde et pace viget, et concordia gratulatur, atque ad vestram paternitatem, sicut patres sui, se pertinere laetatur“.

LIX. „Factum est ergo, ut pene uncta Ungarorum natio sit prona ad percipiendam fidem sanctam; sed et aliae Slavorum provinciae ad credendum promptae: et est ibi messis quidem multa, operarii autem pauci. Inde quoque visum est, jam necessarium esse, quatenus sanctitas vestra illic jubet aliquos ordinari Episcopos, quia et quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios VII Antistites eadem Orientalis Pannonia habuit et Moesia, meae sanctae Laurencensi, cui ego indignus ministro, Ecclesiae subjectos, quorum etiam quatuor, usquedum Ungari Regnum Bavariorum invaserunt, sicut praesenti cognitum est aetati, in Moravia manserunt. . .“

LX. „Quapropter dignum existimavimus assensum praebere congruis postulationibus R.mi Archiepiscopi, quas per probabiles personas nobis intamavit, quatenus sibi Pallium, et Metropolitanum honorem Cathedrae suae sanctae Lauriacensi Ecclesiae restitueremus, confinio Ungrorum adjacenti... Hac ergo suadente ratione quod praenominati sanctae Lauriacensis Ecclesiae Archiepiscopi postulatio antiqua Apostolica auctoritate commendatur; et praeterea, quod quum justum esset, pariter etiam utile visum est, ut ad fructificandas Deo gentes, ex novitiis cultoribus fidei Ungrorum atque Moravorum sive etiam aliis multis provinciis Sclavorum suae parochiae finitimis illic ordinatis Episcopis, secundum quod antiquitus dispositi erant, eius hunc constitueremus Archiepis-

copum... sancta autem Laureacensis Ecclesia, in inferioris Pannoniae atque Moesiae regiones, quarum provinciae sunt Bavaria et Moravia, in quibus VII. (septem) Episcoporum Parochiae antiquis temporibus continebantur, sui que Antistites Archiepiscopalem deinceps habeant potestatem, cum tanta talique dioecesi, quali hactenus in superiori usi sunt Pannonia...".

LXI „Verumtamen non secundum ritus aut sectam Bulgariae gentis, vel Ruzie (Rusie, Ruscie, Russie) aut Slavonice linguae; sed magis sequens instituta et decreta apostolica, unum potiore totius Ecclesiae ad placitum eligas in hoc opus clericum, Latinis adprime literis eruditum, qui verbi vomere novalia cordis gentilium scindere, et triticum bone operationis secere, atque manipulos frugum vestre fidei Christo reportare sufficiat. Vale“.

LXII. „Qua vero inde intra terram longissimo intervallo diffunditur, nullo fere silvarum aut arbustorum opacatur germine, sed qui idoneum solum exhibeat agricolarum industriae. Procurrit vero versus solis ostium, ad alios usque excelsos ac pergrandes montes protensus, ubi et civitas cui nomen Berhoeae condita est, ipsa quoque habitatorum frequentia ac reliquis omnibus quibus se urbes jactare solent illustrissima. Planities medio suo ambitu oppida promiscuae continet, quorum aliqua urbis ditionis sunt eique contribuntur, Drugubitae et Sugudati nomine, aliqua finitimae SCYTHARUM genti non longae distitae, tributa solvunt.

Caeterum oppida e proximo habitantur, quod ipsum praeter alia in Thessalonicensium rem non parum conducit, dum quaestuosa mercatura Scytharum commercia ambiunt; tum praesertim cum utriusque genti inter se bene convenerit, nec quibus ad praelia offerantur arma moverint (quod utique ab antiquis olim temporibus iis diligenter quaesitum), communibus vitae rationibus, merces alias commutant, admirandam quamdam altamque inter se servantes pacem.

Item fluvii, iique ingentes, ex Scytharum regione erumpentes et, quem dicebam, agrum, inter se dividentes, ipsi quoque uberem urbi praestant annonam, tum piscium praestationibus, tum navium per eos e mari ascendentium vectura, quibus rerum ad vitae usum conducentium, una cum aquis illis confluentibus, varius excogitatus est proventus“.

LXIII. „Matthaei Cracoviensis episcopi epistola ad S. Bernardum abbatem clarevalensem. De suscipienda Ruthenorum conversione.

„Bernardo Dei gratia clarevalensi abbati, viro venerabili et reverendo, omni praeconis digno et merito sanctitatis insigni, Mattheus eiusdem gratia cracoviensis episcopus et comes... Petrus quos facit facere fructus... Dilectus filius vester magister A. nos ex parte vestra consuluit, si quis posset et impios Ruthenorum ritus atque observantias extirpare? Posset quidem Domine, posset solus ille homo in quo potens gratia esset. Confidimus autem in Domino Jesu, quod si abbas Clarevalensis hic esset, hoc bonum facere posset. Gens autem illa Ruthenica multitudine innumerabili ceu sideribus adequata, orthodoxae fidei regulam ac verae religionis instituta non servat, non attendes, quoniam extra catholicam Ecclesiam veri sacrificii locus non est. Nec solum in sacrificio dominici corporis sed in conjugiiis repudiandis et rebaptizandis atque aliis aliisque Ecclesiae Sacramentis turpiter claudicare cognoscitur. Ita erroribus variis, imo vero haeretica pravitate a primordio suae conversionis imbuta, Christum solo quidem nomine confitetur, factis autem penitus abnegat.

Neque anim vel latinae vel graecae vult esse conformis Ecclesiae, sed seorsum ab utraque divisa neutri gens praefata Sacramentorum participatione

communicat. Hoc autem, domine, totum penetrabilior omni gladio ancipiti vestra praedicatio ampurtaret, si ut eam visitaretis, vobis spiritus sanctus inspiraret. Nec modo in Ruthenia, quae quasi est altera orbis, verum etiam in Polonia et Bohemia, vel communi appellatione Slavonia, quae plures provincias continet, talem ac tantum fructum, tamque Deo acceptabilem feceritis, ut ab ipso postmodum audieritis: Euge serve bone et fidelis. Aut certissime vobis omnes, aut fere omnes, ut speramus, in auditu auris obedirent. Dignamini igitur, pie pater, dignamini qui ceteras illustratis, nostras etiam tenebras illustrare. Dignamini Slavos incompósitos in via morum et vitae rationibus informare. Dignamini gelidum axem vestri praesentia visitare, ut in adventu nostri abbatís frigus horridum aquilonis austri gratia et mulciberi flamine temperetur, ut inculta barbaries vestris moralitatibus excolatur, ut homines inhumani vestra eruditione mitescant, sub iugo dominico mansvescant. Quantum autem animi, quamque ardenti desiderio ego et comes Petrus, vir utique circa Dei cultum et Ecclesiam religionemque devotissimus, vestrum, pie pater, praestolemur adventum, solus ille nobis est testis, qui videt secreta cordis... Abbatem omnis ordo et aetas, abbatem omnis sexus atque omnis conditio, abbatem omnes Poloni omniumque vota suspirat“.

LXIV. „Monasterium Appathoviense cuius monasterii Abbas et Ruthenorum Episcopus pro Catholicis ibi degentibus de novo fuerat erectus, ad ecclesiam Lubucensem transtulit, omnia bona episcopatus Russiae olim ad monasterium Appathoviense pertinentia incorporando ecclesiae Lubucensi...“

LXV. „Habebatur autem in universae Poloniae regno observantia vetus et consuetudo ab exordio susceptae fidei in eam usque diem in morem primitivae Ecclesiae et ritum, quem Orientalis Ecclesia observare non desiit, pro legitima sanctione custoditum, ieiunium Quadragesimale, a Dominica Septuagesimae incipere, et in diem Paschae continuare. Quae a pluribus saepe numero praevaricata personis, multarum discordiarum inter clerum et laicalem populum offerebat seminarium et fomentum... Pluribus itaque diebus in praefata Wratislaviensi dieta, per Jacobum Apostolicum Nuntium et Pontifices Poloniae eorumque clerum nodo huiusmodi rei ventilato, praedictus Jacobus Ap. N. de consilio et assensu Pontificum et cleri ecclesiae Polonicae conservantiam et consuetudinem, praedictas multas difficultates et scandala parientem, auctoritate Apostolica sustulit, et tam ecclesiasticis quam secularibus personis usum carniū ad Cinerum diem exclusive, contraria consuetudine Ecclesiae Polonicae, neque institutione primitivae ecclesiae obstante, concessit. Ab eo quoque tempore Septuagesimae Dominica a Polonis vetus Carnisprivium denominationem, quam hactenus retinet, accepit“.

LXVI. „Litteras seu bullas Eugenii (Papae IV) sub plumbea, et Constantinopolitani imperatoris sub aurea, bullis munitas, unionem Latinae et occidentalis Ecclesiae cum Graeca et orientali continentes, lingua quidem latina scriptas sed graeca atque ruthenica subscriptas: intravit praefatus Isidorus Cardinalis et Legatus primum Sandez feria sexta Parasceve ubi per Zbigneum episcopum Cracoviensem fuit hospitio exceptus, et omnibus in Curia episcopali procuratus et ornatus expensis, et ad celebrandum Divina in ecclesia parochiali S. Mariae in Sandez et exposit Cracoviae in ecclesia Cathedrali more suo Graeco, tamquam ecclesiae Romanae reunitus et fidelis admissus...“

LXVII. Apud Russos neque Graecae, neque Latinae linguae in sacris usus est. Numquid autem quae pronunciat Sacerdos, e populo quivis intelligit? Pleaque ne Sacerdotes quidem ipsi: nemo tamen apud eos quiritatur, Officia di-

vina lingua non intellecta, decantari. Sexcenti jam et amplius anni intercesserunt, quum Cyrillus et Methodius a Sede Apostolica impetrarunt ut eis rem divinam facientibus, lingua Sclavorum uti liceret. Ac ne nunc quidem fortasse desunt, qui meminisse queant, etiam in templo S. Crucis, quod est in Clepardia, Sclavorum lingua Sacerdotes sacris operantes usos fuisse: sed verisimile est, quod plures fuerint, qui Latinam, quam qui Sclavorum linguam intelligerent. Itaque cum ob eam rem, tum aliis ex causis factum est, ut ea lingua, rem divinam facientes, uti desinerent“.

LXVIII. „Alia receptio Elgae Russae. Mensis Septembris die nono, feria quarta, fiebat receptio similis praecedenti ob adventum Elgae, archontissae vel principissae Rosiae vel Russiae. Ipsa intrabat archontissa cum agnatis suis feminis principalis sanguinis et conditionis et famulabus honestioribus. Prima ducebat chorum ipsa archontissa; reliquae sequebantur in ordine, una post alteram. Stabat Elga in eo loco, e quo logotheta solet nomine imperatoris legatos, quibus admissio indulgetur, interrogare. Pone eam intrabant principum Russiae apocrisiarii et negotiatores (Cpli habitare soliti). Hi restitabant interius apud vela. Caetera fiebant secundum modum praedictarum receptionum. Eggressa rursus e conspectu domini, transibat archontissa viridarium, triclinium candidatorum, triclinium illud in quo camelaucium et magistri creantur; per onopodem porro et auream manum seu porticum augusteonis, ubi considebat. Imperatore in palatium (magnum e magna) pro more consueto reverso, fiebat secunda receptio in hunc modum. In triclino Justiniani stabat pulpitem, purpureis blatteis dinisiis instratum. Super eo stabat magnus thronus Theophili imperatoris et a latere aurea sella imperialis. Inferius intra duo vela stabant argentea duo factionum organa; nam flatilia organa extra vela stabant. In dicto itaque throno considebat imperatrix; ad quam accessita archontissa ex augusteone, facto per apsidem et circum et interiores porticus eiusdem augusteonis transitu, deponebatur in scyilis. Interea introducebantur a praeposito et ostiariis vela ad imperatricem in praedicto throno residentem, cui nurus eius in apposita laterali sella assidebat, astante toto cubiculo. Velorum, quae introducebantur, primum efficiebant zostae; secundum magistrissae seu magistrorum uxores; tertium patriciae; quartum officiales protospathariae; quintum reliquae protospathariae; sextum spatharocandidatissae; septimum spathariae, stratorissae et candidatissae. His congregatis, tandem intrabat archontissa Russica, introducta a praeposito et ostiariis. Ipsa praeibat; sequebatur, ut praedictum, reliquus comitatus muliebris archontissae, agnatae ipsius et selectiores famulae. Praepositus tum nunciabat aliquid archontissae, clam in aurem dicens, nomine imperatricis, et archontissa protinus exibat atque considebat in scyilis. Imperatrix autem, surgens de throno, transibat per lausiaticum et tripetonem in caenurgium (seu novas aedes), et illinc in suum coetonem. Eo facto, intrabat archontissa quoque per Justiniani triclinium, lausiaticum et tripetonem in caenurgium, ibique respirabat aliquantulum sistens gradum. Interea veniebat imperator in coetonem et considebat ibi cum Augusta liberisque suis porphyrogenitis, et tum arcessebatur archontissa e caenurgio, jussuque imperatoris considebat, et colloquebatur ipsi quae tandem volebat. Eodem die fiebat cletorium seu sacrum convivium in triclinio Justiniani. Residebat ibi imperatrix in throno, de quo supra diximus; eius nurus ipsi assidebat. Archontissa primum astabat ex obliquo, donec per magistrum mensae introductae reliquae principalis sanguinis feminae adorassent imperatricem; ipsa deinceps archontissa, capitis aliquali inclinatione suam ipsi submissionem testata, considebat in eo loco, ubi stabat, ad mensam ad aliqualem ab imperiali distantiam

positam una cum zostis, prout mos est. Illi convivio aderant psaltae, apostolitae et hagiosophitae, canentes carmina in laudes regiae familiae. Ludebant quoque ludiones thymelici generis omnis. Fiebat eodem tempore in chrysotriclinio aliud convivium, quo excipiebantur omnes apocrisarii principum Russiae et homines et agnati archontissae et negotiatores eius. Post epulas accipiebant illi munera; triginta quidem miliarisia avunculus archontissae; octo autem eius amici privati et confidentes accipiebant singuli vicena miliarisia; viginti eius apocrisarii duodena; quadraginta tres negotiatores duodena pariter; papas Gregorius accipiebat octo; ambo interpretes duodena; homines Sphendosthlabi (is Elgae filius Russis tum imperabat), quina; sex homines apocrisiarorum terna; interpretes archontissae tandem quindecim accipiebat miliarisia. Ut surrexerat imperator a convivio, fiebat dulcium, id est apponebantur placentae et bellaria in pransorio super ibi posita parva aurea mensa, quae in pentapyrgio stare solet, in scutellis gemmatis et smaltitis. Ibi cosidebat imperator (Constantinus) et Romanus Porphyrogenitus imperator, et amborum liberi porphyrogeniti et nurus imperatoris et archontissa. Huic pro munere dabantur in aurea gemmata scutella miliarisia quingenta. Sex eius intimis amicabus dabantur vicena miliarisia, et octodecim eius famulabus octona. Mensis Octobris die decimo et octavo eodemque Dominico fiebat aliud convivium in chrysotriclinio, in quo imperatori Russi convivabantur, et rursus aliud in pentacubiclio Sancti Pauli, in quo despoena vel imperatrix cum porphyrogenitis suis liberis et nuru sua et archontissa convivabatur. Accipiebat archontissa tum in munus ducenta miliarisia, eius avunculus viginti, papas (vel confessarius) Gregorius octo; sedecim eius intimae familiares duodena; octodecim eius famulae sena; viginti duo apocrisarii duodena; quadraginta quatuor negotiatores sena, et dena bina ambo interpretes.

LXIX. «Во дни Михаїла царя і Ірини благовірня послан бисть Філософ Константин во Мораву Махаїлом царем, моравському князю просившу філософа, і тамо шед научи Мораву, і Ляхи і Чехи і прочая язика, і віру утверди в них правовірную і книги написа їм руским язиком і добрі научив. І оттуда іде во Рим і ту розболівся, облечеса в черния ризи, і нарекоша ему імя Кирил.

В той болізни і преставися. По том же многим літом минувшим, і пришед Войтіх во Мораву, і во Чехи, і во Ляхи, разруши віру правую, і рускую грамоту отверже, а латинскую грамоту і віру постави, і правия віри ікони пожьже, а єпископи і попи посіче, а другия разгнав, і іде в прускую землю хотя і тих во свою віру привести, і тамо убіен бисть Войтіх латински пискоуп». (Погодін, «Кирил і Мефодий», Москва, 1825; також Ганка, Час. Чеського Музею, р. 1841, стор. 464).

LXX. «Тут же, говорячи про богословське письменство, треба нам сказати дещо про писання духовних Греків на Русі — вони мають свій особний характер.

Насамперед одну галузь мали ці письменники своєю спеціальністю — це релігійна полеміка. Одинока полемічна література, яка зісталася нам з давньої Руси, звернена проти Латинян і майже вся вона вийшла з-під пера Греків, XI і першої половини XII віка. Це був відгомін завзятої полеміки візантійських Греків з папством; застаючи в Україні православних в дуже живих і приятних зносинах з католицькими народами — Варягами, Німцями, Уграми, Поляками — духовні Греки уважали своїм обов'язком остерегти їх від такої небезпечної для їх православности приятни і чи то в загальних трактатах, чи то в посланнях звернених до поодиноких князів підносили ереси латинників. Не всі їх писання мали популярність; деякі

могли навіть зістатися й непереложеними на руське (напр. трактат митрополита Леона досі звісний тільки в грецьких текстах); часте повторювання таких писань і деякі вказівки, які знаходимо в них, промовляли би скорше проти гадки про їх вплив. Історичні обставини противно втягали Русь все в тісніші зв'язки і зносили з латинським заходом. Проте з культурно-історичного погляду годі проминути цю літературу, що будьщобудь розвивалася на Русі і безслідно таки не минала.

Першим із знаних нам полемістів вважають митрополита переяславського Леона з його трактатом про уживання в латинській Евхаристії оплатків (трактат цей кладуть на початки 11 ст., але властиво час його добре незнаний). Іменем митрополита Георгія (з 3-ої чверти 11 ст.) надписується полемічний трактат „Стязаніє з Латиною”, але був висловлений досить правдоподібний здогад, що ми маємо тут тільки пізнішу перерібку посланія митрополита Никифора, фальшиво надписану іменем митроп. Георгія. З останньої четвертини 11 ст. маємо послання митроп. Іоана Хрестопродрома до антипапи Климента III, написане у відповідь на його заклик до унії, дуже тактовно і здержливо (звісне в грецькій оригіналі і в старім перекладі).

З початку 12 ст. маємо два послання митроп. Никифора, присвячені полеміці з латинськими ересями, — одне до Мономаха, у відповідь на його запитання, а друге до волинського князя Ярослава Святополковича, написане, мабуть, з власної ініціативи митрополита, що мотивує свої науки суцідством Волині з Лядською землею, отже можливістю впливу католицизму. Послання ці мають мало оригінального, зладжені на основі грецьких трактатів Керулярія і анонімного „Пері Франтон кай тон льойпон Лятінон”, і визначаються великою нетолеранцією, головню друге. Такою ж нетолеранцією визначається послання до князя Ізяслава Теодосія — він в рукописах зветься Печерським, але був то мабуть Теодосій — грек, в середині 12 ст., звісний іншими літературними працями. В обох посланнях — Никифоровім і Теодосієвім — поручається повне відчуження від латинників, як від поганих.

Поруч цих полемічних писань Греків одиноке, що знаємо з-під руського пера — це дві полеміки на Латинян, всаджені в літописне оповідання про охрищення Володимира: одна коротка (про уживання оплатків) вложена в уста філософа, друга довша, вложена в уста духовенства при хрищенні, це скорочення того, що в повнішій формі читаємо в Палей; латинська віра признається тут „с нами мало же развращеною” (мало чим відмінною), але з тим усім дуже згубною для душі. Ступінь оригінальності цих інвентарів зістається одначе неясним.

Що до загального характеру цієї полеміки, то треба взагалі сказати, що вона великої чести авторам не приносить. Не кажучи за різні абсурдні і неправдиві закиди, пороблені в них подекуди латинникам, що можуть уважатися, подекуди бодай, і пізнішими додатками, — полемісти не вміють відрізнити важливих відмін від дрібних обрядових, і накидаються на ці останні з неменшим завзяттям, як на догматичні різниці. Визначаються вони взагалі значною нетолеранцією, доходячи подекуди (у Никифора і Теодосія) до проповіді повного відчуження від латинників — наказав не їсти з ними з одної посудини . . .»

LXXI. «З церковного погляду землі Руської держави складала з себе з невеликими виймками увесь цей час одну митрополію — „руську”, що стояла весь час в залежності від константинопільського патріярха і вхо-

дила в число його митрополій. Не зважаючи на те, що ця митрополія своєю територією далеко перевищала територію цілого патріярхату, її ієрархічне становище було зовсім невисоке: вона займала в ряді царгородських митрополій спочатку 60-те місце, пізніше (12 до 14 ст.) 71-ше або друге, і стояла в найтіснішій залежності від патріярха. Патріярх сам, без порозуміння з руськими князями, вибирав кандидатів, звичайно Греків або інакших, в кожному разі зовсім згречених Візантійців, святив і посилав їх на Русь без усяких попередніх зносин з руським правительством і єпископами.

Цікаво, що з цією практикою була злучена у Греків гадка, що й візантійський імператор, внаслідок церковної залежності руської церкви від Царгороду, має певні права зверхности над Руссю, як протектор константинопільського патріярха: цей погляд знаний нам так як вийшов наверх вже пізніше, в 14 ст., коли московські князі заходилися коло того, щоб придбати руській (чи то московській тоді) митрополії більшу самостійність. Тоді (1393 р.) царгородський патріярх пояснив московському князеві з приводу його заборони поминати візантійського цісаря у церквах, що цісар — царь і самодержець (автократор) Ромеїв і всіх християн, та що „не можна мати церкву і не признавати над собою власти царя (візантійського), бо царська власть і церков мають багато спільного так, що їх не можна розділити”. Що правда, реальних проявів цих грецьких поглядів з наших часів і наших країн ми не знаємо, то ж нотуємо їх тільки як цікаві з теоретичного погляду.

Не знати, чи ця абсолютна залежність руської церкви від царгородського патріярха, противна і канонічному праву (бо в ньому митрополита мають вибирати єпископи його округи, а патріярх тільки святить його) — будили якесь незадоволення в давній Русі. Що правда, нам відомо кілька фактів, коли руські князі відступили від прийнятої практики в ставленні митрополита, казали ставити їх у Києві, але обставини і подробиці цих фактів так мало відомі, що й не можемо сказати, чи виявлялося тут змагання до зміни тої практики іншою, для Русинів більше вигідною, чи це були тільки спорадичні факти, викликані спеціальними, може й особистими мотивами».

СПИСОК ІМЕН

В цьому списку узглядено тільки імена осіб і місцевостей

- Аарон, є. краків. 114
Абадій, хан 34
Абрагам Вл., істор. 117
Агатон, єп. морав. 26, 27
Агатон, Папа 105
Адальберт, єп. київ. V, 97, 121
122
Адам з Бремен, канон. 107
Адемар, істор. літоп. 122
Адріян II, Папа VII, IX, 42, 57,
46, 60—62, 66, 67, 72, 76, 78,
80, 82, 83, 86, 89
Айзідельн, манаст. 91
Албан, св. 105
Аллатій Л., істор. 27
Алмост, мад. кор. 104
Альвін, архиеп. 79
Амартол, хронограф 127
Амастидський Юрій 37, 45
Анаклет, Папа 105
Анастасій, бібліот. 46, 61, 78,
Анастасія Ярославна, кн. 104
Ангелярій, уч. св. Методія 56,
88, 89, 102
Андрій, ап., св. 3, 4
Андрій Боголюбський, кн. 128
Андронік, св. ап. 28, 72, 74
Аникита, єп. волинський 123
Анкона, місто 82
Анна, кн. 14, 28, 29, 30
Анна, св. 124
Анна Ярославна, кн. і кор. 96,
104
Ан Надія, істор. 33
Аннон, єп. 79, 80, 81
Анонім 117
Антоній, св. Печ. 115
Антоній, сп. Вол. Вол. 123
Аполінарій, св. 106
Арнульф, бав. кн. 89, 90
Архепальд, сп. евстат. 90
Аскольд і Дір, кн. 22, 23, 27,
37, 52, 53, 54, 71, 127
Ассемані І. С., істор. 4, 16, 17,
47
Астрахань, місто 32
Ахав, кн. жид. 3, 4
Базилевич Й., ігумен, істор., 96
Баламжар, місто 32
Бандке, Й. С., істор. 122
Бандурій, А., істор. 15, 12, 13
Бантиш-Каменський, істор. 69
Бардас, виз. імпер. 55
Бароній, Ц., істор. 15, 27, 67
Бартоліні Д., істор., кард. 51,
60, 79
Батий, хан 69
Бекрі аль, істор. араб. 110
Бернард з Клерво, св. 118, 119
Бетарабій, болг. кн. 32
Бельовські А., істор. 113, 114,
115, 116, 118
Билбасов А., істор. X
Богарин, кн. 88, 45
Богуфал, літоп. 119
Боживой, кн. чесь. 88
Болеслав I, поль. кн. 113, 114,
115, 116, 117, 118, 122
Болеслав II, поль. кор. 104
Болеслав II, кор. чеський 92,
95, 99
Болеслав, кн. поль. 103
Болеслав, кн. чесь. 117
Болеслав Смілий, кор. поль.
117
Болеслав Хоробрий, кор. поль.
104
Боніфатій VI, Папа 89
Борис, болг. кн. 44, 56, 57, 58,
73, 74
Борис і Гліб, св. кн. 29, 69
Борис-Михайло, болг. кн. 19,
25
Боривой (Боживой), чесь. кн.
66

- Ботульф, св. 105
 Бравлин, кн. 37, 44
 Бремен, місто 107
 Брікнер, істор. 113
 Брокгавз, енциклоп. письм. і вид. X
 Бруно (Боніфатій), св. архиеп. 29, 107
 Буга, хорв. кн. 109
 Булгаріоз, кн. 33
 Буцу, гун. кн. 91

 Валентин, імпер. 6
 Валпург, св. 105
 Вальдо, сп. фрізінг. 90
 Варлаам, печ. чернець 115
 Василевський В., істор. 18, 100
 Василь Македонець, імпер. 11 12, 13, 15, 16, 17, 18, 25, 26, 27, 28, 31, 58, 67, 86, (старший)
 Василь (молодший), 14, 15
 Василій Новий, св. 127
 Ватикан, місто 73
 Ваттенбах В., істор. 98
 Вацлав, св. кн. 95
 Велеград, місто 92, 122
 Веліца, місто 89
 Великий А., істор. XI
 Венедикт, св. 85, 93, 106
 Венедикт VI, Папа 97
 Венедикт VII, Папа 97
 Венедикт IX, Папа 114
 Венедикт, сп. 90
 Венеція, місто 60, 88, 101
 Вернадський Г., істор. 7, 103
 Вестберг Ф., істор. 18
 Видубичі, монастир 127, 128, 130
 Вишеград, город 96
 Вігілій, Папа 105
 Візіград, місто 95
 Віктор, св. 105
 Віт, св. 92, 105, 115
 Вінцент з Келец, 114
 Вішінг, еп. 84, 87, 88, 90, 91
 Влахерна, передм. Констант. 10
 Войтіх (Адальберт), св. сп. 28, 105, 121
 Володимир Великий, св. кн. V, VI, 8, 14, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 40, 42, 52, 55, 69, 92, 95, 96, 97, 99, 104, 107, 108, 112, 120, 123, 126, 131, 132, 134, 135, 137
 Володимир Глібович, кн. 128
 Володимир Мономах, кн. 104, 128, 129, 135
 Володимир Волинський, місто 123, 124
 Володислав Лисий, угор. кн. 104
 Вольфганг, місіонар 91
 Воронов А., істор. X
 Вульфіла, еп. 133, 135
 Вячеслав (Вацлав), св. кн. 92 105, 106

 Гавриїл, еп. Охриди 26
 Гаджега В., істор. 96
 Гаск, літоп. чеський 88
 Галич, місто 101, 108, 123, 124
 Гамбург, місто
 Гаральд, кн. 104
 Гаттон, сп. могунц. 89
 Генрих I, кор. 104
 Генрих II, імпер. 29
 Генрих IV, імпер. 98, 103, 104
 Генрих, кор. франц. 96
 Генскеній, істор. 46, 47
 Георгій, еп. 27
 Георгій, монах 10
 Геріман, кн. шваб. 117
 Германрик, еп. 81
 Геродот, істор. 5
 Гігурд, кор. дан. 104
 Гірокліс Партей 28
 Гірос, частина Констант. 10, 11
 Гільденгайм, місто 112, 116
 Гіпократ, грець. письменник 5
 Глак Зеноб, вірм. істор. 35
 Гозіус, кард. 120
 Гойвізер, істор. 80
 Голубинський Е., істор. 8, 18, 97, 132
 Горазд, еп. IX, 56, 84, 87, 88, 89, 102
 Горський А. В., істор. 102
 Гофман, письм. вид. 95
 Грець, історик жид. 34

- Григорій VII, папа 103, 106
 Григорій Богослов, св. 45
 Грушевський М., істор. 36, 52, 97, 101, 127, 131, 132, 134
 Гавдерик з Велетри, сп. VIII, 42, 61, 62
 Галл, літописець 114, 115, 116, 117, 118
 Гардізі, араб. письм. 110
 Гельцер Г., письм. 28
 Георгієв Ем., істор. 136, 137
 Гертруда, кн., жінка Ізяслава 103
 Гец Л. К., істор. 100
 Гіляс, кн. гун. 91
 Гінцель А., істор. 77
 Гита, кн. 104
 Гнезно, місто 115, 118, 122
 Годард, св. 106
 Гомпо, еп. крак. 114
 Гран (Стригонія), місто 84
 Грац, місто XI
 Грївец Ф., істор. 66, 78, 80
 Грїмалїді, кард. 57, 72
 Гумплович Б., істор. 114
 Давид Микита, літоп. 10
 Далимил, літоп. 122
 Дамазій, Папа 105
 Дандуло Андрій, літоп. 12
 Данило, еп. 90
 Данило Заточник 135
 Дарій, король перс. 5
 Дворник Ф., істор. 53, 100, 110, 111, 112
 Дельта, місц. 26
 Детьер А., істор. 117
 Дівина, місто 59
 Дітмар з Мерзбугу, літоп. X, 20, 29, 90, 107
 Дітмар, еп. празький 97
 Длугош Ян, істор. X, 119
 Дмитро Константинович, кн. 128
 Добриня, боярин 95
 Дринов, істор. 45, 89
 Дубравка, кн. і кор. 115
 Дубровскі А., канон., письм. 66
 Дулишкович, істор. 96
 Дярмі аль. перс. письм. 110
 Евдокія Ізяславна, кн. 104
 Евсевій, істор. 3
 Евпраксія Всеволодівна, кн. 104
 Евфемія Мономахівна, кн. 104
 Егей, проконсул 3
 Езра, письм. жид. 133
 Езекіїл, пророк, св. 6
 Емерик, еп. 79, 80
 Епіфаній, літоп. 3
 Єлисавета Ярославна, кн. 104
 Єремія, пророк, св. 81
 Єронім, св. 4, 15, 93
 Єрусалим, місто 10
 Єфрем, печ. чернець 115
 Жидичин, монастир 124
 Зайончковекі А., істор. 32
 Зальцбург, місто 79, 81, 90
 Збислава Святославна, кор. поль. 104
 Земовит, кн. поль. 88
 Зонар, літоп. 15
 Ібн Рустач, араб. письм. 110
 Ібрагім Ібн Якуб, подорож. 99
 Іван, архiep. 29, 90, 114
 Іван, еп. Вол. Вол. 123
 Іван, пап. легат 90
 Іван, свящ. 83
 Іван, св. чеськ. 106
 Іван, св. 124
 Іван VIII, Папа 21, 26, 30, 61, 67, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91
 Іван IX, Папа, 89, 90
 Іван XIII, Папа 92, 95, 107, 120
 Іван XV, Папа 29
 Іван з Ефезу, 33
 Іван Золотоустий, св. 4, 13
 Ігнатій, патр. св. VIII, 11, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 31, 44, 45, 46, 49, 55, 56, 58, 70
 Ігор, кн. київ. X, 17, 23, 54, 112, 127, 131, 135
 Ігор Ярославич, кн. 104
 Ізяслав I, кн. київ. 103, 104, 115
 Іларіон, митроп. 132

- Ілля, пророк, св.** 54, 70, 124, 130, 131
Ілля, еп. Вол. Вол. 123
Інгегерда Мстиславна, 104
Інгегерус, кн. 104
Інгельгайм, місто 7
Іречек Й., істор. 45, 106
Ісаїв П., письм. XI, 28, 132
Ісидор, митроп. 119
Істрин В., письм. 135
Ітиль, місто 32, 51, 109
- Йона, еп. Вол. Вол.** 123
Йордан, істор. 111
Йосиф, архиеп. 58
- Казимир I, кор. поль.** 104
Калантатуачі Д., вірм. письм. 33
Каменіта Ів., літоп. 100
Канут, св. кн. 104, 105
Карамзін, істор. 95
Карло Боромей, св. XI
Карло Великий, імпер. 36, 88, 61
Карло IV, імпер. 93, 123
Карломан, імпер. і кор. 78, 82
Карський Е., істор. 135
Кведлінбург, місто 107
Кемден, місто XII
Кедрен, літоп. 15, 73, 91
Кельце, місто 114
Кенігсберг, місто 129
Керулярій М., патр. 39, 128
Керч, місто 6
Київ, місто VII, 4, 5, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 35, 37, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 69, 70, 92, 96, 98, 99, 100, 103, 104, 106, 108, 109, 112, 113, 121, 127, 128, 130, 131
Кий, легенд. 35
Кирило (Константин), св. IX, 15, 21, 82, 87, 89, 102, 136,
Кирило і Методій, св. ап. слов. VII, 9, 12, 13, 15, 21, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65—73, 74, 76—80, 92, 96, 97, 99, 102, 105, 109, 120, 124, 127, 132, 133, 134, 136, 137
Кирило Турівський, св. 132
Кішка Л., митроп. київ. 123
Клепардія, передм. Кракова 120
Клим Смолятич, митроп. київ. 132
Климент, св. Папа, VIII, IX, 42, 43, 46, 49, 56, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 76, 77, 105
Климент, уч. св. Кирила, 56, 82, 87, 88, 89, 101, 102
Климент V, Папа 119
Климент VI, Папа 93
Климент з Охриди 65
Клюкас, кн. хорв. 109
Кодрій, еп. Вол. Вол. 123
Козенцес, кн. хорв. 109
Коліюс, письм. 46, 49
Коляр, письм. 96
Коломан, угор. кор. 104
Комарович, істор. 128
Конрад, кн. Каринтії 117
Константин (Кирило), св. 83, 93, 134, 135
Константин Великий, імпер. 4, 14, 62, 72, 73
Константин V Копронім, імпер. 7, 34, 36
Константин Порфірородний, імпер. і письм. 10, 11, 12, 14, 15, 16, 20—22, 25, 33, 35, 47, 48, 53, 74, 85, 99, 101, 102, 109—111, 115, 121
Константинопіль, місто V, VII, 7—11, 13, 16—19, 22, 25, 26, 37, 38—41, 43—46, 48—58, 70, 92, 112, 121, 127, 128
Коріятович Т., кн. 96
Кос 77
Косма з Праги, літоп. X, 92, 97, 98, 107, 116, 120, 121
Кострома, місто 127
Коструба Т., істор. 28, 132
Коцель, кн. морав. 49, 60, 71, 72, 76, 79, 92, 102
Кравців Б., письм. XI
Краків, місто 49, 97, 99, 101, 109, 112, 113, 114, 115, 122
Красівці В., істор. 117

- Крум, кн. 26
 Куар (Київ) 35
 Кукулевич, 73
 Кульчицький Гнат, істор. 4, 16
 Кунегунда з Орлямінде 103
 Кунекунда, кн. 104
 Курінний П., істор. 92, 93, 94, 95
 Куропалат Ів., літоп. 15

 Лаврентій, черн. X
 Лаврентій, уч. св. Методія 88, 102, 129
 Лавров, акад. 34, 41, 67, 102
 Ламанський В. І., істор. 42, 132, 134
 Лапотр, письм. 87
 Лев, Папа 105
 Лев IV, Папа 62, 63,
 Лев VI, Мудрий, імпер. 28
 Лев, диякон, літоп. 17
 Лев в Остії 67
 Лев, батько св. К. і М., 45, 71
 Левіцкі А., істор. 98, 117, 118
 Лелевель Й., істор. 114, 118
 Лелесів, манаст. 124
 Лета, адресатка св. Єроніма 4
 Лехфельд, місто 99, 91
 Лиса гора, монастир 115
 Лін, Папа 105
 Лісовський А., істор. X
 Лобелас, кн. хорв. 109
 Лужницький Гр., істор. XI, 132
 Лучкай, істор. 96
 Любець, 23
 Люблін, місто 113, 123
 Людвик, нім. король 7, 27, 57, 59, 78, 80, 89
 Людмила, св. 106
 Люція, св. 105
 Ляїс, проф. 73
 Лямберт, сп. крак. 114
 Лямберт, цісар 90
 Лямберт з Кведлінбургу 98, 107

 Магдебург, місто 92
 Магістер-Симеон, літоп. 10, 11
 Магнус, св. 105
 Майнц, місто 105

 Максимович Ів., історик 69
 Малала, літоп. 127
 Малецькі А., істор. 98, 117, 118
 Малфрида Мстиславна, кн. 104
 Маргарита, св. 105
 Марін, диякон 57, 58
 Марін I, Папа 89
 Марія Казимирівна, кн. 69
 Марія Володимирівна, кн. 104
 Маркіян, св. 106
 Мартінов Ів., істор. 49
 Мартин, св. 105
 Масуді, араб. письм. 52, 110
 Матвій, еп. краків. 118, 119
 Матильда, кн. шваб. 117
 Мацейовські В., істор. 113, 114, 117, 118, 122, 88
 Мезарош, істор. 96
 Менке, геогр. 32, 50
 Ментей, 35
 Методій, св. IX, 27, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90—93, 96, 98, 101, 102, 105, 107, 109, 111, 113, 114, 122, 123, 124
 Методій Патарський, св. еп. 127
 Мешко I, кор. поль. 107, 115
 Міклошч, істор. 66
 Мінорський, істор. 110
 Мінь Й., X
 Містик Микола, патр. 70
 Микола, св. 23, 52, 124
 Микола I, Папа 19, 25, 55, 57, 60, 62
 Михайло, св. 26, 124, 128
 Михайло, еп. київ. 27
 Михайло III, імпер. 10, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 31, 41, 44, 46, 52, 55, 56, 71, 76, 134, 137
 Млада-Марія, кн. 92
 Мніх Яків, письм. 29
 Могуниця, місто 89, 98
 Моймір I, кн. морав. 99
 Моймір II, кн. мор. 112
 Мойсей, пророк 38
 Мойсей Угрин, чернець 116
 Москва, місто 40, 121, 129
 Мстислав Мономахович, кн. 104, 128

- Мукачів, місто 92, 96, 97, 107, 132
 Мухло, кн. хорв. 109
- Назарко Ір. істор. VI, XI
 Настас, свяц. 95, 132
 Наум, уч. св. Методія 56, 88, 89, 102
- Нестор, літоп. 29, 112, 127, 128
 Нідеральтайх, монастир 80
 Нікольський Н., акад. 68, 136
 Нікон, черн. печ. 128
 Нітра, місто 78, 83, 84
 Никифор, патр. 15
 Новгород, місто 95, 128
 Новотни, історик 100
 Нью Йорк, місто XII
- Обнорський С., істор. 136
 Оглоблин О., істор. XI, 24, 27, 45
- Огієнко Ів., істор. X, 133
 Ода, кн. 104
 Одрилля, кор. 12
 Олаф, кор. норв. 105, ев.
 Олег, кн. київ. 17, 23, 35, 52, 71, 112, 114
 Олексій, митр. Охриди, 28
 Олена, св. імпер. 93
 Олімп, монастир 48
 Оломунц, місто 15
 Ольга, св. кн. київ. V, VI, 17, 40, 54, 69, 121
 Ольма, двір 23
 Опатів, монастир 119
 Орина (Олена) св. 23, 52
 Орозій, істор. 111
 Оссолінські, 88, 115
 Отлан, життєп. 91
 Отто з Майсен, кн. 104
 Оттон I, імпер. 91, 97, 99, 110, 121
 Оттон II, імпер. 28, 29
 Оттон III, імпер. 29, 30
 Оттон, кн. поль. 116
 Охрида, місто IX, 26, 27, 40, 49, 89, 132
- Павло, св. апост. 60, 61, 72, 73 78, 83, 84, 133
 Павло, еп. 57
- Павло з Анкони, еп. 80, 82
 Павло Діакон, подорожник 111
 Пагій письм. 16, 17, 25, 27
 Пантелеймон, св. 124
 Параскева, св. 119
 Париж, місто X
 Пархоменко В., історик 8, 132
 Пассав, місто 48, 79, 80, 90, 91, 92
 Пастернак, проф. археолог 124
 Патрас, місто 3, 4
 Перемислава Володимирівна, кн. 104
 Перемишль, місто 49, 101, 113, 123
 Перун, пог. бог 130
 Петро, св. апост. VII, 60, 62, 63, 72, 73, 83, 87, 103
 Петро і Павло, апост. IX, 83
 Петро, кн. болг. 57
 Петров, історик 92
 Петронас, визант. військовик 34
 Петрушевич А., істор. 117, 118
 Пілігрим, еп. 91
 Пилат, римський нам. 71
 Плотін, літоп. 12
 Пліній, письм. 6, 111
 Погонат Кост. 32
 Полікарп, печ. червн. 116
 Полонне, містечко 124
 Полонська-Василенко Н., історик XI, 8, 132
 Поппо, еп. краків. 114
 Потканські К., істор. 98, 113, 114
 Прага, місто 92, 95, 97, 98, 107, 109, 113, 115, 116, 120, 122
 Предислава Ізяславна, кн. 104
 Приселков, історик 8, 128, 132
 Прокіп, св. 92—95, 123
 Прокл, патр. 6, 7, 17
 Прокопій, історик 111
 Прокопій, патріарх 133
 Прокульф, еп. крак. 114
 Прохор, еп. крак. 114
 Птоломей, геогр. 6, 111
- Равенна, місто 90, 106
 Радивіл Януш, кн. 129
 Рахелій, еп. крак., 114

- Рефельстетген, місто 49, 100, 108
 Рачкі, письм. 73
 Регенсбург, місто 80, 90, 91, 100, 106, 111
 Регінон, літоп. 121
 Реймс, місто 92, 93, 96, 123
 Ріхбальд, кн. 79
 Рішард, еп. нассав. 90
 Рим, місто VIII, IX, 19, 21, 29, 30, 38, 40, 46, 55, 57, 58—63, 65—68, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 83, 87, 91, 103, 108
 Розумовський, граф 129
 Ройль, полк. 7
 Роман, Папа 89
 Роман, імпер. 115
 Роман II, імпер. 29
 Ростів, місто 129
 Ростислав, кн. морав. 24, 48, 49, 56, 58, 59, 65, 68, 70, 71, 76, 78, 98, 99, 111, 137
 Румянцев, граф 121
 Рюрик, кн. київ. 16, 17, 23, 35

 Сава, уч. св. М. 56, 89, 102
 Сазава, монастир 94, 95, 97, 100, 101, 105
 Сакач, С. історик 64, 66
 Саркел, місто 34, 38, 51
 Свт Малик, кн. хорв. 110
 Святополк Володимирович, кн. 104
 Святополк, кн. морав. 24, 29, 58, 61, 71, 78, 79, 82—84, 86—89, 99, 110, 111
 Святополк, кн. київ. 128
 Святослав, кн. 17, 69
 Святослав, кн. морав. 101
 Святослав Ігоревич, кн. V
 Святослав I, київ. кн. 112, 136
 Святослав Всеволодович, кн. 69
 Святослав Ярославич, кн. 104
 Сейковський, істор. 119
 Семендер, 32
 Сімізісн, уч. св. М. 83
 Сінкел Григор 127
 Сильвестер, Папа 105
 Сильвестер II, Папа 29, 30
 Сильвестер, еп. 57
 Сильвестер, ігумен 128
 Симеон, еп. з Дебельти 26
 Симеон, цар болг. 101, 136
 Синевідсько, монастир 124
 Скоропул Сильв., істор., 27
 Славомир, свящ. 82
 Смоленськ, місто 23, 129
 Собескі В., істор. 114, 118
 Соболевський А., істор. 105, 106
 Солунь, місто (Тессалоніки) VIII, X, XI, 24, 25, 38, 45, 49, 54, 68, 71, 72, 84, 92, 98, 108, 125, 129, 132, 136
 Софія, св. 124
 Спитигнів, кн. чесь. 111
 Спрунер, георг. 32, 50
 Срезневський I., істор. мовознав. 134
 Станислав, еп. крак. 66, 114, 117
 Степан, св. 124
 Степан, Папа 106
 Степан V, Папа 87, 89
 Степан VI, Папа 89
 Степан, еп. Вол. Вол.
 Страбон, письм. 6
 Стредовський, дослідн. 46, 49
 Судомир, місто 119, 101
 Суздаль, місто 32, 127
 Сулля, еп. крак. 114
 Сурожський Степан
 Сутич (Сандерж) місто 119
 Схолястик Іван, патр. 42, 45

 Тамань, місто 35
 Татто, еп. регенсб. 90
 Таубе М., істор. 27
 Твер, місто 129
 Теодор, св. 55
 Теодор, імпер. 41
 Теодор II, Папа 89
 Теодора, імпер. 45, 46, 55, 134
 Теодорит, письм. 4
 Теодосій Молодший, імпер. 6, 17
 Теоксит 55
 Теофан, літоп. 7, 10, 32, 34, 36, 47
 Теофано, жінка Оттона 28, 29, 30

- Теофілакт, еп. 27
 Теофіль, імпер. 34, 44
 Теофіль, митроп. халкид. 7
 Теофіль, полков. 7
 Тессалоніки (Солунь) 62
 Тирнава, місто 89, 134
 Томашівський С., історик 3, 132
 Тржаска, літоп. 114
 Туґа, кн. хорв. 109
 Турс, місто 105
 Тьмуторокань, місто 4
 Угорське, предм. Києва 23, 124
 Угровськ, місто 123
 Ульрих, герцог 95
 Фанагорія, місто 4
 Федір (Теодор) св. 124
 Феліцітас, св. 105
 Філіпп, I, кор. франц. 96
 Філядельфія, місто XI
 Філярет, еп. 37
 Фльорентія, місто 27
 Флоріян, св. 105
 Форгайм, місто 82
 Формоз, еп. 57, 58
 Формоз, Папа 89
 Фотій, патр. IX, 10, 16, 17—26, 27, 29, 34, 45, 46, 48—50, 53—58, 60, 68, 70
 Франко Ів. письм. 102
 Фрізе Хр. істор. 113, 118, 122
 Фрізінг, місто 80, 81, 90
 Фридрих, кн. Лотарингії 117
 Фульда, місто 27
 Херсонес, місто VIII, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 62, 66, 132, 133, 134
 Хлібників 127
 Хлодвіг, кор. Франц. V
 Хореан 35
 Хотаун, місто 95, 96
 Хотів (Хотаун), місто 96
 Храбр, монах 134, 137
 Христина, кн. 104
 Хробатос, хорв. кн. 109
 Царгород, місто 22, 35
 Цецилія, св. 105
 Ціґлер В., істор. 80
 Чаев Н., палеограф 135
 Чазаріб, кн. 33
 Червень, місто 123
 Черепин Л., палеограф 135
 Чічак, кн. хозарська 7, 34
 Чортотлицький курган 6
 Шафарік П., істор. 49, 77
 Шахматов А., істор. 127, 129, 134
 Шуйські Й. істор. 118
 Щек, лег. кн. 35
 Щесняк Вл., істор. 117, 118, 113
 Юрій, св. 92, 129
 Юрій, архиеп. 29
 Юстиніян, імпер. 27
 Ягіч В., істор. мовознав. 93
 Яків, архиеп. 67
 Яромир-Гергард, еп. праський 97
 Ярополк, кн. київ. 98
 Ярополк Ізяславич, кн. 103, 104
 Ярослав Мудрий, кн. 96, 104
 Ястшембський, істор. 92
 Яцімірський А., істор. 42, 64

З М І С Т

Передмова	V
Вступ	VII
Джерела і бібліографія	XIII
Розділ I: Київська Русь нападає на Константинопіль та приймає християнство	3
Розділ II: Русь і Хозарія	31
Розділ III: Св. Кирило і Methodій на Русі-Україні . .	39
Розділ IV: Рим затверджує слов'янський обряд . . .	55
Розділ V: Справа єпископського сану св. Кирила . .	64
Розділ VI: Св. Кирило і Methodій — апостоли слов'ян .	71
Розділ VII: Св. Methodій Архієпископ Моравії і Апостольський Легат слов'ян	76
Розділ VIII: Моравська митрополія і русько-українські землі	86
Розділ IX: Сліди Methodієвого християнства на Галицьких землях	109
Розділ X: Повість Временних Літ і перше християнство на Русі-Україні	126
Додаток: Довші тексти заміток	139
Список імен	169

